

Varga Mátyás

A Debreceni Nyári Egyetem újraindításának körülményei 1947-ben

Az 1927-ben – nem minden nehézség árán – megindított Debreceni Nyári Egyetemmel olyan intézmény jött létre, amely nemzetközi szinten is a magyar kultúra feltétlen terjesztője és védelmezője tudott lenni. Eredményességét igazolhatja az 1930-as években a világ minden tájáról Debrecenbe érkező több száz hallgató.¹ Ezt az ígéretes kezdeményezést törte meg a II. világháború, s mint utóbb kiderült, nemcsak a háborút követő néhány évre, hanem annál hosszabb időszakra. Hiába sikerült – ismét meglehetősen nehéz körülmények között – 1947-ben újra megindítani a Nyári Egyetemet, az 1948 nyarán lezajlott tanfolyam után tíz év szünet következett.

A második világháború alatt, még 1943 augusztusában is indult kurzus a Debreceni Nyári Egyetemen, és voltak kezdeményezések az 1944 nyarán elindítandó tanfolyamokra is, amelyek azonban végül a front közeledése miatt megghiúsultak. A 2. Ukrán Front csapattestei 1944. október 19-ről 20-ra virradó éjjel elfoglalták Debrecent.² Bár az egyetemi épületekben viszonylag kevesebb kár esett, az oktatás újraindításában komoly gondot jelentett az oktatói gárda megfogyatkozása és a nagymértékben lecsökkent hallgatói létszám.³ Ennek ellenére 1944 decemberében az egyetem mind a négy karán (teológiai, bölcsészettudományi, jog- és államtudományi, orvostudományi) folytatódott a szeptemberben indult szemeszter. Új korszak beköszöntét jelezhette viszont az, hogy ledöntötték az egyetem névadójának, Tisza Istvánnak a szobrát, egyúttal megváltoztatva az egyetem nevét.⁴

---

¹ A Nyári Egyetem alapításához lásd: Varga Mátyás: A Debreceni Nyári Egyetem alapítása (1927). In.: *Emlékkönyv ifj. Barta János 70. születésnapjára*. Szerk. Papp Imre – Angi János – Pallai László. Debrecen, 2010. 387–396.

² Fehér András – Veress Géza: A demokrácia ígéretétől a kommunista diktatúráig. Debrecen politikai közléte 1944–1947. In: *Debrecen története 5. Tanulmányok Debrecen 1944 utáni történetéből*. Szerk. Veress Géza. Debrecen, 1997. 9.

³ Némedi Lajos: *A Kossuth Lajos Tudományegyetem rövid története 1912–1987*. Debrecen, 1988. 28.

⁴ A Tisza szobor ledöntéséről, az egyetem nevének megváltoztatásáról: Kerepeszki Róbert: Tisza István emlékezete és kultusza a Debreceni Egyetemen a két világháború között. In: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk. Maruzsa Zoltán – Pallai László. Debrecen, 2011. 309–322.

Az oktatás megindulása természetesen nem jelentette a Nyári Egyetem háború utáni működésének azonnali kezdetét. A közel két évtizede működő intézmény komoly károkat szenvedett a háború során. Hankiss János, a Nyári Egyetem egyik alapító atyja, 1947. február 5-én jelentést tett a háborús károkról. A Nyári Egyetem birtokában lévő bútorzat, irodai berendezések, a könyvvállomány nagyobb része, az idegen nyelvű könyvek és szótárak többsége megsemmisült, illetve eltűnt. Az előzetes felmérések szerint a kár mintegy 6650 pengőre rúgott.⁵ Hankiss levélben kérte a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot (VKM) a károk enyhítésére, 20000 forintot kért a minisztertől, a kérésre azonban érdemi válasz nem érkezett.⁶

Az 1947-es tanfolyam szervezése, még az ilyen rendkívül nehéz körülmények között is tovább folyt. A szervezők a háború után, első lépésként 1945. szeptember 25-én elhatározták egy Nyári Egyetemi Bizottság felállítását. 1946. május 13-án a Bölcsészettudományi Kar – mely szervezője volt a Debreceni Nyári Egyetemnek – a nyári tanfolyamok 1947 nyarától való újjáindítása mellett foglalt állást.⁷ A Nyári Egyetem ismételt felélesztéséhez kormányzati részről szintén megvolt a szándék. A VKM egyértelmű támogatásáról biztosította a Nyári Egyetem vezetőségét.⁸ Az egyetem részéről nem volt ennyire egyértelmű az újjászervezés támogatása. A Bölcsészettudományi Kar 1947. február 24-i tanácsülésén a Nyári Egyetem újraindításáról rendkívüli vita bontakozott ki. Járdányi Paulovics István professzor a háborús károk által bekövetkezett általános szegénység miatt kizártnak tartotta az intézmény munkájának továbbfolytatását, azonban egyéb okot is látott a szüneteltetésre: „*Erkölcsei szempontból a múltban is sok támadás érte az intézményt. Tudjuk, hogy kiváló szakemberek mellett pillanatnyilag porondon lévő közéleti nagyságok is szerepeltek dilettáns előadásokkal, és az semmiképpen sem vált az egyetem díszére, sem hazai, sem külföldi viszonylatban. Azt az érvet sem lehet elfogadni, hogy a nyári egyetem független intézmény a tudományegyetemtől. A köztudatban régen összenőtt egyetemünkkel. Éppen ezért kötelességünk, hogy azzal szemben minden személyi vonatkozástól eltekintve a legkomolyabban állást foglaljunk.*”⁹ A vélemény híven tükrözi, hogy a háború után kialakult politikai közhangulat milyen mértékben szólt bele többek között a Nyári Egyetem életébe. A kari tanács az ellenérvek ellenére is a Nyári Egyetem újjáindítása mellett döntött, és elrendelte a ren-

⁵ Jelentés a debreceni egyetem szünidei tanfolyamát (Nyári Egyetemet) ért háborús károkról. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 10/1947. etsz. A Nyári Egyetem hagyatéka a Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár Társadalomtudományi Könyvtárában (továbbiakban DEENK-TTK) található.

⁶ Hankiss János 1947. április 10-én kelt levele a Vallás- és Közoktatásügyi Miniszterhez. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26-40. dosszié. 27/1947. etsz.

⁷ Némedi Lajos: *Emlékek, adatok és gondolatok*. Debrecen, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, 1988. 95.

⁸ A VKM 112.269/1946. X. számú levele. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26-40. dosszié. 27/1947. etsz.

⁹ A jegyzőkönyvnek (1947. február 24.) ezt a részletét közli: Némedi: *Emlékek, adatok és gondolatok*. 95-96. l.

dező bizottság felállítását – Hankiss János igazgatói kinevezésével – a további szervezőmunka lebonyolítására.¹⁰ Az egyetemi tanács 1947. április 24-én megerősítette a nyári tanfolyam újraindítását, hivatkozva a VKM korábbi álláspontjára.¹¹ Megkezdődött a tényleges szervezőmunka.

A Nyári Egyetem 1947. május 8-án tartott rendezőbizottsági ülésén a résztvevők már az adott év konkrét előadásait rendezték három nagy csoportba, és mindegyik csoporthoz külön szervezőbizottságot rendeltek. Az első csoport a VKM kifejezett kérésére a népi jelleget hangsúlyozta, a második csoport a „Természettudomány és munka” címet kapta, míg az utolsó csoport a nyelvtanfolyam volt – immár orosz nyelven is.¹²

A rendezők azonban hamarosan újabb akadályba ütköztek. Az Egyetemi Tanács tagjai az 1947. május 31-i tanácsülésen szembefordultak a VKM korábbi álláspontjával. Megfogalmazásuk szerint „*az egyetem Tanácsa egyhangú határozattal jelenti, a vk. miniszter úrnak, hogy a jelenlegi viszonyok között a nyári egyetem szervezését, 1947-ben sem anyagi, sem szellemi szükséglet szempontjából szükségesnek nem tartja*”.¹³ A határozat akkor született meg, amikor pedig már a VKM is egyértelműen állást foglalt a kérdésben. Kovács Máté VKM államtitkár Hankiss Jánoshoz írt levelében már konkrét támogatást ígért a Nyári Egyetem számára. Egyúttal arra is felhívta az igazgató figyelmét, hogy a tanfolyam elmaradása esetén a VKM által a Debreceni Nyári Egyetemnek ígért támogatásokat más szervek használnák fel. Emlékeztetett arra is, hogy a háború utáni politikai helyzetben a VKM-en belül is érződött bizonyos fokú ellenérzés a szünidei tanfolyam iránt. Arra kérte Hankisst, hogy az egyetem mielőbb foglaljon állást a kérdésben.¹⁴ Hankiss János Juhász Gézával együtt fordult Bozóky Ferenc rektorhoz, hogy az azévi Nyári Egyetem megrendezésére vonatkozó elutasító döntést változtassa meg. A találkozó után Juhász Géza a következőket írta az igazgatónak: „*Azzal érveltem, hogy ha ez a határozat nyilvánosságra kerül, víz nem mossa le egyetemünkről, hogy a) népellenes (parasztifjak már készülnek a nyári egyetemre), b) Debrecen ellenes (amit nekünk szán a VKM, átjátsszuk más város kezére), c) oroszellenes (l. a tanfolyam orosz szakos tanárok részére és a 15000 forint) d) egyetemellenes (hiszen ha más szervek akarnák elvitatni tőlünk a szerzett jogot, nekünk kellene harcolni érte foggal-körömmel)*.”¹⁵ Az érvek, amelyek Juhász Géza felsorolt valóban komolyak voltak. A legnagyobb hatást

---

¹⁰ *Debreceni Egyetem Évkönyve. 1946-1947-es tanév.* V. fejezet. (Kéziratban) 121. l.

¹¹ Egyetemi Tanács jegyzőkönyve. 1947. április 24. XI. rendes ülés, 240. szám/1746. etsz.

¹² A Nyári Egyetem 1947. május 8. rendezőbizottsági ülése. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 14/1947. etsz.

¹³ Egyetemi Tanács jegyzőkönyve. 1947. május 31. XII. rendkívüli ülés, 277. szám/1746. etsz.

¹⁴ Kovács Máté VKM államtitkár 1947. június 23-án kelt levele Hankiss Jánoshoz. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 40/1947. etsz.

¹⁵ Juhász Géza 1947. június 27-én Hankiss Jánoshoz írt levelének eme részletét közli: Némédi: *Emlékek, adatok és gondolatok.* 97.

természetesen a népellenség és oroszellenesség váltotta ki, hiszen ezek rendkívül veszélyesek voltak a háború után megváltozó politikai légkörben.

Az egyetem keretein belül indított előkészületek mellett erőfeszítések történtek a Nyári Egyetem minél szélesebb körű anyagi támogatottságának biztosítására is. Ezt három fő szerv vállalta fel: elsőként a VKM, másodikként a kormányzat néhány szerve, harmadikként Debrecen városa. A három fő forrás mellett megjelent egy alternatív forrás lehetősége is. Hankiss János különféle szervezetekhez intézett támogatási kérelmet. Ennek egyik példája lehet levele a The Rockefeller Foundation-hoz. Az igazgató – mint azt levelében írta –mindenféle támogatást szívesen fogadott volna. Az alapítvány válaszában közölte, hogy semmiféle módot nem talál a támogatására.¹⁶ Hankiss kezdeményezte az Országos Magyar Idegenforgalmi Hivatal (OMIH) által már a háború előtti időkben is nyújtott támogatás megújítását. Mivel ez a szervezet több éven keresztül támogatta a Debreceni Nyári Egyetemet, az igazgató az 1947-es tanfolyam költségvetési tervezetében is számított erre a forrásra. Az OMIH a háború után viszont leginkább a propagandában segített. A fentebb említetteken kívül Hankiss az 1945. október 9-én újonnan megalakuló Országos Szabadművelődési Tanácsot és megyei szervezeteit is megkérte a Debreceni Nyári Egyetem támogatására.¹⁷ Ennek hatására a VKM 4000 forintos támogatást biztosított Debrecen város Szabadművelődési felügyelőjén keresztül a nyári tanfolyamra.¹⁸ Hankiss emellett körlevelet intézett Hajdú-, Szabolcs-, Bihar-, Jász-Nagykun-Szolnok- vármegyék Szabadművelődési felügyelőihez, hogy részesítsék anyagi segítségben a Debreceni Nyári Egyetemet. Ígéretben és megértésben nem volt hiány, de a kérelmet elutasították.¹⁹

A Nyári Egyetem támogatása így elsősorban a fentebb említett három szervre maradt. Az 1947-es tanfolyam költségvetési előirányzata 26250 forint bevétellel számolt. Ebbe az összegbe beletartozott a VKM támogatása, a Miniszterelnökség és a Külügyminisztérium felajánlása és Debrecen város adománya. A tervezett kiadásokat ezzel szemben 21645 forintban állapították meg.²⁰

Hankiss János Nagy Ferenc miniszterelnökhöz is levélben fordult, támogatását kérve. A Debreceni Nyári Egyetem eddig elért eredményeinek felvázolása után a háború utáni korszak újfajta – a politikai berendezkedéssel összhangban

¹⁶ Hankiss János 1947. február 15-én kelt levele és a The Rockefeller Foundation 1947. április 9-i válasza: DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 12/1947. etsz.

¹⁷ Az Országos Szabadművelődési Tanács első elnöke a debreceni Karácsony Sándor pedagógus professzor volt.

¹⁸ A VKM 92800/1947. VIII. számú rendelete. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 16/1947. etsz.

¹⁹ Hankiss János levele a Szabadművelődési felügyelőségekhez és Hajdú vármegye Szabadművelődési felügyelőjének 1322/1947. számú, és Bihar vármegye 1029/1947. számú levelei. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 16/1947. etsz.

²⁰ A debreceni Tudományegyetem szünidei tanfolyamának költségvetési előirányzata 1947-re. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 41/1947. etsz.

lévő – célkitűzéseit ismertette. A tervek között szerepelt a magyar népi művelődés előtérbe helyezése a tanfolyam előadásain, valamint a szomszédos népekkel való baráti viszony kiépítését szolgáló magyar- és idegen nyelvű előadássorozat. Hankiss Jánosnak ebből a leveléből következtethetünk arra, hogy a megváltozó rendszerben különösen nehéz lehetett egy olyan intézmény szervezését megoldani, és megteremteni számára azt az anyagi bázist, amely a Horthy-korszak külpolitikailag is jelentős fóruma volt. A népi jelleg hangsúlyozásának háttérében ugyanakkor a Nemzeti Parasztpárt színeiben áprilisban VKM államtitkárrá kinevezett Kovács Máté – a Debreceni Nyári Egyetem egykori munkatársa és titkára, Hankiss János munkatársa – befolyását láthatjuk. A szomszédos népekkel való baráti együttműködést elősegítő magyar- és idegen nyelvű előadássorozat tervezete minden bizonnyal egy újonnan létrejövő szervvel kereste a kapcsolatot – a VKM Duna-medencei népek szellemi együttműködése elnevezésű osztályával. A miniszterelnöktől kért támogatásra válaszul a Miniszterelnökség 4000 forintos juttatásról biztosította Hankisst.²¹ A Külügyminisztérium szintén 4000 forintos támogatást hagyott jóvá.²² A VKM és a Debrecen által biztosított anyagi források bizonyos fokú összhangban álltak. A háború előtt kialakult egy olyan szokás, mely szerint Debrecen a VKM által mindenkor kiutalt támogatás egyharmad részével járult hozzá a Nyári Egyetem költségeihez. A Nyári Egyetem vezetősége felhívta a város polgármesterének figyelmét erre a szerződésre. A város vezetése a pillanatnyilag elérhető anyagi lehetőségek teljes hiányára hivatkozva szeretett volna elállni a szerződéstől.²³ Debrecen Város Tanácsa első ülésén hatályon kívül helyezte az említett szerződést. A városvezetés arra hivatkozott, hogy a Nyári Egyetem vezetősége 1944 októberétől nem tartotta be a szerződés szerinti kötelezettségeit. Ez az érvelés erősen megkérdőjelezhető volt, hiszen 1944 októberében Debrecen már a frontvonalban volt. Hankiss levélben próbálta a városvezetés és a Nyári Egyetem vezetősége közötti konfliktust rendezni. Öt pontban fogalmazta meg kéréseit Debrecen polgármesterének. Ezek között szerepelt a Nyári Egyetem hallgatói élelmézésének megoldására tett együttműködés, felkérés egy polgármesteri fogadásra, és a hortobágyi kirándulás közös megszervezése. Az utolsó két pontban Hankiss rátért a támogatás kérdésére, és határozottan elutasította az 1942-es szerződés hatályon kívül helyezésének indokait. Határozott véleménye szerint: *„Fővárosi körökben kérdést intéztek hozzánk afelől, hogy Debrecen városa milyen támogatással járul hozzá annak az intézménynek a megrendezéséhez, amelyet bármelyik vidéki nagy város örömszt*

---

²¹ Hankiss János 1947. március 1-én kelt levele a miniszterelnökhöz és a Miniszterelnökség intézkedése a debreceni Nyári Egyetem támogatásáról. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 20/1947. etsz.

²² Kovács Máté VKM államtitkár 1947. június 23-án kelt levele Hankiss Jánoshoz. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 40/1947. etsz.

²³ A Debreceni Nyári Egyetem vezetősége által Debrecen polgármesteréhez írott levél. 1946. november 20. és Debrecen Város Tanácsának levele a nyári egyetem vezetőségéhez. 1946. december 6. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 4/1946. etsz.

vállalna magáénak.”²⁴ Sorai megtették hatásukat. A város által nyújtandó támogatást Kovács Máté államtitkár döntése tette immár megkérdőjelezhetetlenné. Ebből kiderült, hogy a VKM mintegy 50000 forinttal, a miniszterelnök és a külügyminiszter 4000–4000 forinttal támogatta a Nyári Egyetemet, így a rendelet kéri az összesen 58000 forint egyharmad részét a várostól.²⁵ Végül Debrecen városa is a támogatók sorába lépett. Három határozattal összesen 19250 forintot utalt ki a Nyári Egyetem számára.²⁶ Így a három fő támogatótól összesen 77250 forintos támogatás folyt be. Ehhez az összeghez természetesen egyéb befizetések is adódtak: a jelentkező hallgatók beiratkozási díja, a Szabadművelődési felügyelőség támogatása és néhány más forrás. Hankiss János a Debreceni Nyári Egyetem 1947-es tanfolyamának pénztárforgalmát 120000 forintban adta meg.²⁷

A megfelelő pénzügyi háttér biztosítása mellett a nyári tanfolyam szervezőinek másik legjelentősebb feladata a propaganda és a reklámozás volt, ami a korszakban használatos médiumokon – rádió, sajtótermékek és különféle plakátok – keresztül történt. Jellemét tekintve ezt két, egymástól jól elkülöníthető részből állt. Az első a külföldre irányuló propaganda volt, a másik a hazai közönség megnyerésére irányult. A külföldi hallgatók elérését szolgálta, hogy ismertető prospektusokat küldtek szét a magyar külképviseletek számára. Az 1947-es tanfolyam felhívását elküldték többek között az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Ausztria, Belgium, Bulgária, Franciaország, Hollandia, Lengyelország, Olaszország, Szovjetunió, Svájc, Svédország és Törökország magyar külképviseleteihez.²⁸ Éltek azzal a módszerrel is, hogy – az addigi gyakorlatnak megfelelően – a korábbi diákok folytassanak propagandát saját hazájukban. Ez rendkívül hatékonynak bizonyult, mivel az egykori hallgatók önként vállalkoztak erre a feladatra, anyagi vonzata viszont a szervezők számára nem volt. Az 1947-es tanfolyam szervezésénél azonban figyelembe kell vennünk, hogy a több éves háború sok esetben átrendezte a személyes kapcsolatokat, és ezen túl is több változás hátráltatta a külföldön tevékenykedő egykori Nyári Egyetemi diákok propagáló munkáját. Hazai viszonylatban jelentős szerepet kaptak a napilapok, a rádió és a személyes levelezés. 1947-ben 16 magyarországi városban jelentek meg népszerűsítő hirdetések a Debreceni Nyári Egyetemről. Egy adott városban több olyan lap is megjelenhetett, amelyben szerepelt hirdetés a debreceni nyári tanfolyam-

²⁴ Hankiss János Debrecen polgármesteréhez 1947. április 28-án írt levele. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26-40. dosszié. 33/1947. etsz.

²⁵ A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter Debrecen város polgármesteréhez intézett rendelete. 1947. július 31. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 18/1947. etsz.

²⁶ Debrecen város Tanács 24.414/1947. IV. határozata. 1947. augusztus 27. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26-40. dosszié. 33/1947. etsz.

²⁷ Jelentés a debreceni tudományegyetem szünidei tanfolyamának, a Nyári Egyetemnek XVII. évfolyamáról. *a Debreceni Tudományegyetem az 1946-1947. tanév* 246-248. 1. Ezen kívül a jelentés kivonatos formában szerepel az Egyetemi Tanács 1947. december 19. IV. rendes ülésének jegyzőkönyvében.

²⁸ DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 21/1947. etsz.

ról.²⁹ A hazai propaganda szerves eszközt jelentette a Magyar Távirati Iroda, amely 1947-ben április és augusztus között 12 alkalommal tett közzé jelentést a Debreceni Nyári Egyetemről.³⁰ A Magyar Rádió is szolgáltatott információkat a hallgatóságnak. Az 1947-es tanfolyam augusztus elsejei megnyitójáról való tájékoztatást személyesen Hankiss János kérte a Magyar Rádió Igazgatóságától.³¹ A tájékoztató prospektusok a hazai népszerűsítésben kulcsfontosságúak voltak. A második világháborút követő években, a papírhány miatt a korábbi prospektusokat is fel kellett használni. Hankiss János a háború alatt készített prospektusokból megmaradt 12000 darab felújítására kérte a várost, a költségek átvállalása mellett, miután ebből 3000 darabot átengedett a város saját használatára. Erre azért volt szükség, mivel a következő évben rendezték meg az 1948-as, nagyszabású centenáriumi tanfolyamot. A város vezetése a 17.852/1947. IV. határozatával elfogadta Hankiss János kérelmét.³² A következő évben rendezett centenáriumi tanfolyam azonban, pontosan a korábbi prospektusok ügye (ürügye) miatt, egy nem várt eseményt hozott, Hankiss Jánost leváltották a Nyári Egyetem igazgatói tisztéből.³³

A propagandával kapcsolatosan még egy szervezet, a Magyarok Világszövetsége tevékenységét kell megemlítenünk. Hankiss János levélben kérte a Magyarok Világszövetségének Elnökségét, hogy a velük kapcsolatban álló magyarság körében népszerűsítsék a Debreceni Nyári Egyetemet.³⁴ A Magyarok Világszövetségének Nőbizottsági elnöke, Gramantik Margit kérte, hogy mihamarabb juttassanak el prospektusokat, mert a következő években nagyszámú érdeklődőre lehetett számítani.³⁵ A propagandamunka ezeken a csatornákon folyt, de belátható, hogy a Magyarországot is magába foglaló szovjet blokk árnyékában nem lehetett olyan jelentős nemzetközi sikerekre számítani, mint a háború előtt.³⁶

---

²⁹ A vidéki lapok listáját, amelyekben megjelent az 1947-es debreceni Nyári Egyetem propagálása ld. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 60-77. dosszié. 69/1947. etsz.

³⁰ <http://archiv1945-1949.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1>
Letöltve 2011. május 3.

³¹ Hankiss János levele a Magyar Rádió Igazgatóságához. 1947. július 2. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 60-77. dosszié. 69/1947. etsz.

³² Hankiss János levele Szabó Kálmánhoz, Debrecen polgármesteréhez. 1947. június 9. valamint Debrecen város Tanácsának 17.852/1947. IV. határozata. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 56/1947. etsz.

³³ Hankiss János leváltásáról részletesebben: Varga Mátyás: 1848 centenáriuma a Debreceni Nyári Egyetemen. In.: *Principium. Pályánk kezdetén*. Szerk. Lukács Anna. Debrecen, 2012. 168-169.

³⁴ Hankiss János levele a Magyarok Világszövetségének Elnökségéhez. 1947. május 8. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 47/1947. etsz.

³⁵ Gramantik Margit levele Hankiss Jánoshoz. 1947. május 28. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 47/1947. etsz.

³⁶ A háború előtti években a debreceni Nyári Egyetemnek 1938-ban 812, 1939-ben pedig 862 hallgatója volt. Közülük az előbbi évben 369, míg a másodikban 263 hallgató volt külföldi. Némedi: *Emlékek, adatok és gondolatok*. 174.

A Debreceni Nyári Egyetem 1947. augusztus 1-én délelőtt 10 órakor nyitotta meg kapuit. A megnyitón a VKM részéről Kovács Máté államtitkár, míg a város részéről Szabó Kálmán polgármester jelent meg. Bozóky Ferenc rektor nyitóbeszédében a magyar kultúra feltétlen szolgálojának nyilvánította a nyári tanfolyamot. Kifejtette, hogy egy kis nemzet is lehet nagy, ha népi jellegzetességeit megőrzi, illetve kultúráját közvetíti más nemzetek felé. A VKM nevében Kovács Máté nyitotta meg az 1947-es tanfolyamot. Beszédében három fő vonalra hívta fel a figyelmet, amelyek a Nyári Egyetem vonatkozásában követendők. Első az a belföldi igény, miszerint a tudományt, a legújabb kutatási eredményeket a szélesebb hazai közönség számára ismertté teszi. Második a magyar nép jellegzetességeinek, a magyar táj szépségeinek bemutatása a külföldieknek, és végül a Nyári Egyetem különféle nemzetiségű hallgatóinak kölcsönös összekovácsolása. Kovács Máté beszédében a Nyári Egyetem tevékenységét „szellemi földosztásnak” nevezte, és megjegyezte, a nyári kurzus legfőbb feladata külföld felé, hogy ideküldött követeinek a magyar kultúra nagyságát bemutassa. Ezt követően a város részéről Szabó Kálmán polgármester, majd a Nyári Egyetem vezetősége köszöntötte az ünnepségen megjelent mintegy 200 fős hallgatóságot.³⁷ A korabeli sajtó több cikket is közreadott a nyári tanfolyammal kapcsolatban.³⁸ A *Debreczen* című napilap 1947 júliusában beszámolt arról, hogy a Vallás- és Közoktatásügyi miniszter Ortutay Gyula, aki korábban az előadók névsorában is előfordult, egyértelműen kiállt a Nyári Egyetem mellett. Ortutay „*nagy elismeréssel nyilatkozott arról a tudományos kulturális hivatásról, amelyet a Nyári Egyetem tölt be a magyar népi művelődés elmélyítése és külföldiekkel való megismertetése terén*”.³⁹ A *Tiszántúli Néplap* – politikai nézeteinek megfelelően – már másfajta hangnemben írt. „A nyári egyetem a dolgozókért” című cikkében komoly bírálatot fogalmazott meg a Nyári Egyetem korábbi tevékenységével kapcsolatban. A cikk szerint a háború előtt – és alatt is – az előadások „*évről-évre kevésbé nemzetközi jelleggel*” folytatódtak „*s a külföldet mindinkább csak a Berlin-Róma tengely bűvkörébe szédült országok fiai képviselték*”. Az előadások mellett a Nyári Egyetemek összességében pusztán „*az uralkodó osztály érdekeit, érdeklődés körét és ízlését igyekeztek szem előtt tartani*”.⁴⁰

A hallgatói létszámról és annak nemzetiségi összetételéről eltérőek az adataink. A szokásos évi jelentés a Nyári Egyetem működéséről a beiratkozott hallgatók számát 259 főben adta meg, melyből 241 fő magyar volt. A külföldiek száma

³⁷ A nyári egyetem 1947. augusztus 1-i megnyitójáról több napilap is beszámolt. *Debreczen* 1947. augusztus 2. 3. lap., *Tiszántúli Néplap* 1947. augusztus 2. 3. lap., *Tiszántúli Népszava* 1947. augusztus 2. 3. lap.

³⁸ A korszakban Debreczenben működő három legjelentősebb napilap a debreceni kommunisták politikai napilapja a *Tiszántúli Néplap*, a szociáldemokraták lapja a *Tiszántúli Népszava*, és a Független Kisgazda-, Földmunkás és Polgári Párt orgánuma a *Debreczen* voltak. A korabeli sajtótörténethez lásd, Bényei Miklós: A debreceni sajtó 1944 után. In: *Debreczen története 5. Tanulmányok Debreczen 1944 utáni történetéből*. Szerk. Veress Géza. Debrecen, 1997. 337-342.

³⁹ *Debreczen* 1947. július 4. 3. lap.

⁴⁰ *Tiszántúli Néplap* 1947. július 27. 7. lap.

a következőképpen alakult: 12 francia, 3 bolgár, 1 osztrák, 15 svájci állampolgár. A magyar és külföldi diákok együttes száma (272 fő), ezek szerint több lett volna, mint a beiratkozottaké.⁴¹ Az 1947. december 19-én kelt igazgatói jelentés ismét más számokat közölt az Egyetemi Tanáccsal. Eszerint, a beiratkozott hallgatók létszáma 262 fő volt, akik közül 241 fő magyar, 12 francia, 3 bolgár, 1 osztrák, 3 svájci állampolgár volt.⁴² Az 1947-es tanfolyamra jelentkezett és beiratkozott hallgatók pontos számát több okból nehéz biztosan megadni. A háborút követően az országban működő Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) több esetben elutasította a beutazási engedélykérelmeket, hiába volt a jelentkezőknek vízumkedvezményük.

A háború utáni években komoly nehézséget jelentett a hallgatók elszállásolása, étkeztetése, ellátása. Hankiss János élénk levelezést folytatott a debreceni szállodákkal, vendéglősökkel a hallgatók ellátásának érdekében.⁴³ Különböző utazási és szórakoztatási kedvezményekről is tárgyalt a város illetékes szerveivel.⁴⁴ A beiratkozási díj kötelezően 20 forint volt, ami magába foglalta az összes belépő árát a hangversenyekre, ünnepélyekre és bemutatókra, ezen kívül tartalmazta a kedvezményes vasúti igazolvány kiállításának illetékét, az ételmezési jegyek árát. A jelentkezők három szállástípus közül választhattak: szállodai- vagy bútorozott szoba, diákothron. A szállások díja minden esetben magában foglalta a napi háromszori étkezés árát. Felhívták a figyelmet arra, hogy mindenki hozza magával cukor-, kenyér-, liszt- és zsírjegyeit, mert aki nem rendelkezik ezekkel a tanfolyam ideje alatt, az nem részesülhet ellátásban. A hallgatók a következő vendéglőkben fogyaszthatták el ebédjüket, vacsorájukat a Nyári Egyetem által kiadott étkezési jegyek ellenében: Arany Bika, Gambrinus, Páll-söröző, Nagyerdei Vigadó és Nagyerdei Strandfürdő Vendéglő. A reggelit mindenki szállásán fogyasztotta el.⁴⁵ A résztvevők 50%-os vasúti kedvezményt, kedvezményes villamos- és fürdőbérletet vehettek igénybe, és a nyári egyetemi igazolójeggyel ingyenesen látogathatták a múzeumokat, közgyűjteményeket és a különböző művelődési célú intézményeket.⁴⁶

A beiratkozott jelentkezők több tudományterület előadásait hallgathatták. Az előadások naponta délelőtt 9–12 óra, valamint délután 17–19 óra között zajlottak. Magyar mellett angolul, németül és franciául is tartottak előadást. Az előadások a társadalomtudományok és a természettudományok tárgyköréből zajlottak. Fő

---

⁴¹ *Debreceni Egyetem Évkönyve. 1946–1947-es tanév.* V. fejezet. (Kéziratban) 246–248. lap.

⁴² Egyetemi Tanács jegyzőkönyve. 1947. december 19. IV. rendes ülés, 112. szám/718. etsz.

⁴³ DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40–58. dosszié. 55/1947. etsz.

⁴⁴ Kedvezményes fürdőbelépő a Nagyerdei Gyógyfürdőbe. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40–58. dosszié. 56/1947. etsz. illetve kedvezményes villamosbérlet 57/1947. etsz. Kedvezményes vasúti jegy tárgya. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26–40. dosszié. 30/1947. etsz.

⁴⁵ Hankiss János levele a Vendéglős Szakosztály elnökéhez. 1947. július 5. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 80–99. dosszié. 8/1947. etsz.

⁴⁶ *Nyári Egyetem*, Debrecen, 1947. (ismertető). DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 60–77. dosszié. 70/1947. etsz.

tematikájuk „A magyar nép zenéje, költészete és művészete” és „Természet és munka” volt. Az előbbi tárgykör leginkább a „*magyar nép szellemi és művészeti alkotásainak kérdése*” gondolatkörhöz kapcsolódott.⁴⁷ A háború előtti tanfolyamokhoz képest 1947-ben nagyobb szerepet kaptak a természettudományos előadások.⁴⁸ Emellett két kisebb csoportot alkottak az „Időszerű tudományos kérdések” és a „48 felé” témájú előadások. Az előadók névsorát, az előadások címeit a korábbiaknak megfelelően a korabeli sajtó is közölte. Az előadások összességére jellemző, hogy a címeikben megtalálható a „nép” továbbá a „magyar nép” és „magyar népi” jelző, még a természettudományi jellegűeknél is. A magyar sajátosságokat hangsúlyozó előadások címei kormány szinten okoztak problémákat. Erre hívta fel Hankiss figyelmét Kovács Máté államtitkár: „*Egyetlen szembetűnő benne, hogy túlságosan hangsúlyozza a különleges magyar szempontokat a címekben. Ez ma több körben is nem túlságosan rokonszenves. A címek kissé 6–7 évvel ezelőtti izt sugalmaznak, célszerű volna átalakítani őket. S még valami: a művészet, népi művészet című előadásnál Medgyessy Ferencet jobb volna elhagyni*”.⁴⁹ Medgyessy Ferenc 1947-ben végül nem tartott előadást a Nyári Egyetemen. Kovács Máté államtitkár azonban igen, mégpedig az általa is kifogásolt témakörből, „A debreceni írók népi jellege” címmel. Az előadások címeinek teljes megváltoztatására természetesen már nem maradt idő, azonban finomabb módosítások történtek. A természettudományok tárgyköréből 1947-ben több előadás hangzott el, mint a korábbi években. A Nyári Egyetem előadássorozatába bekapcsolódott az Orvostudományi Kar, erősítve a természettudományi vonalat. A magyar és idegen nyelvi kurzusok időpontjai tetszés szerint délelőtt 8–9 óra között, 11–12 óra között, vagy pedig délután 16–17 óra között folytak.⁵⁰

A Vallás- és Közoktatásügyi miniszter 88089/1947/III rendeletével orosz nyelvi továbbképző tanfolyam rendezésével bízta meg a Nyári Egyetemet. A tanfolyamra augusztus 4–29-e között került sor. Célul tűzték ki azoknak a pedagógusoknak a továbbképzését, akik az adott pillanatban is oktatták az orosz nyelvet vagy irodalmat.⁵¹ Erre összesen 22 jelentkező volt.⁵² Az orosz nyelvi tanfolyam lebonyolítására a VKM 25000 forintos támogatást biztosított (a Nyári Egyetem teljes támogatásának felét!), melyet a Nyári Egyetem nem használt fel

⁴⁷ *Tiszántúli Néplap* 1947. július 24. 3. lap.

⁴⁸ *Nyári Egyetem*, Debrecen, 1947. (ismertető). DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 60-77. dosszié. 70/1947. etsz.

⁴⁹ Kovács Máté levele Hankiss Jánoshoz 1947. július 10. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 40-58. dosszié. 40/1947. etsz.

⁵⁰ A Debreceni Tudományegyetem Szünidei Tanfolyamának (Nyári Egyetem) magyar nyelvű előadássorozata 1947. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 80-99. dosszié. 98/1947. etsz.

⁵¹ A VKM 109579/1947 III számú levele a Nyári Egyetem Igazgatóságához. 1947. július 26. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26-40. dosszié. 35/1947. etsz.

⁵² A debreceni orosz tanfolyamra jelentkeztek 1947-ben. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 26-40. dosszié. 35/1947. etsz.

teljes mértékben.⁵³ Az orosz nyelvi tanfolyam rendezése és ennek anyagi támogatottsága a VKM részéről, az előadások címei és témái egyértelműen jelezték a nemzetközi környezet változását, és azok magyarországi hatásait.

A Nyári Egyetemen az előadások mellett kulturális programok és kirándulások is szerepeltek. Több hangversenyt, népdalestet és operaelőadást is rendeztek. A zenei események mellett az érdeklődők „Írói estre”, „Regös estre” és a debreceni Ady Társaság estjére is ellátogathattak.⁵⁴ 1947-ben három kirándulásra került sor a Nyári Egyetem keretein belül. A hallgatók első alkalommal a klasszikusnak mondható hortobágyi kiránduláson vehettek részt. A korabeli tudósítások a háború előttiéhez képest rendkívül szűkszavúan és röviden számoltak be az eseményről.⁵⁵ Ezen kívül egy szintén hagyományosnak mondható hajdúszoboszlói, és egy tokaji kirándulásra került sor.⁵⁶

Az 1947-es tanfolyam szervezése kapcsán egy olyan eseményre is sor került, melyre addig nem volt példa. A debreceni rendőrség politikai osztálya nyomozást indított egy korábbi előadó ügyében. 1947. március 20-án Hankiss János azt írta Kiss Árpádnak, hogy rendőrök jártak a Nyári Egyetem Igazgatóságán és egy Szendy nevű előadóról érdeklődtek, aki még 1942-ben tartott előadást. A nem hivatalos kihallgatás során az előadás tartalmára is rákérdeztek, és jelezték, hogy hivatalos jelentést várnak az esettel kapcsolatban a Nyári Egyetem Igazgatóságától.⁵⁷ Kiss Árpád válaszában nem adott megerősítést, szerinte Szendy nevű előadó nem volt a Nyári Egyetemen 1942-ben, azonban nem zárta ki, hogy a Nyári Egyetem előadásaihoz kapcsolódó tanfolyamok valamelyikében előadhatott.⁵⁸ Több adat jelenleg nem áll rendelkezésünkre az esetről, az ilyen jellegű nyomozás ténye azonban már előre vetíti a Nyári Egyetem további sorsát az erősödő szovjet befolyás időszakában.

A Nyári Egyetem 1947-es évfolyamának záró ünnepélyére 1947. augusztus 17-én került sor. Az ünnepségen Bozóky Ferenc mondott beszédet, majd a VKM képviselőjében Boér Miklós osztálytanácsos méltatta a Nyári Egyetem munkáját

---

⁵³ Elszámolás orosz szakos tanárok részére Debrecenben rendezett tanfolyam bevételeiről és kiadásairól. 1947. szeptember 17. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 23. d. 120-132. dosszié. 120/1947. etsz.

⁵⁴ A Debreceni Tudományegyetem Szünidei Tanfolyamának (Nyári Egyetem) magyar nyelvű előadássorozata 1947. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 80-99. dosszié. 98/1947. etsz. Emellett a korabeli napilapok tájékoztatása: *Debreczen* 1947. augusztus 8., 12., 14. és *Tiszántúli Néplap* július 24., augusztus 12.

⁵⁵ *Debreczen* 1947. augusztus 5. 5. lap. és *Tiszántúli Néplap* 1947. augusztus 5. 4. lap.

⁵⁶ A Debreceni Tudományegyetem Szünidei Tanfolyamának (Nyári Egyetem) magyar nyelvű előadássorozata 1947. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 22. d. 80-99. dosszié. 98/1947. etsz.

⁵⁷ Hankiss János levele Kiss Árpádhoz. 1947. március 20. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 25/1947. etsz.

⁵⁸ Kiss Árpád levele Hankiss Jánoshoz. 1947. április 1. DEENK-TTK. Nyári Egyetem hagyatéka 1947. 21. d. 2-25. dosszié. 25/1947. etsz.

és tevékenységét, végül pedig a város képviselőjeként Asztalos Sándor közművelődési tanácsnok mondott köszönetet.⁵⁹

Az 1947-es tanfolyam az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve és az Igazgatói jelentés szerint rendben lezajlott. Az Egyetemi Tanács jegyzőkönyve felhívja a figyelmet a Nyári Egyetem nehézségeire és eredményeire. Legtöbb probléma a külföldi jelentkezők esetében mutatkozott, ugyanis sokan még utazásukat sem kezdhették meg Debrecenbe, a különféle engedélyek hiánya miatt. Legfontosabb eredményként említi a jelentés, hogy a második világháború okozta pusztítás után komoly újjáépítés zajlik Magyarországon és Debrecenben. A Nyári Egyetemen nem pusztán fizikai, sokkal inkább szellemi és tudományos vonatkozásban figyelhető meg mindez. Ennek lehettek tanúi az 1947-es tanfolyamon résztvevő hallgatók.⁶⁰ Az Igazgatói jelentés a támogatásokra tért ki részletesebben. A Nyári Egyetem kétségtelen eredményeként említette, hogy a nehéz gazdasági környezetben jelentős összegű támogatást tudott mozgósítani különböző forrásokból.⁶¹ A következő évben az 1848–1849-es szabadságharc centenáriumi ünnepségsorozata nagy nehézségeket okozott a Nyári Egyetem szervezésében és lebonyolításában. A centenáriumi tanfolyam után tíz évre megszűnt a Nyári Egyetem. Ezt követően újjáalakult, akkor azonban már teljesen más politikai légkörben és nemzetközi kapcsolatrendszerben, elveszítve korábbi szerepét és hivatását.

---

⁵⁹ *Debrecen* 1947. augusztus 19. 3. lap. és *Tiszántúli Néplap* 1947. augusztus 19. 3. lap.

⁶⁰ Egyetemi Tanács jegyzőkönyve. 1947. december 19. IV. rendes ülés, 112. szám/718. etsz.

⁶¹ *Debreceni Egyetem Évkönyve. 1946–1947-es tanév.* V. fejezet. (Kéziratban) 246–248. lap

Czibere Ibolya – Rácz Andrea – Szilvási Henrietta – Szikszai Zita – Imre Sándor

A Debrecenben élő 90 évesnél idősebbek életminőségének, mentális állapotának és kognitív státusának regresszió-analízisre és klaszterelemzésre épülő vizsgálata

Bevezetés

Az idősödés hosszú távú demográfiai és társadalmi kérdéseivel foglalkozó kutatások sorában Magyarországon egyedülálló kezdeményezés volt a Debrecenben élő, 90 éven felüli – 1902 és 1914 között született népesség – teljes körű felmérése.¹ A kutatás célja a debreceni lakóhelyű, aggastyán és matuzsálemi korú személyek életmódjának, attitűdjeinek, értékeinek, valamint fizikai és mentális állapotának vizsgálata volt. Az adatfelvétel három mérési technikára épült, a 159 kérdést tartalmazó – szociodemográfiai, táplálkozási, egészségi állapot, fizikai aktivitási, identitás panelekből álló – szociológiai kérdőívre, a depressziós skálára (rövidített, 15 tételes Geriatric Depression Scale, azaz GDS) (Van-Marwijk et al. 1995) és a mentális állapot vizsgálatára (Mini-Mental State Examination, azaz MMSE) (Folstein et al. 1975; Kovács 2003). A kutatás további részét képező egészségügyi szűrés (vérvizsgálat) kapcsán (melynek eredményeit ebben a tanulmányban nem közöljük), valamint az adatfelvétel gördülékenységének biztosítása érdekében háziorvosi körzetenként teljes körű megkérdezést végeztünk. A 212 fő válaszadó 74,1 százaléka nő, 25,9 százaléka férfi volt. Orvosi körzetek szerint vizsgálatunk 16 lakótelepen, 9 belvárosban, 10 kertvárosban lévő, 2 külterületen és 1 elit övezetben található körzetet érintett, 51 fő a megkérdezettek közül idősotthonokban élt. A kérdőíves adatfelvételre a megkérdezett idős emberek, illetve cselekvőképességük korlátozottsága vagy cselekvésképtelensége esetén törvényes képviselőik hozzájárulásával került sor.

1. Az elemzés módszertana

Adatbázisunk elemzése során a többváltozós összefüggések feltárására regresszió-elemzést és klaszteranalízist használtunk, illetve e módszereket kiegészítettük variancia-analízissel. A regresszió-elemzést a mentális állapot és a depressz-

---

¹ Debrecenben 2005-ben készült az első ilyen irányú adatfelvétel. Az elmúlt időszakban nem készült hasonló jellegű felvétel a Debrecenben élő, 90 év feletti népességről. Jelen kutatás teljes megkeresésen alapul.

szió szintje közötti kapcsolatok feltárására alkalmaztuk és mutattunk ki összefüggéseket. A lineáris regresszió módszerének alkalmazásával két skála szintű változó együttes alakulásának elemzésére nyílt lehetőség. A módszer segítségével azt tudtuk kimutatni, hogy amennyiben a magyarázó változóként figyelembe vett mentális egészség szintje változik, ebből adódóan hogyan alakul a depresszió szintje, azaz a GDS-érték.

A klaszterelemzés során a rendelkezésre álló adatbázisból jól jellemezhető csoportokat (klasztereket) kívántunk alkotni. Az adatok tisztítása után a különböző szintű metrikus változókat az összehasonlíthatóság érdekében azonos szintűvé alakítottuk. A standardizálás után minden változó átlaga 0, szórása pedig 1 lett, így a klaszterezésbe történő bevonásuk lehetővé vált. A standardizálást az egyes változók alapján végeztük el, az ún. Z scores módszerrel.² Mivel a klaszterképző változók kijelölése mindig magában rejti annak veszélyét, hogy egymással összefüggő változók kerülnek bevonásra, az olyan információk, amelyeket több változó is tartalmaz, nagyobb eséllyel hatnak a távolságmértékre. Emiatt az egymással erősen korreláló változók együttes alkalmazása redundáns, és jelentős torzításokhoz vezethet. Ennek kiszűrésére vizsgálatunkban elkészítettük a standardizált változók korrelációs mátrixát,³ amely azt mutatta, hogy nincs erős korreláció a bemutatott változók között, így módszertani szempontból bevonhatók a klaszterezés folyamatába. Mivel a klaszterek számát illetően előzetes elvárásaink voltak, a különböző csoportosító módszerek közül a K-középpont⁴ módszert alkalmaztuk. A klaszterezés során elsőként az iniciális klaszterközéppontokat határoztuk meg,⁵ ezt követően a távolság- és hasonlóságmértéket választottuk ki.⁶

² A transzformáció ebben az esetben úgy történik, hogy minden egyes változó értékéből kivonjuk az átlagot, és a különbséget osztjuk a szórással. $Z_i = \frac{(X_i - \bar{X})}{S_X}$

³ Mivel a változókat standardizáltuk, azokat metrikus változóknak tekintjük, így a Pearson-féle korrelációs együtthatóval vizsgáltuk a köztük lévő kapcsolatot az alábbi

$$r = \frac{\sum (x - \bar{x})(y - \bar{y})}{\sqrt{\sum (x - \bar{x})^2 \sum (y - \bar{y})^2}}$$

összefüggés szerint:

⁴ K-Means Cluster, vagy Quick Cluster.

⁵ A középpontok kijelölésének folyamata a következő: „Első lépésben az adatfile első k elemének adatait jelentik, ahol k a kért klaszterek száma. Az első k elem kiválasztása után a program sorba veszi az adatfile maradék elemeit. Akkor cserél ki egy másik esetre egy, már kiválasztott klaszterközéppontot, ha ennek az új esetnek a távolsága a hozzá legközelebb eső klaszterközépponthoz képest nagyobb, mint a két egymáshoz legközelebb eső, már kiválasztott klaszterközéppont távolsága. Azt a klaszterközéppontot helyettesíti ezzel az „új” elemmel, amely hozzá a legközelebb esik. Ezt a folyamatot iterálási folyamatnak nevezzük. Az iterálás mindaddig folytatódik, amíg a klaszterközéppontok már nem változnak, azaz megtaláltuk az adott iniciálisokból következő stabil klaszterstruktúrát.” (Székely-Barna 2005:133-134; 137)

⁶ A hiányzó értékek kezelésére a LISTWISE módszert alkalmaztuk.

Kiegészítő módszerként variancia-analízissel vizsgáltuk a klaszterek közötti eltéréseket oly módon, hogy a klaszterekbe tartozás jelentette a magyarázó változó egyes értékeit. A későbbiekben ezekben a kategóriákban vizsgáltuk a skála szintű minőségi dimenziókat megtestesítő jellemzőket, amilyen például az életperspektíva, a kedélyállapot, vagy a mentális fiatalság. Végezetül pedig az ún. ANOVA-módszer a szórások egyenlőségének feltételezésével azt mutatja meg, hogy a függő változó átlaga szignifikánsan tér-e el a magyarázó változó egyes kategóriáiban. Ez a módszer a jelenségek tényleges fennállásának, statisztikai szignifikanciájának tesztelésére szolgál.

2. A kutatás eredményei

A szociológiai adatfelvétel arra irányult, hogy megismerjük a Debrecenben élő aggyastyan és matuzsálemi életkorú idősök élethelyzetét, egészségi állapotát (beleértve a mentális és érzelmi állapotot, az önmegítélésen alapuló véleményeket, a fizikai aktivitást), motivációikat (életcélok, lelki tényezők), kapcsolatrendszeiket, és mindezek összefüggéseit.

A kutatás teljes mintáját figyelembe véve láthatóan erős a női túlsúly, ezen belül az özvegyek aránya. Ez azt is jelenti, hogy az elmagányosodás leginkább a nőket veszélyezteti. A megkérdezettek jelentős százaléka csak kevés mozgást lehetővé tevő lakóhelyen él, amely komoly szeparációs veszélyt is hordoz. Többségüknek rendkívül alacsony az iskolázottsági szintje, kb. 60 százalékuknak gyakorlatilag nincs (2 elemi vagy az sem) – azt gondolnánk, hogy ez jelentős hátrányokat teremt, és csökkenti az életésélyeket, de esetükben ez nem igaz. A világ számos országában leírták, hogy mind az iskolázottság hiánya, mind az iskolázottság megléte elősegítheti a nagyobb valószínűségű hosszúéletűséget. Ugyanakkor az is igaz, hogy az iskolai végzettség befolyással van a betegség időszakának kezdetére, a kutatások szerint elsődleges szerepe van abban, hogy nemüktől függetlenül, legkorábban az alapfokú végzettségűek betegszenek meg, legkésőbb pedig a diplomások. Az idősök élhető életét jelentősen rontja a másoktól való függőség, a tehetetlenség és a kiszolgáltatottság. Személyes autonómiájuk, önbizalmuk és önértékelésük károsodik, önellátásuk, öntevékenységük beszűkül, személyiségük depriválódik és izolálódik, majd magányosodik.

A legtöbb nemzetközi követéses vizsgálat azt igazolja, hogy a sikeres öregeedés szorosan összefügg az egyén mentális, lelki egészségével. Az egészséges öregeedésnek alapfeltétele az érzelmi és spirituális jóllétiség, ennek pedig a leginkább meghatározó tényezője a szociális interaktivitás. Ez nem jelent mást, mint, hogy a jó öregeedéshez szükséges szeretetet adni és szeretetet kapni. A bevontság, az önkifejezés, a megbecsültség, a tevékenység szükségessége és fontossága, amely a személyes presztízst is növeli, jelentős tényezőknek tekinthetők. Ismert, hogy a rendszeres napi fizikai és szellemi tréning hatékonyabb az alkalmi tevékenységekkel szemben. A mentális egészség megőrzésével, akár fejlesztésével az öregeedés minősége fenntarthatóbbá válik.

Az életmódnak különlegesen fontos szerep jut ebben a folyamatban. Az ehhez tartozó legmeghatározóbb tényezők a táplálkozás, a fizikai és szellemi aktivitás, a szerepváltoztatás, társas-társadalmi kapcsolódás és tevékenység, szabad-

idő- és sporttevékenység, a valakihez-valamihez való tartozás, az élethosszig tartó tanulás, a kreativitás, az életöröm, az életet vezérlő célok, stratégiák és adaptációs minták kialakítása. A frusztrációk elkerülése épp úgy, mint azok levezetése, a konfliktusmegoldó képesség fejlesztése, és az idősödés folyamatának a személyes kezelése további rendkívül erősen befolyásoló tényező lehet. A továbbiakban ezen tényezők és összefüggések figyelembe vételével kísérreljük meg a 90 éven felüli idősökre jellemző statisztikailag is bizonyítható összefüggéseket feltárni és leírni.

3. A mentális állapot és a depressziószint kapcsolatának regressziós elemzése

Elemzésünk eredményei szerint a mentális egészség és a depresszió foka között fordított lineáris kapcsolat figyelhető meg. A regresszió-elemzés során azt vizsgáltuk, hogy a mentális egészség és a depresszió szintje közötti összefüggés hogyan írható le. A két vizsgált változó eltérő skálán értelmezhető, ezért a regresszió-elemzés előtt standardizálással egységesítettük a változókat, így a továbbiakban Zscore GDS és Zscore MMSE változókkal dolgoztunk. A standardizálás során 0-1 lett mindkét változó minimum és maximum értéke.

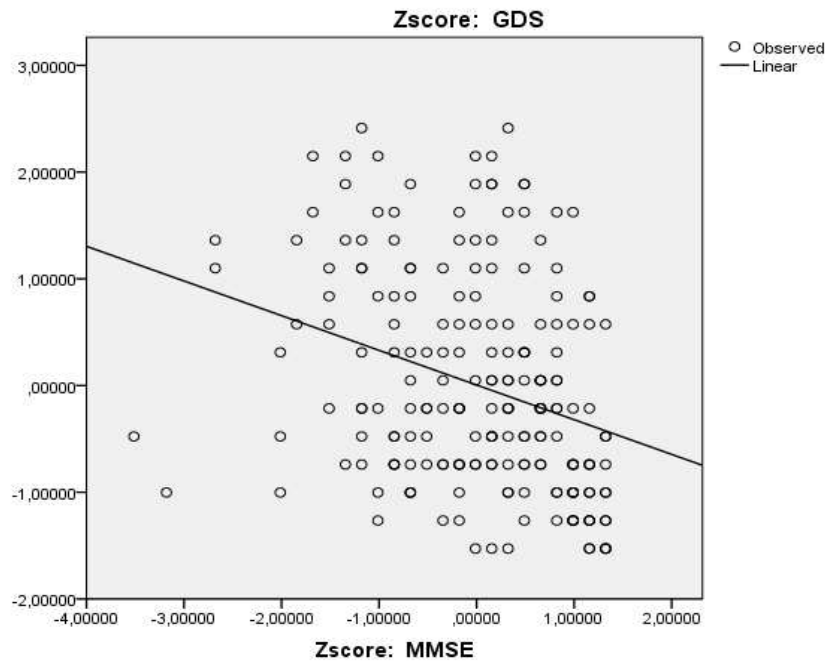
Eredményeink alapján a magasabb MMSE pontszám alacsonyabb GDS pontszámot valószínűsít, vagyis fordított irányú, lineáris kapcsolat írható le közöttük. A kapcsolat szignifikáns, 95 százalékos megbízhatósági szinten.⁷ A megfigyelt kapcsolat úgy magyarázható, hogy amennyiben a megkérdezett idősök jobb eredményt értek el a mentális egészség 30-as skáláján, úgy ez szignifikánsan alacsonyabb értékkel járt együtt a depresszióskálán. A regressziós modell segítségével azt is be tudtuk bizonyítani, hogy a GDS szintjének változását 13,4 százalékban az MMSE változása magyarázza.⁸

---

⁷ $P \leq 0,05$

⁸ A regressziós egyenes helyzetét meghatározó egyenlet: $4,225E-16 x + 0,377 = y$

1. ábra. A mentális egészség és a depresszió szintjének kapcsolata
Forrás: saját szerkesztés

Ez az összefüggés minden klaszterben megfigyelhető, így ki tudjuk mondani, hogy a vizsgált mintában egyértelmű, lineáris együttjárás körvonalazódik a mentális állapot és a depresszió kockázata/foka között. Vizsgálatunk alapján elmondható, hogy a minta által reprezentált idős populációban, azok körében, akik szellemileg frissebbek, alacsonyabb a depresszió megjelenésének kockázata.

4. Klaszterelemzés

A klaszterminta általános bemutatása

A 115 fős almintában a válaszadók 78,3 százaléka nő és 21,7 százalékuk férfi. Családi állapotukat tekintve 78,3 százalék özvegy, 13,1 százalék házasságban vagy élettársi kapcsolatban él. A minta 43,5 százalékának csupán elemi iskolai végzettsége van, középfokú végzettséggel közel 30 százalékuk, főiskolai vagy egyetemi diplomával 14 százalékuk rendelkezik, míg 13 százalékuknak nincs semmilyen végzettsége. Aktív korokban jellemzően könnyű fizikai munkát végeztek, de magas arányban voltak közöttük háztartásbeliek is. Egyötödük gyermektelen, a többségnek 1–3 gyermeke van. Szinte mindnyájan biztonságban érzik magukat anyagilag, annak ellenére, hogy közel 60 százalékuk alacsony státuszú lakókörnyezetben él.

A megkérdezett idősek közel 70 százalékban alapvetően jónak tartották egészségi állapotukat, aktív éveikben a mozgás – függetlenül attól, hogy milyen ágazatban dolgoztak – meghatározó tényező volt a munkavégzésükben (közel 80

százalékuk jellemzően nem ülőmunkát végeztek). Jelenleg az idősek 55,8 százaléka szabad mozgású, 38,9 százalék nem jár ki a lakásából, míg 4,4 százalékuk ágyhoz kötött. A többség eljár sétálni. 60 százalékuk fiatalosnak vagy a koránál fiatalabbnak ítéltető, egyharmaduk a korának megfelelő, míg 10 százalék körüli azok aránya, akik koruknál idősebbnek látszanak.

A kérdező jellemzése alapján nagy többségük barátságos, ápoltt, rendezett küllemű és gyors felfogású. Egyharmaduk ambiciózus, jövőbe tekintő gondolkodású, a kérdezettek fele a jelennek élők, míg 15 százalék körüli azok aránya, akik inkább a múltban élnek. Ezzel együtt szellemi kapacitása közel háromgyedüknek jó.

A depresszió jelei egyharmaduknál figyelhetőek meg és egyötödüknél valószínűsíthetőek. A többség a korának megfelelően lát, 25 százalékuknak viszont rossz a látása. Az idősek hallása hasonlóképpen alakul. Az egészségnek fontos összetevője a testsúly is. Közel 60 százalékukról elmondható, hogy túlsúlyosak, annak ellenére, hogy 90 százalékban egészséges ételeket fogyasztanak. Közel 80 százalékuk ritkábban, mint havonta jár csak orvoshoz.

Körükben az öregedéssel kapcsolatban megoszlanak a vélemények, többen úgy vélik, hogy az öregedés a másokra való ráutaltsággal jár együtt, sokan a szellemi hanyatlással azonosítják, valamint a megromlott egészségi állapottal, illetve egy bizonyos életkor (65 év) elérésével. Segítséget egyharmaduk a családtól, rokonoktól kér, mint ahogyan ők is a családtagoknak adnak tanácsot leginkább. Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a megkérdezettek közel fele nem ad tanácsot senkinek a környezetében és nem is kér senkitől segítséget. Ez nagyfokú elmagányosodásra, egyedüllétre utal. Mindezek ellenére jellemzően a családot nevezték meg legtöbben, mint legfontosabb értéket az életben (49,6 százalék), valamint 12 százalékuk az egészséget is ebbe a kategóriába sorolta. Az általuk megnevezett értékek rangsorában csak kevesen tulajdonítottak jelentőséget a munka szeretetének, a hitnek, becsületességnek, emberi kapcsolatok meglétének, felelősségvállalásnak, vidámságnak, életerőnek vagy a békességnek, nyugodt körülményeknek.

Más összefüggéseket mutat viszont a véleményük a hosszú élet titkára vonatkozóan. Jellemzően a józan élet, egyfajta ésszerű életvezetés, valamint a munka szeretete, és közel egyötödük szerint a hit Istenben került a sorrend élére. Nem említették viszont a családot, mint védőhálót, annak ellenére, hogy többségüknek a családtagjai a legfontosabbak, illetve, hogy 80 százalékuk úgy értékeli, hogy szoros a családdal a kapcsolata és ez korábban is így volt. Mindemellett sokuk úgy érzi, hogy ők is fontosak a családjuknak. Ez a kölcsönös odafordulás a segítségben is megnyilvánul, közel 70 százalékuk támogat valakit, míg közel 90 százalékuk kap támogatást. Egyötödük jelenleg is tart kapcsolatot barátokkal, korábban a többség rendszeresen járt társaságba is.

Az idősek világhoz való hozzáállására a kitartás és a bölcsesség jellemző, több mint 80 százalékuk a saját elképzeléseit követi, és ha valami nem sikerül az életben, akkor ezt képesek elfogadni, túllépni a problémán.

A felnövekvő nemzedék nevelésével kapcsolatban legfontosabb átadandó értékeknek a szeretettel való odafordulást gondolják, emellett az engedelmisséget, a

kötelességtudatot és a munka szeretetét említették leghangsúlyosabban a tanácsok sorában.

Klasztertípusok

A klaszterezés eredményeként 3 klasztercsoport jött létre oly módon, hogy a bevont változók mindegyike szignifikánsan befolyásolta a klaszterek alakulását.⁹ Klaszterképző változóink az alábbiak voltak: egészséges étkezés, dohányzás, betegség a kérdezéskor, sportolt-e és mozog-e, az orvoshoz járás gyakorisága, szubjektív egészségügyi állapot, MMSE, GDS, szellemi kapacitás, iskolai végzettség, lakóhely, önellátás. A klaszterezést követően 115 fős almintával dolgoztunk tovább, mert esetükben kaptunk minden kérdésre választ.

A klaszterelemzés során a kialakult klaszterek tartalmi leírására, illetve sokkal inkább annak a kérdésnek a magyarázatára törekedtünk, hogy statisztikailag miért kerültek egy csoportba bizonyos esetek. Ebből adódóan természetesen előfordulhat, hogy egy-egy kiragadott eset nem tökéletesen reprezentálja az adott klasztert, de csoportként kezelve szemléletes leírásukat adhatjuk.

1. klaszter: Alacsony státuszú, alacsony jóléti szintű, nőies klaszter (N=67)

Ebbe a klaszterbe jellemzően özvegy nők tartoznak, akik leginkább (kétharmaduk) alacsony iskolai végzettségűek (sokan iskolai végzettség nélkül), és alacsony lakóhelyi státuszúak. Alacsony társadalmi státuszuk ellenére szinte mindannyian anyagi biztonságban érzik magukat. Egészségügyi állapotuk jónak mondható, az orvost csak ritkán keresik fel, MMSE értékük is magas értéket mutat. Egészségi állapotukat jónak ítélik meg. Egyharmaduk ugyan segítségre szorul a napi életvezetésben, de zömük önellátó, és jellemzően nem vesznek igénybe szociális ellátást. A többség egészségesen táplálkozik, szed vitamint, 60 százalékuk viszont túlsúlyos. Az ebbe a klaszterbe tartozók több mint fele fiatalosnak vagy korához képest fiatalnak tűnik és a depresszió tüneteit sem hordozzák. Az adatfelvételt végző kérdezőbiztosok benyomásai alapján gyors felfogásúak, barátságosak, ápoltak, kiválóan kommunikálnak.

Családi viszonyaikra jellemző, hogy többségüknek 1–3 gyermeke van, rendszeresen tartják a családdal a kapcsolatot, segítségre is számíthatnak a hozzátartozóiktól. Ez a segítség kölcsönös, hiszen a családtagoknak ők is adnak jellemzően tanácsokat. Értékrendjükben is leginkább a család áll az első helyen (56 százalék). A kölcsönös támogatás fontos érték számukra, a családi kötelékek most is és korábban is szorosak voltak.

Az ebbe a klaszterbe sorolt idősök szerint a hosszú élet titka három fontos tényező, a józan élet, az Istenbe vetett hit és a munka szeretete, emellett, az egészséges életmód követése és a nyugodt élet is meghatározó tényezője a hosszú életnek.

A jövő nemzedékének tanítása, nevelése terén a legfontosabbnak a szeretetet tartották, emellett az engedelmisséget, becsületességet, egyfajta jó modort, tisztelget, kötelességtudatot is kiemelték.

---

⁹ Az ANOVA próba eredményei alapján

2. *klaszter: Magas státuszú, jómódú, férfias klaszter (N=26)*

Ebben a klaszterben jellemzően kiegyenlített a nemek aránya, többségük özvegy, egyharmaduk viszont házasságban él, jellemzően a férfiak. Önállóan élnek saját otthonukban, önmaguk ellátására képesek. Az első klasztertől eltérően magas a társadalmi státuszuk, az ide sorolható idősöknek magas a lakókörnyezeti státusza, és a többség közép- és felsőfokú végzettséggel rendelkezik. Anyagilag szintén biztonságban érzik magukat.

Ugyan nem vesznek igénybe szociális ellátásokat, de többségük rendszeresen jár orvoshoz, vitamint is szednek. Egészségesek, korukhoz képest fiatalosabbnak tűnnek. A kérdező véleménye szerint barátságosak, ápoltak, inkább a jövőbe néznek. Sokkal kevésbé túlsúlyosak, mint az előző csoport tagjai, és hallásuk is jelentősen magasabb arányban jó. A depresszió nem jellemző rájuk.

Családi életüket tekintve egyötödük gyermektelen, a gyermekesek többségének 1–3 gyermeke van. A családdal a kapcsolattartás rendszeresnek mondható. A család mellett a barátok szerepe is jelentős, egynegyedük jár társaságba.

Véleményük szerint is a család és az egészség a legfontosabb az életben. A hosszú élet megítélése hasonlóan alakul, de körükben többen tulajdonítanak jelentőséget Istennek. A vallás jelentős szerepet tölt be az életükben, pl. többen valamilyen egyházat is támogatnak. A jövő generációjának nevelése terén a hitnek is kitüntetett szerepe van körükben, a szeretetre nevelés mellett inkább a kötelességtudatra, kemény munkára, becsületességre, engedelmességre helyeződik a hangsúly.

3. *klaszter: Idősothonokban élő, rossz egészségi állapotú, nőies klaszter (N=22)*

A harmadik klaszterbe azok az özvegy idős nők sorolódtak, akik bentlakásos intézményekben élnek, és többségükben önellátásukban részben vagy teljes egészében segítségre szorulnak. Anyagilag közel egyharmaduk bizonytalannak érzi a helyzetét. A szociális intézményi létből adódóan rendszeresen találkoznak orvossal, egészségi állapotukat rossznak ítélik meg. Vitamint az idősök fele szed, viszont jellemzően mindenki túlsúlyos. Az MMS értékük közepes, és nagyon magas számban depresszióval is küzdenek. Az idősök fele a kutatás idején is betegséggel küzdött. Nem tűnnek fiatalosnak, inkább koruknak megfelelőnek vagy idősebbnek. Annak ellenére, hogy a többségnek a felfogása jónak mondható, jellemző az életszemléletükre, hogy nem nagyon terveznek, nem ambíciózusak, inkább a múltban élnek.

Számukra is a család és az egészség a legfontosabb az életben. Többen magányosak – annak ellenére, hogy közel felük rendszeres kapcsolatot tart a családdal –, ami a segítség igénybevétele és a tanácsadás hiányában nyilvánul meg: jellemzően nem kérnek tanácsot senkitől és nem is adnak senkinek. Korábbi családi kapcsolataikat szorosnak ítélik meg, mostani helyzetükben ezt már csupán 45 százalékuk értékeli így, egyharmaduk csak nagyon ritkán találkozik a családtagokkal, több mint egyötödüknek pedig semmiféle kapcsolata nincs már a családjával.

Véleményük szerint egyértelműen a munka szeretete és az ésszerű életvezetés a hosszú élet titka. A gyermekek nevelésében a szeretet mellett a becsületesség, a tisztesség és az engedelmisség jelenik meg értékként. Több mint kétharmaduk nem kíván tanácsot adni és tanácsot sem szokott kérni. Élethelyzetükből kifolyólag ők tudnak a legkevésbé támogatást nyújtani a családtagjaiknak és a három klaszter közül ők is kapnak legkevésbé segítséget természetes támaszaiktól. Bár az idősekre mindhárom klaszterben jellemző, hogy szívesen követik saját elképzeléseiket, és elfogadják, ha nem sikerül valami az életben, ebben a klaszterben a magas depresszió miatt ez inkább tűnhet egyfajta lemondó beletörődésnek, mintsem az adott helyzet bölcs elfogadásának.

5. A klaszterek közötti kapcsolatok vizsgálata variancia-analízissel (ANOVA)

Az elemzés következő szakaszában variancia-analízissel vizsgáltuk a klaszterek közötti eltéréseket. Eredményeink szerint minden ANOVA-val mért változó esetén szignifikánsan alacsonyabbak az „Idősothonokban élő, rossz egészségi állapotú, nőies” klaszter értékei a másik két klaszterhez képest. Ugyanezek a különbségek az „Alacsony státuszú, alacsony jóléti szintű, nőies” klaszter és a „Magas státuszú, jómódú, férfias” klaszter között is szignifikáns eltéréseket jelentenek.

E módszer alkalmazásával elsődlegesen arra kerestük a választ, hogy az egyes klaszterek között a mentális állapotot tükröző MMSE érték hogyan tér el. Az eredmények szerint a 30 fokú skálán mért MMSE átlaga szignifikánsan magasabb a magas és alacsony státuszú csoportok esetében, mint az idősothonokban lakók körében. Hasonló jelenség figyelhető meg a depresszió szintje (GDS) esetén is, legkedvezőtlenebb az idősothonokban élők értéke, míg a legjobb értékeket a magas státuszú csoport esetében mértük. Az eltérés a csoportok között szintén szignifikáns.

Cluster Number of Case		MMSE	GDS
„Alacsony státuszú, alacsony jóléti szintű, nőies” klaszter	Mean	23,45	4,72
„Magas státuszú, jómódú, férfias” klaszter	Mean	18,95	9,95
„Idősothonokban élő, rossz egészségi állapotú, nőies” klaszter	Mean	25,35	4,62
Total	Mean	23,02	5,70

1. tábla. Az egyes klaszterek közötti mentális állapot eltérésének vizsgálata varianciaanalízissel (ANOVA)

Hasonló eredményeket mutat az attitűdök vizsgálata is, elsősorban az ambiciózusság, a mentalitás és nyitottság szempontjából. A legalacsonyabb értékeket az idősothonokban élők esetében mértük, vagyis rájuk jellemző szignifikánsan

legerősebben a befelé forduló, zárkózott, barátságtalan magatartásforma, a múltba visszatekintő, önfeladó állapot, és körükben figyelhető meg legkevésbé a korukhoz képest energikusabb, fiatalosabb, jelennek élő viselkedés.

	„Alacsony státuszú, alacsony jóléti szintű, nőies” klaszter (MEAN)	„Idősotthonokban élő, rossz egészségi állapotú, nőies” klaszter (MEAN)	„Magas státuszú, jó módú, férfias” klaszter (MEAN)
Milyen életkorúnak látszik? (1 – idősebbnek, 5 – fiatalabbnak életkoránál) ¹⁰	3,76	2,5	4,32
Barátságtalan (1) – Barátságos (5) ¹¹	3,92	3,00	4,37
Inkább visszatekintő (1) – Inkább ambíciózus (5) ¹²	3,26	1,67	3,78

2. tábla. A klaszterek közötti eltérések vizsgálata az egyes attitűdök alapján (ANOVA)

Összehasonlítva a mentális állapot (MMSE) és a depressziós szint értékeit (GDS) az egyes attitűdök mentén mért értékekkel, egyértelműen felállítható az egyes klaszterek között egy olyan szignifikáns kapcsolatot mutató sorrendiség, amely bizonyítja, hogy ezen szempontok alapján legrosszabb helyzetben az idősotthonokban élők, majd az alacsony státuszú, alacsony jóléti szintű, nőies klaszter tagjai vannak, legjobb helyzetűeknek pedig egyértelműen a magas státuszú, jó módú férfias klaszter tagjai tekinthetők. Úgy tűnik, hogy azok a tényezők, amelyek a magas társadalmi státuszt meghatározzák (pl. iskolai végzettség, lakóhely, stb.), szignifikáns hatással bírnak az időskori életminőségre is.

6. Összegzés

Tanulmányunkban többváltozós összefüggések feltárásán keresztül mutattuk be a debreceni 90 éven felüli idős emberek életminőségét, kapcsolatait, mentális és fizikai állapotát, értékrendjét, attitűdjeit. Igazoltuk, hogy az idősödés folyamatát egyedi jellegzetességek bonyolult mintázatai határozzák meg, ugyanakkor sikeresen kimutattunk olyan meghatározó tulajdonságokat (klaszterképző tényezők), amelyek mentén markánsan elkülöníthető csoportokat tudunk képezni körük-

¹⁰ Sig. Of ANOVA = 0,000 (p<=0,000)

¹¹ Sig. Of ANOVA = 0,013 (p<=0,05)

¹² Sig. Of ANOVA = 0,000 (p<=0,000)

ben. Ezen csoportokon belül és a csoportok között is szignifikáns kapcsolatokat, illetve szignifikáns eltéréseket tudunk kimutatni és leírni. Tanulmányunk igazolja, hogy a fizikai és szellemi aktivitás, a személyes autonómia, az öntevékenységek széles köre, az izoláció és a magány elkerülése minőségi idős kor megélését teszi lehetővé, mindezt pedig jelentősen befolyásolhatja a fiatalabb korban megszerzett státushelyzet. Az idős emberek státushelyzetére a legnagyobb hatást a tényleges, illetve a nyugdíjazás előtti gazdasági aktivitásuk és foglalkozási jellemzőik gyakorolják. Minél jobb pozíciót töltött be valaha a munkapiacra, annál magasabb a jelenlegi társadalmi státusa. A társadalmi státus és az egészségi állapot között pedig szoros összefüggés mutatkozik.

Az idős emberek társadalmi réteghelyzetének szerkezete az elkövetkező években, évtizedekben feltehetőleg sokat változik majd. Ez részben az iskolázottság, a kulturális szint növekedésének, az igények modernizálódásának következménye. A gazdaságilag aktív korban megalapozott társadalmi helyzet és az egészségi állapot az a két legfontosabb tényező, amely az idős emberek mindennapjaira a leginkább hatással van. Napjainkban ez a kapcsolat kétirányú: az alacsonyabb társadalmi státus kevés alapot teremt az egészség megőrzésére, az egészséges életmódra, más oldalról a megromlott egészség – annak korlátozó hatása miatt – könnyebben téríti kedvezőtlen, alacsonyabb társadalmi helyzetek felé az idős embereket (Országos Egészségfejlesztési Intézet 2007). Ezért is lényeges az aktív időskor társadalmi garanciáinak kidolgozása, vagyis az egészség, a társadalmi részvétel és a biztonság lehetőségei közötti optimális egyensúly megtalálása, annak érdekében, hogy a társadalom idősödő tagjai megtarthassák megszokott életminőségüket az idősödés folyamatában.

Felhasznált irodalom

Derűs időskor – aktív időskort támogató közösségi programok (2007). Országos Egészségfejlesztési Intézet, Budapest

Folstein, M. F. – Folstein, S. E. – McHugh, P. R. (1975): „Mini-mental state”: A practical method for grading the cognitive state of patients for the clinician = *Journal of Psychiatric Research*, 1975; 12, 189–198.

Kovács Mónika (2003): *Időskori depresszió és szorongás*. Springer, Budapest

Székelyi Mária – Barna Ildikó (2005): *Túlélőkészlet az SPSS-hez*. Typotex Kiadó, Budapest

Van-Marwijk, H. W. – Wallace, P. – de-Bock, G. H. – Hermans, J. – Kaptein, A. A. – Mulder, J. D. (1995): Evaluation of the feasibility, reliability and diagnostic value of shortened versions of the geriatric depression scale = *British Journal of General Practitioner*. 1995; 45(393): 195-199.

Esettanulmány a Navigátor Debreceni Túra Klub egyesü- letről. (A szervezet működése, jellemzői, tanulási folyama- tok és képzések az egyesület keretében¹)

Bevezetés

A sport kutatásának létjogosultságát és relevanciáját mindenekelőtt a sport jellemformáló szerepe indokolja, ami a testnevelés és sport értékközvetítő hatásain keresztül érvényesül. A közvetített értékek közül az egészségügyi, fiziológiai, humánszocializációs, illetve érzelmeket keltő és feszültséget oldó értékeket kell hangsúlyozni (Istvánfi 2005).

Azt is láthatjuk azonban, hogy más Európai Unió tagállamokhoz viszonyítva Magyarországon lényegesen alacsonyabb a rendszeresen sportoló 15–29 éves fiatalok aránya, kb. egyharmad. Az összlakosság 69 százaléka soha nem látogat sportrendezvényt, és nem sportol, miközben Hollandiában, Franciaországban, Angliában 60 százaléka fölött van a rendszeresen sportolók aránya, Dániában ez 80, Finnországban és Svédországban pedig 90 százaléka a teljes lakosság körében. Megdöbbentő, hogy míg nálunk az évtized elején a fiataloknak mindössze 5,5 százaléka sportolt intézményes keretek között, addig az évtized végére már csak 1,6 százaléka (Perényi 2011: 160–161; 2013; Neulinger 2008: 13). Az Eurobarometer adatai alapján a magyar lakosság 53 százaléka (!) soha nem sportol, rendszeresen mindössze kilenc százaléka, hetente legalább egyszer pedig 23 százaléka (Eurobarometer 2010). Mindez pedig hosszútávon népegészségügyi szempontból is súlyos következményekkel jár. Tudjuk, hogy a magyar lakosság sajnálatosan rossz egészségi állapotát többek között inaktív életmódja okozza, és hogy sok betegségben az ország vezető helyen van (Gál 2008: 14).

Éppen ezért fontosak az olyan jellegű kutatások, amelyek a sportolás szerepét, jelentőségét és különböző (pozitív) hatásait térképezik fel az egyén életében. Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy egy esettanulmányt készítsünk egy olyan sportegyesületről, amelynek tagjai szabadidős tevékenységként végzik az adott sporttevékenységet. Arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen pozitívumokkal jár a sport az egyén életében, ha ez egy szabadidő sporttal foglalkozó szervezetben zajlik. Célunk volt megismerni azt is, hogy milyen tanulási folyamatok zajlanak sportolás közben. E kérdés megválaszolásához a *Deutsche*

---

¹ A tanulmány az OTKA (K-101867) által támogatott *Tanuló régiók Magyarországon: Az elmélettől a valóságig* című kutatás keretében készült. (Kutatásvezető: Prof. Dr. Kozma Tamás)

Lernen Atlas (DLA) nyújt alapot, melyben az egyik kitüntetett tanulási szintként értelmezik az elsősorban rekreációs céllal végzett szabadidő sportot, ezen belül is az egyesületi keretekben folyó sporttevékenységet. Éppen ezért az általunk vizsgálni kívánt sportegyesület kiválasztásánál szem előtt kellett tartani, hogy rekreációs sportprogramokat szervezzen, melyet közösségi formában végeznek a tagok, de a rekreáció mellett a tanulás, esetleg képzés, különböző képességek, készségek fejlesztése, mint cél is megjelenjen a szervezet célkitűzései között. A rekreációs sport egyik legalapvetőbb példája a túrázás, így egy debreceni túraegyesületet választottunk kutatásunk tárgyául, a Navigátor Debreceni Túra Klubot. Vizsgálatunk során nemcsak az volt a célunk, hogy megismerjük a túraegyesület keretében folyó tanulási-nevelési folyamatokat, hanem a szervezet teljes működését, történetét, célkitűzéseit is megnéztük. Mivel egy szervezet teljes körű vizsgálatát végeztük el, ezért az esettanulmány módszerét választottuk. Ennek keretében dokumentumelemzést, interjúkészítést és résztvevő megfigyelést végeztünk.

Tanulmányunk első, elméleti részében a sportolás különböző formáit mutatjuk be, különös tekintettel az általunk vizsgált rekreációs sportra, arra helyezve a hangsúlyt, hogy ezek milyen szerepet és funkciót töltenek be az egyén életében és a társadalomban. Ez után ismertetjük, hogy a rekreációs sport milyen tanulási, szocializációs folyamatokhoz járul hozzá. A kutatási kérdések és módszerek bemutatása után kerül sor az eredmények ismertetésére.

A sportolás lehetséges formái különös tekintettel a rekreációs sportra

Mindenekelőtt hangsúlyoznunk kell, hogy ma már a sport nem egyszerűen a szabadidő-eltöltés egy (aktív) formája, hanem az életmód részeként vagy éppen a profi sportolók esetében kereső tevékenységként hatással van a társadalmi státusra. Így a sportolás formája, helyszíne, bizonyos esetekben egyenlősítő vagy éppen egyenlőtlenségeket újratermelő hatása befolyásolja az egyén társadalomban elfoglalt pozícióját, ennek következtében az egész társadalmi struktúrát.

(a) *A sport mint iparág.* Ma már egyenesen sportiparról beszélhetünk, amely szerves részét képezi a szórakoztató iparnak. Bár hazánkban kevésbé, de számos országban a sport jól jövedelmező iparág, hatalmas gazdasági jelentősége van a jelentős mértékű bevételek miatt. Óriási tömegek vesznek részt benne, használva a különböző fizetős sportszolgáltatásokat (fitnesztermek, wellness központok, sportcentrumok, uszodák látogatása során), nézik a sporteseményeket különböző tv-közvetítések formájában vagy a sporteseményeken való személyes részvétel során szurkolóként. A különböző neves cégek hatalmas összegeket fizetnek azért, hogy nevük és márkajelzésük megjelenjen egy-egy sportrendezvényen. A megnövekedett szabadidő és a megváltozott életmód miatt megnőtt a kereslet a sportolási lehetőségek iránt, piacot, lehetőséget nyújtva a sportszolgáltatásokat előállító vállalkozásoknak, sporteszközöket gyártó és a sportturizmusban érdekelt vállalatok számára (András 2003: 16).

(b) *A sport, mint játék.* Huizinga (1995) ezzel ellentétben a játék fogalmát helyezi a középpontba az ember életében, s ennek megfelelően a sportoló is játszik

mérkőzés közben. Ugyanakkor a versenyközpontúságot szándékosan kihagyja elemzéséből, ami pedig mások szerint épp megkülönbözteti a játékot a sporttól. Szerinte a sport olyan fizikai aktivitás, amely nem kapcsolódhat anyagi érdekekhez. Caillois újradefiniálta Huizinga meghatározását, szerinte ugyanis a játék olyan tevékenység, amely szabad, bizonytalan, nem produktív és szabályok által vezérelt (Callois 1961, idézi Loy 1974). Loy (1974) szerint a sportokat az különbözteti meg a versenyjátékoktól, hogy az előbbire jellemző a fizikai kiválóság demonstrálása — azaz a fizikai jártasságok és kiválóságok alkalmazása az ellenfél legyőzésére. További különbség, hogy míg a versenyjáték során a felek spontán módon választódnak ki, s a játék végeztével fel is bomlik a csapat, addig a sportokban a küzdő csoportokat általában megfontoltan válogatják, s így egy stabil társadalmi szervezet jön létre, ahol a szerepdifferenciálódás magasabb fokú.

(c) *A sport, mint rekreációs tevékenység.* Az utóbbi időben inkább a sport egészségmegőrző és rekreációs – wellness, fitness – funkciója került előtérbe a sport lényegének megfogalmazásában, azonban egyre hangsúlyosabb a versenysport és tömeg/szabadidő/rekreációs sport, illetve a „sport for all” koncepció között meghúzódó törésvonal is. A *rekreációs sporttevékenység* fogalma áll legközelebb ahhoz a sportkoncepcióhoz, amelyet kutatásunkban mi is vizsgálni szeretnénk. Ennek lényege, hogy a tevékenység legfontosabb célja az egészség megőrzése, fejlesztése, a testi-lelki jóllét megteremtése. Ugyanakkor a rekreációs sport esetében a sporttevékenységet meghatározott szabályok szerint kell végrehajtani a megfelelő hatás elérése érdekében (például a mindennapos gyaloglás nem sport, ha nem a gyaloglás, mint sport szabályai szerint végzik, ugyanakkor mozgásos rekreáció, hiszen fokozhatja az erőnlétet, javítja a légzést, a kondíciót, a vérkeringést). Éles különbség van a rekreációs céllal végzett sporttevékenység és a versenysport között is: az előbbinek nem célja az öröklött tulajdonságok fejlesztése a végső határig a maximális teljesítmény elérése érdekében, hanem az egészséges állapot, kikapcsolódás és a jó közérzet elérése. A rekreációs sport legfontosabb funkciója a munka, a felgyorsult élet, a modernizáció, a mozgásszegény életmód ártalmainak ellensúlyozása (például a fitnessz, túrázás). Legfontosabb jellemzője, hogy hiányzik belőle a klasszikus sport egyik legfontosabb eleme, a versenyszellem (Fritz et al. 2007: 55, Neulinger 2007). A rekreációs sport mintegy válaszként jött létre a civilizációs ártalmakra: lehetőséget ad elmenekülni a mesterséges világból a természetbe (Héjjas 2006: 277), hiszen ez az egyik legalkalmasabb hely arra, hogy elfeledkezzünk egy kis időre a modern, rohanó, gépesített, problémákkal és stresszel teli világ negatívumairól. Ennek egy sajátos formáját képezik az extrém sportok, amelyek új mozgásformákat, új eszközöket és új értékeket képviselnek (például gördeszkázás, snowboard, szikla- és hegymászás, vadvízi evezés stb.), s egyfajta izgalmat hoznak a mindennapi életbe: küzdelmet önmagunkkal és a természet erőivel (Rédei 2012: 116).

Kutatásunk során a sport legtágabban használt értelmezését használtuk annak definiálásra, hogy mit tekintünk sporttevékenységnek. Az Európai Sport Charta meghatározásából indultunk ki. Ennek megfelelően minden olyan fizikai

aktivitást sportnak tekintettünk, amit a mentális és a fizikai állapot, valamint a társas kapcsolatok javítása céljából űznek szabadidős eltöltésként vagy akár versenyszinten. A vizsgálni kívánt sportág és egyesület kiválasztásánál a rekreációs sporttevékenység definíciójából kiindulva csak olyan tevékenységeket tekintettünk sportolásnak, amelyeket meghatározott szabályok szerint hajtanak végre, így például a közlekedési céllal végzett gyaloglást, biciklizést vagy a kertészkedést nem tekintettük sportnak. Csak a valós fizikai aktivitást igénylő tevékenységet neveztük sportnak (tehát az olyan játékokat, amelyek bár szellemi munkát igényelnek, vagy éppen fejlesztik a társas kapcsolatokat, mint a társas játékok, sakk, darts, biliárd, csocsó, kártya, számítógépes sportjátékok, nem vettük figyelembe).

A szabadidős-, tömeg-, rekreációs sport és a „sport for all” koncepciók viszonylag egyértelműen elhatárolódnak a verseny/profi sporttól abban, hogy ezekben szinte teljes mértékben háttérbe szorul a profitszerzés, versenyzés. Az előbbieket sokszor szinonimaként használják, s noha nagyon kicsi jelentéskülönbségek vannak közöttük, ezeket nem lehet azonos értelemben használni. Részben az a történelmi kontextus, amelyben használatosak voltak, részben az a nézőpont, amelyből elemzik az adott sporttevékenységet (a résztvevők száma, a sportolás célja és időtartalma) határozza meg, hogy mikor, mely kifejezést lehet használni. Az 1950-es évek végéig elsősorban a tömegsport kifejezést használták, majd a '60-as évektől inkább a szabadidősport elnevezés volt elfogadott. A '90-es évektől a világszerte elterjedt, s mozgalommá nőtt „Sport for All” fogalomhasználat terjedt el, amelyet napjainkban magyarosítottak a „mindenki sportja” terminussá (Földesi Szabó 2009: 149).

A szabadidősport legszélesebben vett értelmezését alkalmazza a Sport for All koncepció, amely Amerikából indult, s lényege, hogy a hátrányos társadalmi csoportok szabadidejét megpróbálja a sporthoz és a rekreációhoz kapcsolódó programokkal kitölteni annak érdekében, hogy egy közösségbe integrálja a deprivált, hátrányos helyzetű, kirekesztett csoportok tagjait (Hargreaves 1987). A Sport for All gyűjtőfogalom a rekreációra, a sportfejlesztésre, a tömegsport rendezvényekre és a kulturális rekreációs tevékenységekre, amelyek célja a hasznos szabadidős-eltöltési lehetőségek és egészségfejlesztő programok nyújtása (Földesi Szabó 2009: 150). Ebből kiindulva azt mondhatjuk, hogy ennek részét képezi a rekreációs céllal végzett sporttevékenység, így a túrázás is.

A rekreációs sport, mint tanulási folyamat szocializációban betöltött szerepe

A sport első társadalmi funkcióját abban látjuk, hogy segíthet egy egészségtudatosabb életvitel kialakításában. A rendszeres mozgást végzők könnyebben beláthatják, hogy a sport mellett például az egészséges ételek, italok fogyasztásának, élvezeti cikkek mellőzésének is be kellene épülni életmódjukba. Ugyanakkor a fizikai aktivitás magasabb szintje a konvencionális rizikófaktorok (például dohányzás, alkoholfogyasztás, magas kalóriájú ételek, italok fogyasztása) alacsonyabb szintjével is együtt járhat, vagy legalábbis csökkentheti e rizikófaktorok egészségkárosító hatásait. A kutatási eredmények azt mutatják, hogy a fizikai aktivitás értékeivel való szembesülés olyan változásokra sarkallhat, amelyek egy

hosszabb, cardiovascularis betegség nélküli élethez vezetnek (Simon 2012: 33). Így a sportolás nemcsak fizikai, esetleg lelki állapotunkra jelenthet pozitív hatást, hanem megtanít az egészségesebb életmódra, életvitelre is.

A sport különböző definíciói megegyeznek abban, hogy a sport olyan tevékenység, amely a szellemi erőnlét javítására is irányulhat. Ebben látjuk a sport második társadalmi funkcióját. Bizonyított, hogy a fizikai aktivitás iskolás korban jótékony hatással van a tanulásra, illetve a különböző alkotó munkák elvégzésére (Keresztes 2007; Mikulán et al. 2010; Pikó, Keresztes 2007). A sportolás további előnye, hogy célkitűzésre ösztönzi az egyént. Pozitív hatással lehet a saját magunkról alkotott kép kialakítására, illetve növelheti az önbizalmat, ha meg tudjuk valósítani azokat a célokat, amiket kitűztünk magunk elé. Ha elégedettek vagyunk önmagunkkal és vannak céljaink, akkor ezek megvédenek a depressziótól, az anómiától, az elmagányosodástól.

A sport harmadik funkciója a rekreáció elősegítése. Segít a munkahelyi, iskolai ártalmak következtében kialakult fizikai és mentális problémák megszüntetésében. A nagyobb fizikai terhelhetőség és a jobb mentális teherbírás gazdasági haszonnal bír az egész ország számára. Csökkennek a táppénzre költött kiadások, a betegségek miatti munkahelyi hiányzások, az egészségesebb alkalmazottak magasabb teljesítményt nyújtanak és jobban motiváltak (Szabó 2009: 27–29). Nem véletlen, hogy ma már több munkahely lehetőséget biztosít a munkahelyi rekreációra, különös hangsúlyt fektetve a sportolási lehetőségek megteremtésére.

A modernizáció jelentősen átalakította a létfeltételeket, kihat az élet minden területére, az életminőség és az életfeltételek sokrétű, ellentmondásos szerkezetét teremti meg. Az új életmódminták új vonzást jelentenek (Kovács T. 2007: 3). Az életmódban történt változásokat az utóbbi évtizedekben jól mutatják a szabadidő szerkezetében és felhasználásában végbement módosulások. A sport, mint szabadidős tevékenység háttérbe szorult. Közben az iparosodás, a technikai fejlődés következtében az emberek szabad ideje nőtt, felhasználása sok esetben egysíkúvá vált: megnőtt előbb a tv-nézésre, napjainkban pedig az internethasználatra fordított idő mennyisége (Szalai 1976; Vitányi 1995; Bocsi 2008; 2012; Kovács K. 2012). A szabadidő-felhasználás és életmód között fennálló összefüggéseket jól mutatja, hogy a tv-nézéssel töltött idő növekedésével gyarapszik, csökkenésével pedig csökken a testsúly aránya.

A rekreáció az a kapocs, ami összeköti a szabadidőt, a szabadidőben végzett sporttevékenységet, életmódot, életminőséget és egészséget. A negyedik funkciónak azt látjuk, hogy a sport szerepet játszik a munkavégző képesség megalapozásában, helyreállításában, a kulturált, hasznos szabadidő eltöltésének biztosításában annak érdekében, hogy az egyének fizikailag, pszichikailag, mentálisan egyaránt teljes élete legyen. E célok megvalósítását segíti a rekreációs céllal végzett sporttevékenység. A rekreáció első irányzata az outdoor: ennek kialakulását a természet-közelséghez kapcsolódó nosztalgia, s az urbanizált környezetből a természetbe való menekvés ösztönözte.² A második a fittség irány-

---

² A túrázás, kirándulás, illetve ezek extrém változatai, például a hegymászás tartoznak ide.

zata: ez elsősorban a divat diktálta trendeknek tesz eleget. Az utóbbi három évtizedben figyelhetjük meg a test és a test kultúrájának felértékelődését. Kezdetben a modern kor kényelmes, egyre inkább ülővé vált életmódja káros hatásainak ellensúlyozására törekedett, majd egyre inkább a szépségipar felé tolódott el. A harmadik rekreációs irányzat egyik részét a wellness képezi: a fitness biológiai jellegének ellensúlyaként ebben a pszichés-szociális összetevő játssza a legfontosabb szerepet, az optimális egészség pozitív komponenseinek összessége.³ Másik részét az úgynevezett élménykereső tevékenységek alkotják. Ezek egyfajta kiútkeresést jelentenek a teljesítménykényszeres és szorongásos mindennapokból (Kovács T. 2007: 9—10).⁴

Kutatási kérdések és módszerek

Kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogyan működik a Navigátor Debreceni Túra Klub mint szervezet. Mik voltak létrejöttének körülményei, céljai, mi jellemzi működését, milyen programokat szervez? Milyen formális – non-formális – informális tanulási-nevelési folyamatok zajlanak az egyesületben? Milyen forrásokból biztosítják működését, milyen problémákkal kell megküzdenie? Az egyesület szerepét helyi és makroszinten is megvizsgáltuk: milyen szerepet tölt be Debrecen város sportéletében, más sportegyesületekhez, túraegyesületekhez viszonyítva. Hogyan pozicionálja magát az országban lévő más túraegyesületekhez viszonyítva? Fontosnak tartottuk megismerni az egyesület és a túrázás szerepét a tagok életében: a sportolás és az egyesülethez csatlakozás motivációját, élmények, tanulási folyamatok, igények stb. feltérképezését. Vizsgáltuk, hogy milyen hatással van a tagok fizikai és lelki állapotára, illetve társas kapcsolataira? E kérdések megválaszolásához dokumentumelemzést végeztünk: megvizsgáltuk a Navigátor Túraegyesület honlapját, alapító és működési dokumentumait, illetve interjút készítettünk az egyik vezetővel, Barna Erzsébet egyesületi elnökkel.

A Navigátor Debreceni Túra Klub működése, tevékenységei

Az egyesület 2004-ben jött létre, egy baráti társaság alapította, amelynek tagjai természetjáró tevékenységüknek formális jelleget szerettek volna adni. Az alapítás és az egyesület tevékenységének kiemelkedő céljai a mai napig a természetjárás, túrázás népszerűsítése, a regionális és helyi természeti értékek felfedezése, bemutatása, valamint a túravezetők képzése.

Az egyesület nem rendelkezik főállású munkatárssal, mindenki szabadidejében, önkéntes módon kapcsolódik az egyesülethez. Aktív tagjai (2013 nov-

---

³ Az e célból végzett sporttevékenységeken kívül, mint például aerobic, gyaloglás, biciklizés, testépítés, ütős- és labdajátékok, ide tartoznak még a táplálkozás, stresszoldó technikák alkalmazása, masszázs, gyógyfürdők látogatása stb.

⁴ Mint például kalandparkok látogatása, vadvízi evezés, bunge jumping, búvárkodás, szörf, deszkázás stb.

emberétől 15 fő) túravezetők és a túravezetői képzés oktatói is egyaránt. Rajtuk kívül az egyesülethez még kb. 20 fő rendszeres túrázó kapcsolódik, akik nem minősített túravezetők, de rendszeresen részt vesznek az egyesület programjain. Annak ellenére, hogy az egyesület formális keretek között tevékenykedik, működésében, tevékenységeiben, finanszírozásában és fenntartásában az informális elemek válnak hangsúlyossá. Bevételi forrásul a tagdíjak, az adó 1 százalékok, rendezvényi támogatások, támogatók és a túravezetői tanfolyami díjak szolgálnak.

Az egyesület minden életkori csoporthoz kapcsolódóan szervez tevékenységet, de bizonyos programok, tevékenységek esetében kiemelt figyelmet kapnak a gyermekek és fiatalok, a családok, valamint a nyugdíjas korúak. A gyermek-programok közoktatási intézményekhez kötődően is működnek; amennyiben iskolások számára szervezik őket. Az egyesület tagjai ismeretség útján juttatnak el információt az általuk szervezett programokról. Az egyesület rendelkezik honlappal, ami elérhető a Magyar Túravezetők Országos Szövetségének honlapján keresztül is, bár a helyi médiában a megjelenési arányuk alacsony, PR tevékenységet nem nagyon folytatnak, ennek ellenére a rendezvényeik, szervezett programjaik általában tömeges méretűek. A legnagyobb részvételi arányú programok 200 fő körüliek, míg egy-egy túrán átlagosan 35–50 fő vesz részt. Ezek formája főként gyalogos, kerékpáros és nordic walking túra. A távolságok és helyszínek igen változók: átlagosan a gyalogos túrák 10–14 km, de akár 27 km hosszúságúak lehetnek, a kerékpár túrák ennél hosszabbak, 30–50 km-esek. Szerveznek túrákat Debrecen környékén, a Hortobágyon, de kedveltek a hegyvidéki helyszínek a Mátrában, Zemplénben, de akár a határokon kívül, a Felvidéken, a Tátrában is. Ezek között vannak ingyenesek, de a fizetős túrák többsége is olyan, amelyben csak a legfontosabb költségeket (pl. buszköltséget) kell fedezni.

A testmozgáson kívül a szervezők ügyelnek arra, hogy különböző programokkal színesítsék a túrákon szerzett élményeket. Meglepetéseket, pluszprogramokat szerveznek, illetve más programokkal kötik össze a túrákat. Volt köztük főzőverseny, különböző népi jellegű, kulturális programok, ahol a magyar népi zenével, ízekkel, termékekkel ismerkedhettek meg a résztvevők. 2013-ban azok a résztvevők, akik legalább öt túrát teljesítettek, oklevelet és kitűzöt kaptak.

Non-formális tanulási lehetőségek az egyesület keretében

Hajdú-Bihar Megyében a Navigátor Debreceni Túra Klub az egyetlen, amely túravezetői képzést szervez, így tevékenysége egyedülálló a megyében. Országos szinten szakmai elismerésnek örvendenek: jó kapcsolatot ápolnak a Magyar Természetjárók Országos Szövetségével, más megyei túraclubokkal, de országos szinten is tartják a kapcsolatot egyesületekkel, segítik egymás munkáját. Részt vesznek a programok szervezésében, lebonyolításában, szakmai tanulmányokat, túraleírásokat készítenek az országos szövetség részére. Az egyesület ezen túl is számos olyan programot szervez, amely kiváló példája lehet a non-formális tanulásnak. Ezek közül kiemelkedik a középfokú (bronzjelvényes) gyalogos túravezetői és tájékoztatói képzés, amely a Magyar Túraszövetség oktatási-képzési

szabályzatának megfelelően zajlik, és a képzés végén a jelöltek vizsgabizonyítványt kapnak. A végzett túravezetők esetében részleges nyomon követés zajlik. A túravezetői képesítéssel rendelkezők azon része, amely a továbbiakban túravezető tevékenységet folytat más egyesületek tagjaként, meg tud maradni a Navigátor „holdudvarában”, de vannak olyanok is, akik nem túravezetői ambícióból végzik el a tanfolyamot és szerzik meg a képesítést: csupán professzionális természetjárókká akarnak válni. Az egyesület elnökével készített interjú során az is kiderült, hogy az egyesület tagjai nem csupán gyakorlott túravezetők és túravezető oktatók, de az MTOSZ-en keresztül vizsgabiztosi feladatokat is ellátnak más túravezetői képzésekben.

A fiatalabb korosztályok és családok, baráti társaságok számára olyan programokat is szervez az egyesület, amelyeken könnyen, játékos módon, vetélkedők formájában ismerhetik meg egy-egy helység nevezetességeit, így bővítve ismereteiket, s fejleszthetik ügyességüket, számos motoros és szociális képességüket (probléma-megoldás, logikai gondolkodás, együttműködés, segítség, versenyzés stb.). Ilyen játékos vetélkedő volt például a Navigátor Próba vagy a Szélkakas Kupa. Az előzőt a debreceni Gyermekvédelmi Intézmény szervezésében táborozó gyermekek számára rendezték. Ez olyan túra volt, amelynek keretében játékos, csapaépítő feladatokat kellett megoldani. A kicsiket oklevelekkel, apró ajándékokkal jutalmazták. A Szélkakas Kupa során Debrecen város látványosságait ismerhetik meg a résztvevők játékos verseny formájában. A 2009 óta minden évben megrendezett próbán kerékpárral minél gyorsabban (innen ered az elnevezés) kell megtalálni a térképen megjelölt pontokat, amelyek egy-egy debreceni nevezetességet jelölnek. Persze nem elég megtalálni az egyes látványosságokat, hanem az ezekhez valamilyen feladványokat, kérdéseket is meg kell oldani, meg kell válaszolni. Ezek mellett szólnunk kell az alkalmi előadásokról, melyek nagy része túrákról, kirándulásról szól vetítéssel egybekötve (pl. Dómitok). Ezek ismereterjesztő, tudományos jellegű, de nem a tudományos közönségnek, hanem leginkább az érdeklődőknek szóló előadások.

Informális tanulási folyamatok

A sportolás egyik legfontosabb motivációja és jelentősége az egyén életében az, hogy az egészséges életmód nélkülözhetetlen része. Ennek megfelelően a túrázás is az egészséges életmódra nevelés egyik eszköze. Bármilyen sporttevékenység végzése az egészségtudatosság egy magasabb szintjét feltételezi, így megnő annak is valószínűsége, hogy ha az egyén ezen a területen tesz az egészségért, akkor ennek más dimenziójában is tudatosabbá válik: a táplálkozásban, a káros szenvedélyek kerülésében, a helyes higiéniaiban stb.

A túrázás az egészség mindhárom dimenziójára (fizikai, mentális/pszichikai és szociális jólléti) pozitív hatással lehet. Az igen hosszú, néha nehezített körülmények között (hegyvidéken, rossz időjárási viszonyok mellett) végzett sokáig tartó gyaloglás, kerékpározás elsősorban az ún. vörös izomrostokat fejleszti, így hozzájárul az állóképesség, erőnlét növeléséhez. Ez pedig számos anatómiai következménnyel jár: javítja a légző funkciókat, a hatékony vér-

keringést, ezek által az emésztést, s így megelőzhető a túlzott testsúlynövekedés és a II-es típusú diabetes kialakulása.

Az, hogy az egyén tesz az egészségéért, már önmagában is jó érzéssel töltheti el, ami hozzájárul pszichés jóllétéhez. A kizárólag csoportos jellegű programokon való részvétel növelheti az egyén kapcsolathálóját, életre szóló barátságok, ismeretségek köthetnek. A közösen végzett tevékenység, az egymásra való utaltság, az együttműködés szükségessége fejleszti a közösségi, szociális kompetenciákat, segítenek meghatározni a csoporton belüli szerepeket, pozíciókat, megismerni a saját és mások jellemvonásait, tulajdonságait, viselkedését, s megtanulni ezeket megfelelően kezelni.

Az egyesület nem csupán a szervezett programokon keresztül igyekszik az egyéni informális tanulási folyamatokat erősíteni, de rendszeres az egyesületi tagok, túravezető-oktatók életében az önképzés és a csoportos képzési alkalmak. Az egyesület elnöke és a tagok egyaránt nagy hangsúlyt fektetnek az önképzésre: fontosnak ítélik a túrázással, hegymászással kapcsolatos innovációk, új ismeretek, technikák megismerését és elsajátítását. Ennek érdekében folyamatosan bővítik ismereteiket egyéni és csoportos, nonformális és informális tanulási alkalmak keretén belül egyaránt. Az egyesület által vállalt képzések, illetve a számtalan játékos, családi és baráti program és a közös túrák mindenképpen fejlesztik a logikai, probléma-megoldó, együttműködést segítő és egyéb szociális kompetenciákat, egészségtudatosságra nevelnek, így a Navigátor Debreceni Túra Klub az informális tanulás kiváló helyszínének is tekinthető.

Hivatkozott irodalom

- András Krisztina (2003): *A sport és az üzlet kapcsolata — elméleti alapok*. 34. sz. Műhelytanulmány, Budapesti Közigazgatás-tudományi és Államigazgatási Egyetem. Forrás: <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/61/1/Andr%C3%A1s34.pdf>. Utolsó látogatás: 2011. 04. 14.
- Bocsi Veronika (2008): *Az idő a campusokon*. PhD-disszertáció. Debreceni Egyetem, Nevelés- és Művelődéstudományi Doktori Program, Debrecen. Forrás: <http://ganymedes.lib.unideb.hu:8080/dea/handle/2437/79512>. Utolsó látogatás: 2011. 04. 14.
- Bocsi Veronika (2012): Harmónia vagy disszonancia? A modern szabadidő vizsgálata a campusok világában. In: Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Márkus Zsuzsanna, Nyüsti Szilvia, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi Élethelyzetek. Ifjúság-szociológiai tanulmányok*. II. kötet. 195–208.
- Földesi Szabó Gyöngyi (2009a): Post-transformational Trends in Hungarian Sport (1995-2004). *Physical Culture and Sport Studies and Research* 46. 137—146.
- Fritz Péter, Schaub Gáborné, Hegedüs Ibolya (2007): Kapcsolat az életmód, szabadidő és rekreáció között. *Magyar Sporttudományi Szemle* 2. 52–56.
- Gál Andrea (2008): A magyar lakosság egészségtudatossága és szabadidő-sportolási szokásai. In: Földesiné Szabó Gyöngyi, Gál Andrea, Dóczi Tamás (szerk.): *Társadalmi riport a sportról*. Budapest, Magyar Sporttudományi Társaság. 9–39.

- Hargreaves, Jennifer (1987): The body, sport and power relations. Horne, John, Jary, David, Tomlinson, Andrew (eds.): *Sport, Leisure and Social Relations*. London and New York, Routledge & Kegan Paul. 139–159.
- Héjjas Barbara (2006): Korunk civilizációja: A posztmodern embertípus megalakítása. *Társadalomkutatás* 2. 261–283.
- Horváth Zoltán (2005): *Szabadidősport, játékmix*. Szombathely, Berzsényi Dániel Főiskola
- Huizinga, Johan (1995): A játék, mint kultúrjelenség: lényege és jelentősége. In: Dr. Fóti Péter (szerk.): *Bevezetés a sportszociológiába I*. Miskolc, Miskolci Egyetemi Kiadó. 10–27.
- Istvánfi Csaba (2005): Nevelés, testnevelés, sport. *Kalokagathia* 1–2. 15–26.
- Keresztes Noémi (2007): Ifjúság és sport. In: Pikó Bettina (szerk.): *Ifjúság, káros szenvedélyek és egészség a modern társadalomban*. Budapest, L'Harmattan. 184–199.
- Kovács Klára (2012): Szabadidő és Sport a Debreceni Egyetemen. In: Dusa Ágnes Réka, Kovács Klára, Nyüsti Szilvia, Márkus Zsuzsanna, Sörös Anett (szerk.): *Egyetemi élethelyzetek. Ifjúságszociológiai tanulmányok*. II. kötet. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó. 209–232.
- Kovács Tamás Attila (2007): A rekreáció főbb irányzatai. Civilizációs kihívások, rekreációs válaszok. *Magyar Sporttudományi Szemle* 2. 3–12.
- Loy, John W. Jr (1974): A sport természete: meghatározási kísérlet. In: Schiller János (szerk.): *Sportpszichológia szöveggyűjtemény* II. Kézirat. Budapest, Tankönyvkiadó. 38–56.
- Martos Éva (2012): A fizikai aktivitás szerepe az elhízás megelőzésében gyermek- és felnőttkorban. In: Szóts Gábor (szerk.): *A fittség mértéke, mint a megbetegedések rizikóját befolyásoló tényező*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 96–110.
- Mikulán Rita, Keresztes Noémi, Pikó Bettina (2010): A sport, mint védőfaktor: fizikai aktivitás, egészség, káros szenvedélyek. In: Pikó Bettina (szerk.): *Védőfaktorok nyomában. A káros szenvedélyek megelőzése és egészségfejlesztés serdülőkorban*. Budapest, L'Harmattan – Nemzeti Drogmegelőzési Intézet. 115–130.
- Neulinger Ágnes (2007): *Társas környezet és sportfogyasztás. A folyamatos megerősítést igénylő tanult fogyasztás*. PhD-disszertáció. Budapesti Corvinus Egyetem, Gazdálkodástani Doktori Iskola.
- Neulinger Ágnes (2008): A szabadidősport iránti érdeklődés Magyarországon 1. A sportolás megítélése és gyakorlata. *Magyar Sporttudományi Szemle* 4. 12–15.
- Perényi Szilvia (2011): Sportolási szokások – Sportolási esélyek és változástrendek. In: Bauer Béla, Szabó Andrea (szerk.): *Arctalan (?) nemzedék. Ifjúság 2000-2010*. Budapest, Nemzeti Család- és Szociálpolitikai Intézet. 159–184.
- Perényi Szilvia (2013): Alacsonyan stagnáló mozgástrend: a fizikai inaktivitás újratermelődése. In: Székely Levente (szerk.): *Magyar Ifjúság 2012*. Budapest, Kutatópont. 229–249.
- Pikó Bettina, Keresztes Noémi (2007). *Sport, lélek, egészség*. Budapest, Akadémiai Kiadó
- Rédei Csaba (2012): Az önkéntes kockázatvállalás lehetséges magyarázatai az alternatív szabadidősportokban. *Szociológiai Szemle* 1. 116–130.

- Simon Attila (2012): A fittség és a fizikai aktivitás szerepe a szívbetegek szekunder prevenciójában. In: Szöts Gábor (szerk.): *A fittség mértéke mint a megbetegedések rizikóját befolyásoló tényező*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 24–35
- Soós István, Hamar Pál, Molnár Győző, Biddle Stuart, Sándor Iosif (2008): Erdélyi tanulók fizikai aktivitásának és inaktivitásának vizsgálata EMA (Ecological Momentary Assessment) módszerrel. *Magyar Sporttudományi Szemle* 4. 20–24.
- Szabó Ágnes (2009): *A (szabadidő)sport alapfogalmai és kutatott területei*. 115. sz. Műhelytanulmány. Budapesti Corvinus Egyetem, Vállalat gazdaságtan Intézet, Budapest. Forrás: <http://edok.lib.uni-corvinus.hu/318/1/Szabo115.pdf>. Utolsó látogatás: 2010. 11. 13.
- Szalai Sándor (1976): A szabadidő problémái a különböző társadalmi berendezkedésű országokban. In: Falussy Béla (szerk.): *A szabadidő szociológiája*. Budapest, Gondolat Kiadó. 171–178.
- Vitányi Iván (1995): Szabadidő és társadalmi változás. In Tibori Tímea (szerk.): *„Társadalmi idő – Szabadidő”*. *A szabadidő új problémái a mai társadalomban*. Budapest, Magyar Szabadidő Társaság. 382–386.
- Dokumentumok
- Europe Sport Charta És A Sport Etikai Kódexe* (2001): [http://www.europatanacs.hu/pdf/CM_Rec\(1992\)14.pdf](http://www.europatanacs.hu/pdf/CM_Rec(1992)14.pdf). Utolsó látogatás: 2010. 11. 13.
- <http://www.navigatortura.hu/>

Az informatikus könyvtáros képzés lehetőségei a formálódó országos könyvtári stratégia tükrében

Bevezetés

Az informatikus könyvtáros képzés lehetőségei elválaszthatatlanok a könyvtárak hosszú távú, stratégiai céljaitól és jövőképétől. A könyvtárak több ezer éves története a huszadik század második felében találkozott a modern információs és kommunikációs technológia (IKT) robbanásszerű fejlődésével. Ennek a – sok szempontból drámai – folyamatnak a során egyre több, korábban könyvtári, ill. könyvtári jellegűnek tekinthető funkciót és tevékenységet átvettek, helyettesítettek és sok esetben egyértelműen meghaladtak az internet egyes szolgáltatásai, és az ezeket nyújtó szervezetek és felhasználói közösségek. A közeljövő egyik alapvető kérdése az, hogy a könyvtárak szerepe főként a hagyományos, fizikailag is hozzáférhető dokumentumok kezelésére és szolgáltatására, ill. az olvasók számára nyújtott kulturális-szociális jellegű tevékenységekre fog koncentrálni, vagy a modern IKT egyik szereplőjeként tevékenységük jelentős részét az interneten hozzáférhető információk és elektronikus dokumentumok gyűjtése és/vagy létrehozása, feldolgozása és szolgáltatása teszi majd ki. Mindez értelemszerűen meghatározza az informatikus könyvtáros képzés volumenét, szintjét és alapvető prioritásait is.

1. A könyvtárak jövőképe

Eltekintve a sokszor rendkívül hangzatos, jóakarátú, „lelkésítő és felemelő”, ámde a konkrét tevékenységek nyelvére meglehetősen nehezen lefordítható általánosságoktól és bürokratikus szóvirágoktól (pl. a könyvtár az ország legfontosabb közösségépítő helye; a könyvtárak állják a versenyt a tudásiparban; a könyvtárak fejlesztése országosan kisugárzó, multiplikátor [sic!] hatást kelt; a könyvtárosok pótolhatatlan szerepet játszanak a kulturális rendszerváltásban és az emberi erőforrás megújulásában; a könyvtár váljon a gazdasági fejlődés nélkülözhetetlen motorjává; a könyvtárak hozzanak létre kompetencia/tudás központokat; stb.¹), a könyvtárak és az ott dolgozó könyvtárosok számára – termé-

---

¹ „Csapataink harcban állnak – hangzott el akkor, amikor már megpecsételődött az ország sorsa. A sajnós nem valóságot tükröző bibói mondatot talán a biztatás ihlette. A MKE hivatalos közleményében pedig azt olvashatjuk: 'Arra a kérdésre, hogy állják-e a versenyt a tudásiparban a könyvtárak, amelyek rájuk várnak a tudásalapú tár-

szetesen a teljesség igénye nélkül – a következő lehetőségek állnak rendelkezésre (vö. például Vitaanyag 2013; Sörény 2013; Ajánlás 2013):

(1) könyvtári alaptervékenységek, hagyományos és elektronikus szolgáltatások fejlesztése

- hagyományos dokumentumok kezelése (gyűjteményszervezés, formai és tartalmi feltárás, kölcsönzés és helyben használat lehetővé tétele stb.); az integrált könyvtári rendszer egyes funkcióinak bővítése (pl. akadálymentes felületek kialakítása, a könyvtári katalógusok elérése különböző platformokon stb.);
- elektronikus dokumentumok kezelése (dokumentumok letöltése, archiválása,² „webaratás”; dokumentumok konvertálása, formai és tartalmi feltárása, kereshetővé tétele stb.³); állomány digitalizálása, a digitalizált állomány hozzáférhetővé tétele az interneten;
- könyvtári adatbázisok (pl. intézményi repozitóriumok, „nyílt hozzáférésű publikációk”, helytörténeti dokumentumok és információk, elektronikus könyvtárak stb.) kialakítása és hozzáférhetővé tétele különböző platformokon; könyvtári honlapok, portálok és egyéb internetes szolgáltatások (pl. fórumok, webkettes szolgáltatások) fejlesztése.

(2) közösségépítő funkció; érték közvetítés és értékteremtés; társadalmi szerepvállalás (az esélyegyenlőség biztosításában,⁴ a hátrányos helyzetű – fizikai,

---

sadalom létrehozásában és kiszolgálásban – a válasz csakis pozitív lehet.” (A könyvtárak állják a versenyt ...? – Csapatunk meg harcban álltak?)

KIT Hírlevél 2013. júl. 31. <http://www.kithirlevel.hu/index.php?oldal=kithir&szam=529&kithirev=2013#a15888>, 2014-11-08)

Lásd még: (Vitaanyag 2013; Kultúra 2013) – A szerkesztő megjegyzése: A gyakran emlegetett „Csapatunk harcban állnak” mondat egyébként – a „KIT Hírlevél” összeállítójának állításával ellentétben – nem Bibó Istvántól, hanem Nagy Imrétől származik, s a miniszterelnök legendás 1956. november 4-i hajnali, a szovjet csapatok támadására reagáló – s a valóban kilátástalan harc közepette elhangzó – rádióbeli segélykérő beszédében hangzott el.

² A magyarországi könyvtári rendszer egyik legambiciózusabb célja lehet „[a] magyar kulturális örökség részét képező magyar weboldalak archiválása, az ehhez szükséges fejlesztések megvalósítása és a megőrzéshez szükséges tárhelykapacitás kialakítása” (Sörény 2013).

³ A könyvtárakban ilyen jellegű tevékenységeket végző szakemberekre az egyik legkifejezőbb terminológia a *Bazsa György* professzor által javasolt *webkönyvtáros* lehetne – amely egyszersmind a könyvtári szakma egyik lehetséges jövőképét is magában foglalja. (Elhangzott *A könyvtártörténetről a jövő internetéig* c. konferencia megnyitó előadásán. Debreceni Egyetem, Informatikai Kar, 2013. június 21.).

⁴ A könyvtárak által nyújtott információk és szolgáltatások *egyenlő esélyű hozzáféréseinek* biztosítása a 2008–2013 között követett országos könyvtári stratégia jövőképének is a középpontjában állt. „A könyvtári rendszer egésze alkalmas a nyilvánosságra hozott információknak, felhalmozott tudásnak, valamint műveltségnek a mindenki számára a lakóhelyétől és településtípustól független, egyenlő esélyű hozzáférhetővé tételére, elősegítve ezzel a különböző területek versenyképességét, növelve az esélyegyenlőséget, és segítve a leszakadó térségek és csoportok felzárkózását” (Sörény

mentális, illetve társadalmi hátrányokkal küzdő – csoportok társadalmi-kulturális integrációjának elősegítésében, a társadalmi kohézió erősítésében, „a digitális szakadék csökkentésében”, a különböző társadalmi csoportok – gyerekek, kismamák, diákok, időskorúak, munkanélküliek stb. – kulturális aktivitásának fenntartásában és növelésében, a határon túli magyarság és a nemzetiségek identitásának megőrzésében stb.)

– kulturális programok és rendezvények, „közösségi találkozások” szervezése (pl. kiállítások, irodalmi műsorok, író-olvasó találkozók, beszélgetések és véleménycserék (pl. aktuális kérdésekről), szavalóversenyek, bábszínház, mesedélután, klub- és csoportos foglalkozások, szerepjátékok, biblioterápia, „a mentális egészség fejlesztését támogató képzések” és programok stb.);

– „családbarát” könyvtári környezet kialakítása (pl. gyermekkuckó, bababarát terület, betűbölcső, baba-mama klub⁵ stb.).

(3) tartalomszolgáltatás

– hiteles, ellenőrzött (elsődleges) tartalmak előállítása; különböző tartalmak szöveges feltárása (referátumok, recenziók, szemlék stb. készítése); egyes témák tartalmi jellegű feldolgozása (áttekintése, elemzése, értékelése, összegzése stb.); „gyakran feltett kérdések”, fórumok, blogok, wikik stb. összeállítása; analitikus bibliográfiák készítése;

– együttműködés „piaci tartalomgazdákkal” (pl. oktatási és közművelődési intézményekkel, más közgyűjteményekkel, kiadókkal stb.); részvétel elektronikus dokumentumok (e-könyvek, oktatási anyagok, szöveg- és feladatgyűjtemények, tudományos publikációk stb.) készítésében és webes közreadásában;

– a kutatási tevékenység támogatása, a kutatómódszertan hatékonyságának fejlesztése könyvtári eszközökkel (pl. külföldi adatbázisok hozzáférhetővé tétele; szakbibliográfiák készítése adott tudományterületen, ill. témákban; ajánlások és elemzések készítése stb.).

2013). Az egyenlő esélyű hozzáférés biztosítása központi helyen szerepel a 2014–2020 közötti időszakra javasolt könyvtári jövőképben is: „A folyamatosan fejlesztett könyvtári rendszer a tudás forrásaként a társadalmi növekedés, a gazdasági fellendülés és az egyéni érvényesülés nélkülözhetetlen bázisa. A könyvtárak közszolgáltatásként, a társadalom valamennyi rétege számára időbeli és térbeli korlátozás nélkül egyenlő esélyű hozzáférést biztosítanak korszerű gyűjteményeikhez és szolgáltatásaikhoz. Támogatják az ismeretszerzést, a kompetenciák fejlesztését, közösségépítő tevékenységükkel növelik a társadalmi kohéziót” (uo.).

⁵ „Az emeleti gyermekkönyvtári irodahelyiségben rendeztük be a bababarát területet [...] Ettől kezdve egyre több kismama járt hozzánk, így felmerült annak a lehetősége, hogy csoportosan is találkozhassanak. 2009 őszétől elindult a *Betűbölcső*, a városi könyvtár baba-mama klubja, havi két foglalkozással.

A *Betűbölcső* a 0–3 éves gyermekek és szüleik számára létrehozott rendszeres foglalkozássorozat. „Távlati célunk: olvasóvá nevelés, új olvasók nyeresése (szülők, testvérek, hozzátartozók), a látogatottság növelése. Közlebbi célunk: a legfiatalabb korban is lehet ismerkedni mondókákkal, mesékkel, más, hasonló korú kisbabákkal örömteli könyvtári összejövetelek alkalmával.” (Dobos Matild: *Betűbölcső a félégyházi könyvtárban. Könyvtári levelező/lap* 2011/6. 18–19.)

(4) *oktatási és (tovább)képzési feladatok ellátása, ill. támogatása* (beleértve ebbe az olvasók és felhasználók motiválását és (olvasásra, művelődésre, önképzésre stb. való) nevelését, a hiteles (naprakész, kritikus stb.) ismeretszerzés igényének felkeltését és erősítését, az „egész életen át tartó tanulás” elvének megvalósítását és szorgalmazását stb.);

– (egyéni vagy csoportos) oktatás, korrepetálás, tehetség- és készségfejlesztés adott területeken; tanfolyamok szervezése, szerepvállalás az információs műveltség, olvasási készség, szövegértés és -értelmezés, „általános műveltség” stb. fejlesztésében;⁶

– „a könyvtáros szaktudásában rejlő erőforrás fejlesztése” és hasznosítása: folyamatos tanulás és önképzés; tudományos kutatómunka (pl. tudományos fozat szerzése, a „tudós könyvtáros” eszméjének megvalósítása); részvétel szakmai továbbképzési programokban;⁷

– együttműködés akkreditált és megfelelő szakmai háttérrel rendelkező oktatási intézményekkel; megfelelő szaktudás birtokában a könyvtárosok részvétele a szervezett oktatásban és (szak)képzésben egy adott szakterületen; a könyvtárak és könyvtárosok aktív részvétele a nyitott és távoktatásban (oktatóként, tutorokként vagy mentorokként).

Az országos könyvtári stratégia elkészítéséhez készült vitaanyag röviden kitér az informatikus könyvtáros képzés és továbbképzés egyes kérdéseire is. Kiemelt célok a képzési tartalmak korszerűsítése, valamint a könyvtárosok nyelvismeretének fejlesztése; emellett „kiemelten kell fejleszteni [...] a közösségfejlesztési és az önkéntes munkára vonatkozó fogadókészséghez kapcsolódó, a mentális egészség fejlesztését támogató képzéseket” (Vitaanyag 2013).

2. A könyvtári jövőkép és az informatikus könyvtáros alapképzés

Előljáróként szögezzük le, hogy a jelenlegi informatikus könyvtáros alapképzésben *az első két év törzsanyaga* lényegében lefedi a könyvtáros alaptevékenységek (vö. a jövőkép 1. pontjával; az egyes pontokra a továbbiakban is így fogunk utalni) elvégzéséhez feltétlenül szükséges könyvtáros szakismereteket – legalábbis, ami a hagyományos dokumentumok kezelését illeti. További sajátossága a képzésnek, hogy a szakmai törzsanyag szerves része az ún. *pedagógiai-*

⁶ Az országos könyvtári stratégia tervezett céljai között szereplő cél, miszerint a könyvtár „szervezen speciális programokat a funkcionális és a digitális analfabetizmus leküzdésére, az olvasási és szövegértelmezési képességek fejlesztésére”, együttműködve „az oktatási, kulturális, szociális és egészségügyi intézményekkel, a családokkal, civil szervezetekkel valamint a piaci szereplőkkel” (Sörény 2013) óriási feladat és kihívás – kérdés, hogy a gyakorlatban ezt hogyan lehet ténylegesen (és eredményesen) megvalósítani.

⁷ A könyvtári terület megújulásának egyik alappillére a szakmai továbbképzés, mind a hazai, mind a határon túli könyvtárak, ill. könyvtárosok számára. „A határon túli könyvtárakban létesült bázis képzőhelyeken folytatni kell a könyvtárosok anyanyelven történő szakmai továbbképzési programját, illetve újabb helyszíneket, képzőintézményeket és képzési témákat kell bevonnani a továbbképzésbe. A tananyagok egy része legyen elérhető távoktatási formában is.” [Ajánlás 2013]

pszichológiai modul, amely mind a könyvtárak közösségépítő funkciója megvalósításához (vö. 2. pont), mind pedig a könyvtárak oktatási, ill. képzési feladatainak ellátásához (vö. 4. pont) szükséges alapvető ismereteket közvetíthet – ezeket a könyvtárak kulturális-szociális szerepvállalásának erősödésével egyre jelentősebbeknek kell tekintenünk.⁸ Az alapképzés harmadik éve a magyarországi informatikus könyvtáros képzés tartalmát rögzítő képzési és kimeneti követelmények szerint⁹ elsősorban speciális, *differenciált szakmai ismeretek* átadására szolgál, amely lehetővé teszi a különböző képző intézmények sajátos arculatának meghatározását. A specializáció kialakításakor azonban már dönteni kell, hogy az adott képző intézmény mire használja fel a rendelkezésre álló időkeretet. Például a következő lehetőségek között választhatunk:¹⁰

- az elektronikus dokumentumok kezelését, létrehozását és (internetes, webes) szolgáltatását lehetővé tevő technológiák (részleges) elsajátítása (vö. 1. pont);
- a hatékony könyvtári tartalomszolgáltatás, tartalomkezelés megvalósításához szükséges ismeretek átadása; korszerű információ- és tudásmenedzsment technikák megismerése (vö. 3. pont);

---

⁸ Itt egy lábjegyzet erejéig ki kell térnünk a bolognai képzési folyamat részeként kialakított, és több évig sikeresen működő (kétszakos) *könyvtárpedagógia tanár* képzésre, és különösen annak informatika-könyvtárpedagógia tanár szakos párosítására. Sokáig azt hittük, ez lesz az utóda a korábbi egyetemi szintű, kétszakos – legtöbbször valamilyen tanári szakkal párosított – informatikus könyvtáros képzésnek. A *könyvtárpedagógia tanár* képzés teljes értékű könyvtáros alapképzést jelentett, emellett a végzett, tanári diplomával rendelkező könyvtáros szakemberek pedagógiai kompetenciái értelemszerűen elősegíthették a hatékony részvételt a könyvtárak közösségépítő funkciójának megvalósításában is. A másik szak pedig – különösen az informatika tanár szakkal együtt – a könyvtárakban megvalósuló tartalomszolgáltatásban és az oktatási / képzési feladatok ellátásában segíthette eredményesen a könyvtárpedagógia tanár szakos diplomával rendelkező könyvtáros szakembereket. (Egyebek közt azért, mert az informatikai kompetenciák, mintegy „hozzáadott érték-ként”, nemcsak tartalmi, hanem módszertani szempontból is jelentősen hozzá tudtak járulni mindkét funkció sikeres megvalósításához.). Az osztatlan tanárképzés bevezetésével azonban a könyvtárpedagógia tanárképzési forma fokozatosan, egy-két éven belül megszűnik – az újonnan bevezetett kétszakos, *osztatlan könyvtárostánár* képzésről pedig még nincs elegendő tapasztalatunk.

⁹ Ld. 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről. A rendelet rögzíti a képzés kereteit meghatározó képzési és kimeneti követelményeket (KKK). A rendelet 2014. október 1-én hatályos állapota szerint az informatikus könyvtáros alapképzési szak *specializációjához* rendelhető minimális kreditérték 35 (maximum 50) kredit. Ez az utolsó évben elkészítendő szakdolgozat 10 kreditjével együtt 45–60 kreditet jelent, ami lényegében lefedi a 180 kredites, három éves alapképzés utolsó évének összes meghirdethető kurzusát.

¹⁰ A képzési és kimeneti követelmények (KKK) által nevesített differenciált szakmai ismeretek (specializációk) az *informatikus könyvtáros alapképzésben*: elektronikus és digitális, EU információs, felsőoktatási könyvtári, gyermekkönyvtári, iskolai könyvtári, információs- és tudásmenedzsment, könyvtörténeti, közkönyvtári, különgyűjtemények, szakkönyvtári, tartalomszolgáltatás, weblapszerkesztő, -programozó specializációkhoz tartozó speciális ismeretkörök.

– a hagyományos könyvtári szolgáltatások elvégzéséhez szükséges ismeretek elmélyítése pl. különböző típusú könyvtárakban (gyermekkönyvtárak, iskolai könyvtárak, felsőoktatási könyvtárak, közkönyvtárak stb.) (vö. 1. pont) – beleértve ebbe az ezekben a könyvtárakban hatékonyan megvalósítható közösségépítő funkcióhoz (vö. 2. pont) és a különböző oktatási feladatok ellátásához (vö. 4. pont) szükséges ismereteket.

A differenciált szakmai ismeretek körének meghatározásakor azonban szembe kell néznünk a képzés egyik alapvető problémájával. A bolognai jellegű, *egyszakos könyvtárosképzés* bevezetése óta komoly nehézséget jelent az, hogy a végzett informatikus könyvtárosok nagy része kizárólag könyvtári területen szerzett szaktudással rendelkezik. Az oktatási (vö. 4. pont), ill. kutatási vagy tartalomszolgáltatási (vö. 3. pont) feladatok megfelelő szintű elvégzéséhez ugyanis feltétlenül szükséges lenne az oktatott vagy feldolgozott *tartalmak* magas szintű ismerete. Azaz egy másik, az adott feladathoz kapcsolódó szakterületen szerzett (felsőfokú) szakképzettség, megfelelő szakmai tudás, ill. kompetencia. Nem véletlen, hogy a bolognai típusú, egyszakos könyvtárosképzést megelőzően szinte kizárólagos volt a kétszakos (rendszerint egy tanári szakkal párosított) könyvtárosképzés, amelyben a könyvtáros hallgatók egy másik szak elvégzésével az adott területen felsőfokú végzettséget, és ennek megfelelő szaktudást szereztek. A mai képzési struktúrában ezt csak egy másik diploma megszerzésével, esetleg a PhD képzésben való részvétellel lehet megvalósítani. Ez azonban értelemszerűen a végzett informatikus könyvtáros hallgatóknak csak egy kis – bár öröndetesen egyre nagyobb – részét érinti. Reálisan nézve tehát az *alapképzés* a jelenlegi formájában főként a jövőkép 1. és 2. pontjaiban kitűzött tevékenységek támogatását tudja felvállalni.

Ugyanez a probléma megjelenik azoknál a „hagyományos” könyvtári jellegű tevékenységeknél is, ahol a tevékenység megfelelő szintű elvégzéséhez szükség lenne egy másik – nem könyvtári jellegű – területen szerzett szaktudásra. Elég nehéz például megfelelő szintű tartalmi feltárást végezni egy olyan dokumentumon, amelynek nagy részét nem, vagy nem teljesen érti meg a könyvtáros (referátum, szakirodalmi szemle, recenzió stb. készítése pedig szinte lehetetlen); összetettebb vagy speciálisabb témák, „szakkérdések” esetében pedig erősen problematikus a szaktájékoztató minősége, ha a könyvtáros nem szakember az adott területen (nem is szólva az idegen nyelv(ek), és különösen az angol nyelv megfelelő szintű tudásáról, ahol a képzőhelyeknek komoly tennivalóik vannak.¹¹ Egy – a múlt örökségeként létező – könyvtáros legenda szerint a könyvtáros olyan információközvetítő szakember, aki segíti a járatlan felhasználót a számítógépes és könyvtári rendszerekben való eligazodásban és a hatékony

¹¹ A megfelelő szintű idegen nyelvi tudás fejlesztésére – mind az általános, mind a szaknyelvi kompetenciákat illetően – a leghatékonyabb eszköz egyes kurzusok indítása idegen nyelven (a könyvtár- és információtudomány szempontjából, hasonlóan az informatikához, kiemelt jelentősége van az *angol nyelvnek*). Tekintve a könyvtár- és információtudomány alapvetően multidiszciplináris és nemzetközi jellegét, kiemelt célként kell kezelnünk az informatikus könyvtáros képzés elindítását idegen (pl. angol) nyelven – a képzés minden területén, mind nappali és levelező, mind pedig nyitott, ill. távoktatási formában.

információkeresésben. Ez hagyományos könyvtári katalógusokban (valamikor) igaz lehetett, és valószínűleg igaz még ma is pl. „digitálisan” nem megfelelően képzett felhasználók esetében,¹² valamint akkor is, ha egy olvasó bejön a könyvtárba, és egy konkrét és/vagy általános jellegű kérdés megválaszolásához kér gyors segítséget a tájékoztató pultnál ülő könyvtárostól. Azonban összetettebb, szaktájékoztatót igénylő kérdések esetében ma már a legtöbb szakterületen, és különösen a modern IKT elképesztő méretű popularizálódása mellett – ami mind a keresőfelületeket, mind a tartalmak nagy részének hozzáférhetőségét illeti –, a felhasználóknak többnyire nincs szükségük semmilyen közvetítőre (sem könyvtárosra, sem másra) ahhoz, hogy a számukra legfontosabb információkhoz könnyen és gyorsan hozzájussanak az interneten. Arról nem is szólva, hogy az még megtanítható egy könyvtáros hallgatónak, milyen hagyományos és elektronikus (ezen belül internetes, webes stb.) információforrások állnak rendelkezésre egy adott területen a szaktájékoztatáshoz – és itt természetesen nem „guglizásról” beszélünk –, de arra már messze nem elegendő egy tájékoztatói kurzus, hogy az ezekben feltárt tartalmat valójában meg is értsék. Ráadásul az internetes források (a globalizáció és popularizáció egyik jól ismert következményeként) szükségessé teszik a hozzáférhető információ hitelességének a megítélését – amire valójában csak egy szakember képes. Ezzel kapcsolatos egy másik könyvtári legenda, amely a könyvtárakban hozzáférhető információforrásokat túlnyomórészt hitelesnek, az interneten hozzáférhető információkat pedig megbízhatatlanoknak tekinti. Ha pedig az ilyen és hasonló, a hagyományos könyvtáros szerepeket őrző legendák még sokáig tovább élnek, a könyvtárak helyett más szervezetek fogják fokozatosan átvenni mindazokat a tevékenységeket, amelyek hatékony elvégzésére a könyvtárakat a könyvtár- és információtudomány több ezer éves fejlődése feljogosítja – ma még. Csak egyetlen példa: a Google információkereső funkciója, digitalizálási projektje, a tudományos publikációk idézettségének figyelése stb. mind-mind teljes értékű könyvtári tevékenységek.

3. A könyvtári jövőkép és az informatikus könyvtáros mesterképzés

Az előző pontban már említett, a bolognai képzési formát megelőző kétszakos informatikus könyvtáros képzés törzsanyaga – még az egyetemi szintű, tehát öt éves képzés esetében is – körülbelül a jelenlegi informatikus könyvtáros alap-

---

¹² „Szakmánk az utóbbi harminc évben nagy változáson ment keresztül: a számítógépek és a velük együtt járó új technológiák, logisztikai eszközök forradalmasították a könyvtári környezetet. Az információk kezelése széles körben elterjedt, mindenki ügyévé vált, mindenki állít elő és terjeszt információt. Ebből az alaphelyzetből, a megváltozott szakmai környezet igényeiből kiindulva *a szerepeket is újra kellett definiálni: a források átadása helyett egyre inkább metodikai és technikai segítséget kérnek a felhasználók* [kiemelés tőlünk], az új könyvtári környezet pedig új dokumentációs területeket teremt, a többéves diplomák elévülnek, a diplomával nem rendelkezők még inkább háttérbe szorulnak az újabban diplomát szerzett generációk mellett, a továbbképző tanfolyamok nem reagálnak elég rugalmasan az új igényekre – mindez új képességekkel (kompetenciákkal) rendelkező könyvtári és információs szakembereket kíván.” (Grebot–Hangodi 2008)

képzés első két évének anyagát fedte le. Vagyis az új, egyszakos alapképzési forma kialakításakor már a képzés harmadik éve – az ún. differenciált szakmai ismeretek, azaz a specializáció – is új tárgyak bevezetését tette szükségessé. Még inkább igaz ez az informatikus könyvtáros mesterképzésre, amelynek a korábbi képzési rendszerben lényegében semmilyen előzménye nem volt.

A fentieknek két fontos következménye van. Egyrészt a könyvtári (alap)tevékenységek nagy részének (vö. 1. pont) elvégzéséhez, valamint a könyvtárak közösségépítő funkciójának (vö. 2. pont) megvalósításához elegendő az informatikus könyvtáros alapképzés (sőt lényegében annak első két éve) során szerzett szaktudás – bár egy álláspályázat elbírálásakor adott esetben értelemszerűen előny lehet az egyetemi szintű, mesterképzésen szerzett diploma. Másrészt a mesterképzés anyagának kidolgozásakor a képzőhelyek előtt két út állt: a már meglévő, „hagyományos” tárgyak anyagának bővítése (kiegészítése, „elmélyítése” stb.), vagy pedig nyitás valamelyik határterület irányába, és a képzés tartalmának bővítése a korábbi képzés szempontjából „vadonatúj” szakismeretek átadásával – például az informatika vagy a közgazdaságtan (és ezen belül főként a menedzsment) egyes területeinek megcélzásával. Természetesen mindkét választás komoly kockázatokat hordoz – mind szakmailag, mind a képzés gyakorlatában. A „hagyományos” könyvtári vonal, bár a meglévő képzőhelyek személyi állományának szaktudása szempontjából kézenfekvő választás, teljesen feladja a korábbi kétszakosság előnyeit, mert a meglévő időkeretet szinte kizárólag könyvtáros jellegű szakismeretek átadására fordítja – nem is szólva arról, hogy ez a gyakorlatban könnyen egyes tárgyak anyagának (vagy ezek egy részének) ismétléséhez vezethet, és ez veszélyesen erősítheti az informatikus könyvtáros szak mint könnyen elvégezhető, amolyan „ruhatár-büfé” szak – sajnálatosan és sok szempontból igaztalanul, de a köztudatban ténylegesen létező – arculatát. Egy másik szakterület egy jól körülhatárolható részének átadása a képzés során ezzel szemben komoly kihívás mind az oktatók, mind a képzést befogadó intézmények számára. Az elsajátított új szakterület ismeretanyaga emellett megfelelő kompetenciát biztosít a végzett informatikus könyvtárosok számára, ezáltal elősegíti eredményes részvételüket az adott szakterülettel kapcsolatos könyvtári tartalomszolgáltatásban (vö. 3. pont) és oktatási, képzési programokban (vö. 4. pont).

Az információs és kommunikációs technológia (IKT) előretörése alapvető meghatározó trend, amelyhez igazodnunk kell – hasonlóan a nemzetközi¹³ és

---

¹³ Sirje Virkus, az észtországi Tallinn-i Egyetem Információtudományi Intézete ((*Institute of Information Studies* – korábban Könyvtártudományi Tanszék – IFLA kézikönyvbeli sorszáma 0265) vezetője saját, ill. Intézete legfontosabb tapasztalatait foglalta össze egy 2012-es előadásában (Virkus 2012). Az előadás az oktatást meghatározó alapvető trendekkel, a könyvtáros képzés előtt álló kihívásokkal, az ezekre adott válaszokkal, és az ezekből levonható következtetésekkel foglalkozott. Több, rendkívül tanulságos megállapítása közül emeljük ki az információs és kommunikációs technológia új generációjának megjelenését, mint alapvető, az oktatást meghatározó trendet; a könyvtároság és az információtudomány szembeállításából fakadó identitásválságot és ennek egyik szimbolikus megjelenését: a könyvtárral kapcsolatos sza-

vak tendenciózus elhagyását („removal of the L word”) és/vagy az információval, ill. informatikával kapcsolatos szavak hozzáadását („adding of the I word”) az újjáalakuló könyvtáros képzőhelyek elnevezésében; valamint a „digitális korban” megjelenő új könyvtár-informatikai specializációkat (pl. digitális könyvtárak, webdesign és webtechnológia, digitalizálás).

Az IFLA adatai alapján 2007-ben összeállított kézikönyv (Schniederjürgen 2007) a világ különböző országaiban (Albániától Zimbabwe-ig) 1033 könyvtárosképző intézményt, főbb adataikat, valamint az általuk az információ- és könyvtártudomány területén hirdetett (különböző szintű) képzési programokat sorolja fel kb. 500 oldalon. A képzések összehasonlítása a teljesség igényével – akár csak közelítőleg is – messze meghaladja ennek a tanulmánynak a kereteit. Arra azonban lehetőségünk van, hogy kiemeljünk néhány képzőhelyet, mint lehetséges, esetleg követendő mintát. Sirje Virkus 2012-es, széles körű áttekintése az (informatikus) könyvtáros képzés előtt álló kihívásokról egyszersmind fontos adatokat közöl a Tallinn-i Egyetemen folyó könyvtárosképzésről is (Virkus 2012). További képző intézmények kiválasztásához rendelkezésünkre állt az Egyesült Államokban könyvtár- és információtudományi képzést folytató felsőoktatási intézmények 2013-as rangsora (Top 2013), így kézenfekvő volt ennek felhasználása. Az amerikai toplista élén a *University of Illinois at Urbana-Champaign, Library and Information Studies, Graduate School of Library and Information Science* (IFLA kézikönyvbeli sorszáma 0932) állt, hat különböző területen kínálva specializációt az érdeklődő hallgatók számára (Archives and Preservation, Digital Librarianship, Health Librarianship, Information Systems, School Library Media, Services for Children and Youth). A második helyen a *University of North Carolina at Chapel Hill, Library and Information Studies, School of Information and Library Science* (IFLA kézikönyvbeli sorszáma 0933) szerepelt, hét területen ajánlva fel specializációt (Archives and Preservation, Digital Librarianship, Health Librarianship, Information Systems, Law Librarianship, School Library Media, Services for Children and Youth).

Az összesített rangsor mellett olyan 2013-as listák is rendelkezésünkre álltak, amelyek a kínált specializációkkal összefüggésben rangsorolták a képző intézményeket. Például a *digitális könyvtárak* (Digital Librarianship) területén specializációt nyújtó USA-beli könyvtárosképző intézmények között a *University of North Carolina at Chapel Hill* (UNC-CH) szerepelt az első helyen (Best 2013) – érdekes adalék, hogy az UNC-CH a világon társadalomtudományi képzést folytató felsőoktatási intézmények 2014-es rangsorában az előkelő 31. helyen áll (Times 2014). Az itt folyó könyvtártudományi mesterképzés (Master of Science in Library Science) az alaptárgyak (22,5 óra) mellett – kb. ugyanolyan óraszámában – választható tárgyak (25,5 óra) elvégzését írja elő, valamint egy záróvizsga (comprehensive examination) és egy diplomamunka (vagy projektmunka) sikeres teljesítését (MSLS 2013). A képzés *Digitális könyvtárak* (Digital Libraries) specializációja kötelező (required), erősen ajánlott (highly recommended) és ajánlott (recommended) kurzusokat kínál; az utóbbi két tantárgyi blokkban – egyebek közt – személyre szabott digitális könyvtárépítéssel, adatbázis-kezeléssel, webes adatbázisokkal, természetes nyelvek feldolgozásával, programozással, webes fejlesztéssel, meta adat-kezeléssel stb. foglalkozó kurzusok szerepelnek (MSLS/DL 2013).

hazai¹⁴ példákhoz. A modern információs technológia alapja a globalizáció és popularizáció, és ezekkel összefüggésben az elérhető szolgáltatások hatalmas mennyisége és választéka, valamint decentralizációja (ami egyszerre jelenik meg az információk egyéni és közösségi megosztásában, és a szolgáltatások közvetlen, semmilyen közvetítőt nem igénylő használatában). Megfigyelhető, ahogy a hagyományosan könyvtári jellegű szolgáltatásokat kiegészítik, kibővítik és egyre több helyen átveszik az internetes és közösségi szolgáltatások. Ez a könyvtár- és információtudomány egyre mélyülő identitásválságához vezet, mert alapjaiban kérdőjelezi meg a hagyományos könyvtáros szerepek és jövőképek – például a könyvtáros, mint információközvetítő – létjogosultságát. Ebből csak az internetes (webes) világba való integrálódás, versenyképes könyvtári információs szolgáltatások létrehozása vezethet ki.

A hazai informatikus könyvtáros *alapképzés* elsősorban (különböző típusú) könyvtárak és szaktájékoztatási feladatokat végző intézmények számára képez szakembereket. Azonban az informatikus könyvtáros *mesterképzésen* végzett hallgatók megcélzott elhelyezkedési lehetőségei ennél sokkal bővebbek. A mesterképzés deklarált célja ugyanis „olyan szakemberek képzése, akik megszerzett informatikai és könyvtártudományi ismereteik birtokában az információs társadalom alapintézményeiben: könyvtárakban, gazdasági, üzleti, közigazgatási, államigazgatási, valamint kulturális információszolgáltató intézményekben és központokban, továbbá egyéb informatikus könyvtáros képzettséget igénylő területeken – a korszerű információs technológia teljes eszköztárát hasznosítva – képesek az információs tartalmak előállításával, szervezésével, feldolgozásával, tájékoztatásával kapcsolatos feladatok elvégzésére és az ezekhez kapcsolódó szolgáltatások tervezésére és menedzselésére, a kultúra közvetítésére.”¹⁵ Vagyis a végzett informatikus könyvtáros mesterszakos hallgatók számára a könyvtárak mellett az üzleti és a nonprofit szféra is komoly karrierlehetőségeket biztosít,¹⁶

¹⁴ Lengyelne Molnár Tünde egy megyei, főiskolai és egyetemi könyvtárvezetőkkel készített interjúorozatban arra a kérdésre kereste a választ, hogy a munkáltatók hogyan vélekednek a végzett informatikus könyvtáros szakos hallgatók szakmai tudásáról és milyen újabb kompetenciákat várnak el tőlük informatikából. Például vezetői elvárás, hogy a jelentkezők a weblapszerkesztés terén gyakorlottak legyenek, ezen kívül érteniük kell a meglévő weboldalak karbantartásához is. Újabb elvárásként fogalmazódott meg, hogy a leendő könyvtárosok sajátítsák el a speciális keresők használatához szükséges gondolkodásmódot is. (Lengyelne Molnár Tünde: Az informatikus könyvtáros képzés informatika tartalma. Előadás a Networkshop 2010. konferencián. Debrecen, 2010. április 7–9.)

¹⁵ 15/2006. (IV. 3.) OM rendelet az alap- és mesterképzési szakok képzési és kimeneti követelményeiről.

¹⁶ Kiszl Péter egy 2011-es előadásában hangsúlyozta, hogy a végzett informatikus könyvtáros hallgatók jobb elhelyezkedése érdekében érdemes a nonprofit és versenyszféra felé is nyitni. „2001-ben mikor megkérdezte a hallgatókat, hogy ki szeretne diploma után könyvtárban dolgozni, akkor 80% jelentkezett. Ma pont fordított a helyzet, mert ha ma megkérdezi, kb. 20% dolgozna könyvtárban.” Ez azonban teljes összhangban áll azzal, hogy a könyvtáros képzés „rugalmasan alkalmazkodott, mert a versenyszféra számára is képeznek hallgatókat” és „túlmutat a könyvtárosok tevé-

és megfelelő szaktudás birtokában szinte kimeríthetetlen elhelyezkedési lehetőséget jelentenek – egyebek közt – az internetes információforrásokat előállító, szolgáltató, ill. felhasználó szervezetek (intézmények, vállalatok, cégek stb.). Ha és amennyiben a végzettek megfelelő szaktudással rendelkeznek és ezt el is tudják a leendő munkáltatókkal fogadtatni. Előbbi megfelelően összeállított képzési programokat igényel, utóbbi pedig hatékony marketingtevékenységet. Ebben – informatikaorientált képzést feltételezve – az *internet* és a *web* lehetnek a legfontosabb „hívószavak”. Amennyiben az elhelyezkedési lehetőségek javulnak, ez előbb-utóbb a szakra történő jelentkezések számában is tükröződni fog. Ha pedig *valóban* keresettek lesznek az informatikus könyvtárosok, akkor megnő azok száma is, akik még fizetni is hajlandóak az informatikus könyvtáros diploma megszerzéséért. A követendő példa előttünk áll: jelenleg sokan – a szakra jelentkezetteknél alighanem jóval többen – vesznek részt olyan költségtérítéses és *középfokú bemenettel rendelkező* informatikai (például webtechnológiával kapcsolatos, webes fejlesztői) képzésekben, amelyek várhatóan javítják majd az elhelyezkedési lehetőségeiket. Ezek tartalma minden további nélkül beilleszthető lenne az informatikus könyvtáros képzés keretei közé is.¹⁷ A fő problémát ter-

---

kenységén” (Kiszl Péter: Az informatikus könyvtáros képzés sodorvonalai: tapasztalatok és jövőkép. Előadás a „Hova tovább könyvtáros” c. konferencián (ELTE BTK, 2011. február 17.). <http://meetoff.eu/jegyzet/hova-tovabb-konyvtaros-konferencia-elte-btk-2011-februar-17/>, 2014-10-30).

¹⁷ Az alaptantervet, ill. a végzett szakemberektől elvárt szaktudást és (szakmai) kompetenciákat illetően az egyik legalapvetőbb forrás az ECIA (European Council of Information Associations) által készített és az OSZK Könyvtári Intézete által 2006-ban lefordított *LIS Euroguide*, amely az európai információs szakemberek kompetenciáit és tulajdonságait rögzíti (a LIS a Library and Information Science rövidítése; a nemzetközi trendekkel összhangban az útmutató alcíme a könyvtáros és információs szakember megnevezés helyett az információs szakember terminológiát részesíti előnyben). A LIS Euroguide öt csoportba sorolja az információs szakemberek számára alapvető 33 szakterületet. Ezek közül az első csoport (I – Információ) a könyvtári és információs szolgáltatások alapvető szakismereteit; a második csoport (T – Technológia) pedig az információs technológia és az internet területére vonatkozó szaktudást foglalja magában (a másik három csoport: K – Kommunikáció, M – Menedzsment és E – Egyéb tudományos ismeretek). Érdemes kiemelnünk, hogy a jelenlegi informatikus könyvtáros képzés tárgyai, ill. a képzés során elsajátítandó kompetenciák az I csoportot lényegében teljesen, a T csoportot pedig legalább részben magukban foglalják. A K, M és E csoportok lefedettsége már erősen függ a különböző képzőhelyek egyedi jellegzetességeitől, és különösen az ezek által kínált specializációk tartalmától. A T csoportban (2006-ban!) egyebek közt olyan alkalmazásfejlesztéssel kapcsolatos kompetenciákat fogalmaztak meg, amelyek egy webtechnológia alapú informatikus könyvtáros specializáció alapját képezhetik. Például a T csoport *T02 – Alkalmazások számítógép alapú fejlesztése* alcsoportjának elvárása: „A könyvtári és információs szakember képes megtervezni, specializálni és felügyelni egy számítógépes alapú információs rendszert, és meghatározni az igényeknek megfelelő felhasználói felületet.” Ez egyebek közt a következő kompetenciákat foglalja magában: [A könyvtári és információs szakember] „ismeri a dokumentumok leírására alkalmas script-nyelveket (pl. SGML, HTML, XML, Javascript, ASP, PHP stb.)”; „Ismeri a célorientált, strukturált programozás alapvető típusait és a megfelelő programozási

mészteresen nem a szakmai jellegű kihívások jelentik, hanem a mögöttük húzódó – és a legtöbb esetben személyes érdekekkel szorosan összefonódó – szemlélet megváltoztatásának nehézsége. A közeljövő fő kérdése azonban az, hogy a könyvtáros szakma megújulása szempontjából meghatározó szerepet játszó informatikus könyvtáros képzés rétegeképzéssé, „tücsökszakká” válik, vagy pedig elindul egy új úton, az új kihívások mentén. És egy idő múlva talán megvalósul a *webkönyvtáros* képzés víziója is. *Sic itur ad astra...*

Irodalom

[Ajánlás 2013] A Magyar Könyvtárosok VII. Világtalálkozójának ajánlásai a 2014–2020-as tervidőszakra készülő könyvtári fejlesztési stratégiához = *Könyv, Könyvtár, Könyvtáros* 22. évf. (2013) 6. szám.

[Euroguide 2006] European Council of Information Associations (ECIA): *LIS Euroguide*. 1. kötet. Európai információs szakemberek kompetenciái és tulajdonságai. Budapest: Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézet, 2006 – ADBS Éditions, 2004.

www.certidoc.net/fr1/euroguide_hungarian.pdf (2014-06-12)

Grebot Agnes, Hangodi Ágnes 2008. Könyvtári és információs szakemberek kompetenciái, tulajdonságai, minősítési szintjei = *Könyvtári Figyelő* 54. évf. (2008) 1. sz. 22–35.

<http://ki.oszk.hu/kf/2010/10/konyvtari-es-informacios-szakemberek-kompetenciai-tulajdonsagai-minositesi-szintjei/> (2014-11-16)

[Kultúra 2013] Az olvasás olyan, mint a jó egri bor. [Beszámoló a Magyar Könyvtárosok Egyesületének egri vándorgyűléséről.] Kultúra.hu. 2013-07-23. – <http://www.kultura.hu/olvasas-olyan-mint-jo> (2014-11-08)

Sörény Edina 2013. A könyvtári stratégia céljai 2014–2020. Előadás a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 45. Vándorgyűlésén. (Eger, 2013. július 19.) = *Könyvtárvilág* 1. évf. (2013) 4. szám.

http://mke.info.hu/konyvtarvilag/files/2013/08/A-k%C3%B6nyvt%C3%A1ri-strat%C3%A9gia-c%C3%A9ljai-2014-2020_Soreny-Edina.pdf (2014-11-16)

Virkus, Sirje 2012. *Challenges of Library and Information Science (LIS) = Education*. [Presentation in] Tallinn University, Institute of Information Studies, November 26th, 2012.

[Vitaanyag 2013] A korszerű könyvtár küldetése és feladatai. Előzetes szakmai vitaanyag a stratégia elkészítéséhez. [Az MKE 2013. évi, egri vándorgyűlésén előterjesztve.] – <http://vandorgyules-eger.ektf.hu/vitaanyag.pdf> (2014-11-08)

---

nyelveket (pl. Java, C++).”; „Összekapcsolja, illetve társítja az adatbáziskezelő rendszereket az alkalmazásokkal, és képes a kapcsolódó programozási nyelvek kezelésére (pl. SQL, ODBC stb.).” stb. (Euroguide 2006).

Források

[Best 2013] Best Digital Librarianship Programs | Top Library Information Science Schools | US News Best Graduate Schools. In: US News. A World Report. Education.

<http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-library-information-science-programs/digital-librarianship-rankings> (2014-11-19)

[MSLS 2013] UNC School of Information and Library Science. MSLS Curriculum (starting Fall 2013).

<http://sils.unc.edu/programs/graduate/msls/curriculum-new> (2014-11-19)

[MSLS/DL 2013] Specialization in Digital Libraries (MSLS).

<http://sils.unc.edu/programs/graduate/msls/specializations> (2014-11-19)

<http://sils.unc.edu/sites/default/files/MSLS-%20Digital%20Libraries.pdf> (2014-11-19)

Schniederjürgen, Axel (ed.) 2007. In: *World Guide to Library, Archive and Information Science Education*. München: K. G. Saur Verlag. (IFLA Publications 128–129)

[Times 2014] Top 100 universities for social sciences 2013-2014 – Times Higher Education.

<http://www.timeshighereducation.co.uk/world-university-rankings/2013-14/subject-ranking/subject/social-sciences> (2014-11-21)

[Top 2013] Top Library and Information Studies Schools | Library Science Degree | US News - US News. In: US News. A World Report. Education.

<http://grad-schools.usnews.rankingsandreviews.com/best-graduate-schools/top-library-information-science-programs> (2014-11-19)

Védett és közösségi jelentőségű nagylepkék (Rhopalocera, Macroheterocera) a Beregi-sík kárpátaljai részén

Bevezetés

Az egykori Bereg-vármegye területén a természeti viszonyok egyaránt kedvezőek voltak a legeltető és az istállózó állattartás, a különböző mezőgazdasági tevékenységek, az erdőgazdaságok és szőlőültetvények számára. Ennek következtében az éghajlati és vízjárási viszonyok alapján várható erdős-lápos táj helyett egy sokkal változatosabb szerkezetű, hagyományos gazdálkodású mozaiktáj jött létre. A tájban élő valamennyi nemzetiségnek megvoltak a maguk sajátos, generációk hosszú során keresztül átörökített hagyományai, tájhasználati formái. Ez a térben-időben rendkívül kiegyensúlyozott tájhasználati struktúra olyan dinamikus élőhely-mozaikokat eredményezett, amelyhez a művelés évszázadai, évezredek során számos élőlény sikerrel alkalmazkodott.

Simon Tibor monográfiája (1953) meggyőzően mutatja meg, hogy ezen a területen számos olyan növényfaj tenyészik, amely ma inkább hegyvidéki erdeinkre, illetve a magasabb földrajzi szélességek tőzegmohás lágjaira jellemző. A tőzegmohás lágok jelentőségére Boros Ádám (1964) hívta fel a figyelmet, utalva arra, hogy a mai lágok növényzete nagyobb kiterjedésben és fajgazdagságban a mára elpusztult Szernye-mocsár lágvidékén volt jelen. Az 1980-as években indult rendszeres zoológiai kutatások pedig azt bizonyítják, hogy ez a terület a szárazföldi csigák, a futóbogarak és a lepkék elterjedése alapján méltán jelölhető ki mint „Praecarpathicum”; a Pannonicum és a Carpathicum között átmeneti helyzetű, dinamikus kapcsolatot létesítő ún. fluktuációs övezete (Varga 1992, 1995, 2003; Deli et al. 1995, 1996; Magura et al. 1997; Deli & Sümegei 1999; Ködöböcz & Magura 1999; Gálik et al. 2001).

Mivel a Beregi-sík az országhatáron túl, Kárpátalján is folytatódik, sőt növényzete és faunája kialakulása szempontjából a talán legkritikusabb terület, a Szernye-lág maradványai éppen lakóhelyem közelében található (Szanyi, 2010), ezért nagy várakozással fogtam hozzá kezdetben alkalomszerű, majd 2009-től rendszeresebb kutatásaimhoz. Ezek alapozó jellegűek, mert bár területünk állatföldrajzi szempontból átmeneti jellegű és változatos fauna-összetételű, korábban itt mégsem folyt rendszeres faunisztikai kutatás. Mindenekelőtt arra a kérdésre kerestem a választ, hogy vannak-e természetvédelmi szempontból jelentős, illetve nemzetközi védelem alatt álló rovarfajok a területen?

Anyag és módszer

A vizsgálati terület, Kárpátaljának a Beregi-síkhöz tartozó része az Alföld többi részénél kontinentálisabb, hűvösebb és csapadékosabb éghajlatú, és még ma is sok szempontból érintetlen, jelentős részben erdővel borított, vízjárta és nedves élőhelyekben gazdag terület. Vizsgálataimat a Beregi-sík kárpátaljai részén, javarészt a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum területén végeztem.

A rezervátum környékén számos eltérő élőhelytípus található, ennek köszönhetően flórája és vegetációja igen gazdag. A Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum a hajdani Szernye-láp peremterületén helyezkedik el, így foltjaiban máig őrzi annak színező elemeit. Legnagyobb kiterjedésű élőhelytípusa a jellemzően zárt lombkoronaszintű (70-100%) tölgy-kőris-szil liget, uralkodó fafajai a *Quercus robur*, *Fraxinus angustifolia* subsp. *pannonica*, *Ulmus laevis*, *Populus canescens*, stb. Ezt követi az alföldi gyertyános-kocsányos-tölgyes, amely a magasabb térszíneken a terület jellemző klímazonális társulása. Kisebb kiterjedésűek a szárazabb, ezüsthársas tölgyesek és erdőszegélyek, a nedves erdőtisztások és bokorfüzesek.

A rezervátum területén kívül, a Beregi-sík kárpátaljai részén végzett – még nem publikált – egyenesszárnyú mintavételezések során észlelt, Magyarországon természetvédelmi oltalom alatt álló, nappali lepke fajok előfordulását is tárgyalom.

Vizsgálataimat 2008-ban a nappali lepkék egyeléssel történő felmérésével kezdtem, ennek során az adott időben, adott területen repülő összes fajt begyűjtöttem. A nappali lepkék érzékenyebb módszerekkel történő vizsgálatát 2012.-ben kezdtem meg. A megfelelő mintaterületek kiválasztása után területenként két 50 méter hosszúságú lineáris transzektet jelöltem ki, melyen adott idő alatt végighaladva (20 perc/transzekt) megfigyeltem, feljegyeztem, esetenként begyűjtöttem a transzekt jobb és bal oldalán észlelt egyedeket.

A 2009-es évtől kezdődően a különböző *Macroheterocera* családokra is kiterjesztettem a vizsgálataimat. Az éjjeli lepkék mintavételezése eleinte csak a házunk kertjében, lámpázással történt, fényforrásként 250 W-os HGLI típusú higanygőzlámpát használtam. A lámpa egy 4×3 méteres fehér vászonlepedő elé volt felfüggesztve kb. 1,5 m magasságban. A lámpázás kiegészítése érdekében 2010-től az erdőterület néhány pontján élvefogó vödörcsapdát is használtam, akkumulátorról üzemelő 20 W UV fénycsővel. 2011.-től pedig a Nagydobronyi Vadvédelmi Rezervátum területén végeztem a már fent említett lámpázást általában 2 hetes időközönként. Mind a nappali, mind az éjjeli fajok gyűjtésének ideje a március - október közötti hónapokra szorítkozott.

A nevezéktanban és a fajok jellemzésében a „Magyarország Nagylepkéi” (Varga, 2011) kötetet használtam. A fajok faunaelem beosztását a „A Magyar Állatvilág Fajjegyzéke” 3. kötetét (Varga et al. 2004, Macrolepidoptera) felhasználva végeztem el. Jelen közleményben azokat a fajokat tárgyalom, amelyek természetvédelmi szempontból jelentősek.

Eredmények

2008 és 2013 között 64 nappali aktivitású és 354 éjjeli aktivitású lepkefajt sikerült azonosítani a területeken. Az eddigi viszonylag csekély fajszám ellenére, a Beregi-sík kárpátaljai részén folytatott kutatások több fontos adatot szolgáltatnak mind faunisztikai, mind pedig természetvédelmi szempontból.

Sphingidae – Szenderfélék

Acherontia atropos (Linnaeus, 1758) – Halálfejes szender

Paleotrópusi-mediterrán faunaelem. Zömök testű, jól repülő faj, amely képes több ezer kilométer megtételére. Hozzánk észak felé vándorló egyedei jutnak el, sok esetben itt le is petéznak, amelyből ki is kelnek a hernyók, amik aztán különböző burgonyaféléken táplálkozva eljutnak a bábállapotig, azonban a telet általában nem élik túl. Eddig csak a rezervátum területéről került elő.

Hyles galii (Rottemburg, 1775) – Galajszender

Transzpalaearktikus faunaelem, amely az utóbbi években Magyarország területén megritkult. Korábban nedves réteken, keményfás ligetek nyiladékaiban mindenfelé gyakori volt, jelenlétét évről-évre rendszeresen sikerül kimutatni a rezervátum környéki területeken. További előfordulási adattal Salánk község környékéről rendelkezem.

Saturniidae – Pávaszemek

Saturnia pavonia (Linnaeus, 1758) – Kis éjjeli pávaszem

Mediterrán-nyugat-ázsiai faunaelem. Magyarországon sokfelé megtalálható, az Alföld területein viszont kifejezetten ritka. A rezervátum területéről is csupán egy alkalommal került elő eddig.

Saturnia pyri (Denis & Schiffermüller, 1775) – Nagy éjjeli pávaszem

Mediterrán-nyugat-ázsiai faunaelem. Magyarországon régebben mindenütt megtalálható és gyakori volt, a gyümölcsösök vegyszeres kezelése miatt azonban sokfelé erősen megritkult. A Beregi-síkon és a Nyírségben viszont többfelé gyakori ma is.. A rezervátum területén rendszeresen észlelt faj.

Noctuidae – Bagolylepkék

Apamea syriaca tallosi Kovács et Varga, 1967 – Tallós-fügyökérbagoly

Délkelet-európai – kisázsiai-iráni faj Tallós Pál erdész-botanikus tiszteletére elnevezett, a Pannon régióra jellemző alfaja, amely nedves élőhelyeken tenyészik (Zilli et al. 2009). Csak az utóbbi években találták meg Dél-Lengyelországban és Kelet-Szlovákiában (Nowacki 2006). A Beregi-sík faunájának egyik jellemző faunaeleme. A Nagydobronyban gyűjtött példányok az első kárpátaljai, egyben ukrainai ismert előfordulásai.

Lamprotes c-aureum (Knoch, 1781) – C-betűs aranybagoly

Euroszibériai elterjedésű faunaelem, amely borkóró (*Thalictrum*) fajokon fejlődő, nedves réteken és erdőtisztásokon élő, ritka faj. Legerősebb hazai populációi a Beregi-síkon élnek. A rezervátum területéről is előkerült néhány példánya.

Papilionidae – Pillangófélék

Zerynthia polyxena (Denis & Schiffermüller, 1775) – Farkasalmalepke

Pontomediterrán elterjedésű faj, nálunk főleg a síkság és az alacsonyabb dombvidékek lakója. Sajnos mára már több korábban ismert hazai élőhelyéről is eltűnt. A Beregi-sík területén számos élőhelyét ismerjük. Ártéri erdők szélén, nedves cserjések mentén tenyészik, ahol hernyójának a tápnövénye, a farkasalma dúsan tenyészik. Erős, nagy egyedszámú populációja él a Nagydobronyi Vadvédelmi rezervátum területén.

Iphiclides podalirius (Linnaeus, 1758) – Kardoslepke

Szintén pontomediterrán elterjedésű, nálunk főleg a síkság és a dombvidékek lakója. Meleg erdőszéleken, cserjésekben, kezeletlen gyümölcsösökben, sövények mentén sokféle előfordul. Hernyója rózsaféle (*Rosaceae*) cserjéken (főleg kökényen) és gyümölcsfákon is él. A Bereg-Szatmári-síkon elterjedt, helyenként gyakori (Kaszonyi-hegy). A Nagydobronyi Vadvédelmi rezervátum számos területén is megtalálható, de előfordul a salánki Nagyerdő, a guti-, barkaszói-, nagybereg-, kisdobronyi- és teleki erdők több pontján is.

Papilio machaon (Linnaeus, 1758) – Fecskefarkú lepke

Euroszibériai (holarktikus) elterjedésű, politipikus faj; nálunk országszerte elterjedt. Utóbbi időben állománya csökkenő, emiatt illetve esztétikai értéke miatt is védett. Hernyója sokféle ernyősvirágzatú növényfajon (*Apiaceae*) megél. A rezervátum területén az utóbbi időben ritkulófélben van, érdekes módon a degradált, legeltetett, ernyősökben gazdag gyeptípusban maradt meg kis egyedszámú, de stabil állománya. A rezervátumon kívül még a Salánk és Nagybereg környéki gyepekben észleltem jelenlétét.

1. ábra: Fecskefarkú lepke (Kozma P.)

Pieridae – Fehérlepkék

***Gonepteryx rhamni* (Linnaeus, 1758) – Citromlepke**

Euroszibériai faunaelem. Benge (*Rhamnus* spp.) fajokon fejlődő ubikvista faj, mely erdőszegélyek, cserjések mentén sokfelé előfordul. Magyarországon és a Beregi-síkon is általánosan elterjedt. A rezervátum területén sokfelé előfordul, nagy egyedszámú, stabil populációkkal. Ezen kívül előkerült meg Tiszaágtelek, Salánk, Nagyberég, és Gút környékéről.

Lycaenidae – Boglárkalepke-félék

***Lycaena dispar rutila* (Werneburg, 1864) – Nagy tűzlepke**

Nagy areájú, nyugaton felszakadozó elterjedésű szibériai faj. Az Alföldön és a Beregi-síkon is általánosan elterjedt. Védettségét főként az Élőhelyvédelmi Irányelv indokolja. A rezervátum területén többfelé is megtalálható, azonban az utóbbi években állományai csökkenőben vannak. További megfigyelései az egykori Szernye-láp területein történtek. A faj egyedeit a Salánk, Nagyberég, Gut, Beregszász, Som, Barkaszó, Bátyú és Tiszaágtelek községek környéki gyepekben észleltem.

***Lycaena thersamon* (Esper, 1784) – Kis tűzlepke**

Ponto-kászipi elterjedésű faunaelem. Magyarországon általánosan elterjedt, széles ökológiai valenciájú faj. A rezervátum területén csak kis egyedszámú lokális populációi vannak. Előfordul még Barkaszó, Tiszaágtelek és Beregsom környékén.

Satyrium w-album (Knoch, 1782) – W-betűs farkosboglárka

Transzpalaearktiku–euroszibériai elterjedésű faunaelem. Főleg lomb- és ligeterdők, valamint erdőszegélyek lakója. Európában általánosan elterjedt, azonban lokális populációi általában kis egyedszámúak. Nincs ez másként a rezervátum területén sem, ahol eddig csak néhány alkalommal és kis egyedszámmal figyeltem meg. A rezervátumon kívüli adattal jelenleg nem rendelkezem.

Satyrium pruni (Linnaeus, 1758) – Szilva farkosboglárka

Transzpalaearktikus faunaelem. Erdőszegélyek, cserjésedő rétek, legelők jellegzetes faja. Ugyan Európa nagyrészen elterjedt, de sehol sem túl gyakori és lokális populációi viszonylag kis egyedszámúak. A rezervátum területén általánosan elterjedt, de eddig csak kis egyedszámmal regisztrált faj. További adatai a salánki-, nagyberegi- és gúti erdőből származnak.

Satyrium spini (Denis & Schiffermüller, 1775) – Kőkényfarkincás boglárka

Holomediterrán elterjedésű faunaelem. A Kárpát-medencében általánosan elterjedt és gyakori fajé de. állományai az utóbbi időben csökkenőben vannak. A rezervátum területén lokálisan fordul elő, eddig csak csekély példányszámban észleltem.

Satyrium ilicis (Esper, 1779) – Tölgyfarkincás boglárka

Nyugat-palaearktikus faunaelem. Elegyes lomberdők, erdőszegélyek lakója. Szórványos elterjedésű faj, általában csak lokális, kis populációi vannak. A rezervátum területéről is csak kevésszer és kis egyedszámban került elő. A rezervátumon kívüli előfordulási adattal nem rendelkezem.

Cupido alcetas (Hoffmannsegg, 1804) – Réti farkosboglárka

Kevéssé ismert, általános elterjedésű szibériai faunaelem. Az Alföldön nagyon szórványos és ritka; a Bereg-Szatmári síkon eléggé elterjedt. A Nagydobronyi Vadrezervátum gyepeiben általánosan elterjedt, stabil állományú faj. A faj egyedeit a Salánk, Nagyberég, Bátyú és Tiszaágtelek községek környéki gyepekben észleltem.

Nymphalidae – Tarkalepkék

Neptis sappho (Pallas, 1771) – Kis fehérsávós lepke

Déli kontinentális elterjedésű, ritkább lomberdei faj; tápnövénye a feketedő lednek (*Lathyrus niger*), újabban az akác (*Robinia pseudacacia*) és a gyalogakác (*Amorpha fruticosa*) is. Az Alföldön nagyon szórványos, többnyire gyér egyedszámú, bár újabban terjed. A Beregi-síkon helyenként (pl. Kaszonyi-hegy) gyakori. A vadrezervátum környéki területeken terjedőben van, stabil állományai

vannak. Jelenlétét a rezervátumon kívül még a Gut, Salánk, Rafajna, Tiszaágtelek, Barkaszó és Nagyberég községek határában lévő erdei tisztásokon sikerült igazolni.

Argynnis paphia (Linnaeus, 1758) – Nagy gyöngyházlepke

Transzpalaearktikus-euroszibériai faunaelem. Magyarországon általánosan elterjedt és gyakori. A rezervátum területén a 2013-as év során gradációját figyeltem meg. Szinte minden erdőközeli területen előfordult, óriási példányszámban. Jelenlétét megfigyeltem még Nagyberég, Salánk, Tiszaágtelek, Bátyú, Barkaszó és Beregszász környékén.

Argynnis pandora (Denis & Schiffermüller, 1775) – Zöldes gyöngyházlepke

Pontomediterrán-iráni faunaelem. Magyarországon elterjedt, de nem gyakori, egyes években el is tűnhet élőhelyéről. A rezervátumban ritkán és kis példányszámban észleltem.

Brenthis daphne (Denis & Schiffermüller, 1775) – Málna gyöngyházlepke

Nagy areájú, nyugaton felszakadozó elterjedésű szibériai faj. A rezervátum területein gyakori, főleg erdőszegélyek mentén található szedres cserjések, magaskórósok szélén fordulnak elő. Itteni populációi jelentős egyedszámúak.

Boloria selene (Denis & Schiffermüller, 1775) – Fakó gyöngyházlepke

Nagy areájú szibériai faj. Az Alföld nagyrészeről teljesen hiányzik, a Nyírségben nagyon lokális, de a Bereg-Szatmári-síkon általánosan elterjedt, réteken, erdőtisztásokon. A rezervátum üde gyepeiben gyakori, állományai stabilak. A rezervátumon kívül csak Nagyberég és Salánk üde gyeptípusaiban sikerült igazolni jelenlétét.

Apatura ilia (Denis & Schiffermüller, 1775) – Kis színjátzólepke

Európai-keletázsiai (diszjunkt) elterjedésű faj. Magyarország egész területén előfordul; az Alföldön szinte csak vízfolyások közelében. Állománya az utóbbi időben csökkenőben van. A Beregi-síkon ligeterdők mentén gyakori. A rezervátum keményfás ligetekkel körülvett gyepeinek szegélyében gyakori. További előfordulását csak Tiszaágtelek határában sikerült igazolni.

Nymphalis io (Linnaeus, 1758) – Nappali pávaszem

Szintén euroszibéria faunaelem. Európában általánosan elterjedt, elsősorban üde lombdők mentén tenyészik. Az áttelelő példányok miatt egyike azon fajoknak, melyek a tavasz első napsugaraival előbújnak. A rezervátum területén szórványosan, de évről-évre stabilan előfordul. Nagyberég-, Gút- és Tiszaágtelek községek környékén észleltem jelenlétét.

Nymphalis urticae (Linnaeus, 1758) – Kis rókalepke

Euroszibériai elterjedésű faunaelem. Európa nagy részén elterjedt, azonban az utóbbi években állományai erősen visszaszorulóban vannak. Üde nedves rétek, erdőszegélyek lakója, ahol a tápnövénye (*Urtica dioica*) dúsan tenyészik. A

rezervátum környékén kicsi, de stabil populációval rendelkezik. A rezervátumon kívül nem észleltem jelenlétét.

Nymphalis polychloros (Linnaeus, 1758) – Nagy rókalepke

Pontomediterrán-turkesztáni faunaelem. Üde lomberdei faj, amely egész Európában megritkult. Eddig csupán 3-4 példánnyal találkoztam a rezervátum környéki területeken.

Nymphalis xanthomelas (Denis & Schiffermüller, 1775) – Vörös rókalepke

Déli kontinentális elterjedésű faunaelem. A Kárpát-medencében éri el elterjedésének nyugati határát. Elegyes lomb- és ligeterdők-, patak völgyek-, bokorfűzések mentén találkozhatunk vele. A rezervátum területén csekély egyedszámban és ritkán észleltem a jelenlétét. A rezervátumon kívül eddig csak a Tiszaágtelek környéki területről került elő.

Nymphalis antiopa (Linnaeus, 1758) – Gyászlepke

Holarktikus elterjedésű faunaelem. Nálunk elég ritka, szórványos elterjedésű. Állománya az országos megfigyelések szerint csökkent, ezért védelme fokozott figyelmet érdemel. A rezervátum területén számos helyen előfordul, de csak csekély példányszámban.

Nymphalis c-album (Linnaeus, 1758) – C-betűs lepke

Euroszibériai faunaelem. Erdőkben, parkokban és cserjés erdőszegélyeken egyaránt előfordul. Védeltségét főleg európai állományának csökkenése indokolja. A rezervátum területein többfelé találtam mind áttelelt, mind frissen kikelt példányait. További példányaival a Nagyberég, Salánk és Gút környéki területeken találkoztam.

Vanessa atalanta (Linnaeus, 1758) – Atalanta lepke

Holomediterrán-nyugat-ázsiai faunaelem. A hernyója nagy csalánon (*Urtica dioica*) fejlődik. Általánosan elterjedt, migrációra hajlamos faj. A rezervátum területén főleg az erdőszéli tisztásokon, erdőszegélyeken fordul elő, de gyümölcsösökben, kertekben, parkokban is megtalálható. A rezervátumon kívül még Gút, Gát, Rafajnaújfalu, Tiszaágtelek, Nagyberég és Salánk község környékén észleltem jelenlétét.

2. ábra: Vörös róka (Varga Z.)

Értékelés

A nagylepkék vizsgálata során a Beregi-sík kárpátaljai részéről számos védett- és közösségi jelentőségű fajt sikerült kimutatni. A nappali aktivitású fajok (64), csaknem 40 %-a áll Magyarországon jelenleg természetvédelmi oltalom alatt. A nagy tűzlepke európai szintű védettséget élvez, szerepel az Élőhelyvédelmi Irányelv II.-IV. Függelékében. A farkasalmalepke, amely az utóbbi években megritkult, szintén helyet kapott az Élőhelyvédelmi Irányelv IV. Függelékében.

Némelyik védett faj jelentős egyedszámú. Ilyen az Alföldön főleg folyómenti ligeterdőkben előforduló kis színjátzó lepke, a nedves réteken gyakori fákó gyöngyházlepke, valamint a nappali pávaszem. Mások az utóbbi években ritkulófélben vannak, mint például a Bereg-Szatmári síkon csak helyenként előforduló kardoslepke, a több alfajra tagolódó fecskefarkú lepke, vagy éppen a ligetes erdők mentén előforduló, szórványos elterjedésű gyászlepke. Az utóbbi években Kárpátalján is megfigyelhető viszont a kis fehérsávós lepke térnyerése.

Az éjjeli aktivitású nagylepkék vizsgálata során előkerült fajok közül az egyik legfontosabb adat a Magyarországról leírt *Apamea syriaca tallosi* (Kovács et Varga, 1967) fajra vonatkozik, amely a jó állapotú nedves rétek kiváló jelzőfaja.

A fenti adatok azt mutatják, hogy mind a természetközeli állapotú ligeterdő-részletek, mind pedig a nedves rétek természetvédelmi szempontból értékesek, megőrzendők, illetve a rétek esetében helyreállító jellegű természetvédelmi kezelések (kaszálás illetve legeltetés visszaállítása) szükségesek.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani témavezetőmnek és mentoromnak, Varga Zoltán Professzor Úrnak, aki lehetővé tette és támogatta a tanszéken végzett munkámat. Továbbá szeretnék még köszönetet mondani barátaimnak, Katona Krisztiánnak és Molnár Attilának, akik a terepi mintavételezések során nyújtottak nélkülözhetetlen segítséget. A kutatás az Európai Unió és Magyarország támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával a TAMOP 4.2.4.A/2-11-1-2012-0001 azonosító számú „Nemzeti Kiválóság Program – Hazai hallgatói, illetve kutatói személyi támogatást biztosító rendszer kidolgozása és működtetése országos program” című kiemelt projekt keretei között valósult meg.

Irodalomjegyzék

Boros, Á. (1964): A tőzegmoha és a tőzegmoháslápok Magyarországon. – *Vasi Szemle* 18: 53-68.

Deli, T., Dobó, T., Kiss, J. & Sümegi, P. (1995): Hinweise über die Funktion eines "Grünen Korridors" entlang der Tisza (Theiss) aufgrund der Molluskenfauna – *Malakológiai Tájékoztató* 14: 29-32.

Deli, T., Sümegi, P. & Kiss, J. (1996): Biogeographical characterisation of the Mollusc fauna on Szatmár-Bereg Plain. – In: Tóth, E. & Horváth, R. (Ed.): *Proceedings of the „Research, Conservation, Management” Conference*, Vol. I.: pp. 123-129.

Deli, T. & Sümegi, P. (1999): Biogeographical characterisation of Szatmár-Bereg plain based on the Mollusc fauna. – In: Hamar, J. & Sárkány-Kiss, E. (Ed.): *The Upper Tisza Valley. Tiscia monograph series*. Szeged, pp. 471-477.

Gálik K., Deli T. & Sólymos, P. (2001): Comparative malacological investigations on the Kaszonyi Hill (NE Hungary). – *Malakológiai Tájékoztató* 19: 81-88.

Ködöböcz, V. & Magura, T. (1999): Biogeographical connections of the carabid fauna (Coleoptera) of the Beregi-síkság to the Carpathians. *Folia Entomologica Hungarica* 60: 195–203.

Magura, T., Ködöböcz, V., Tóthmérész, B., Molnár, T., Elek, Z., Szilágyi, G. & Hegyessy, G. (1997): Carabid fauna of the Beregi-síkság and its biogeographical relations (Coleoptera, Carabidae). *Folia Entomologica Hungarica* 58: 73–82.

Simon T. (1953): *Az Északi-Alföld erdői*, Akadémiai Kiadó, Budapest

Szanyi Sz. (2010): Adatok Nagydobrony környékének nappali lepkefaunájához (Lepidoptera: Papilionoidea, Hesperoidea). – *Calandrella*, 13: 44-55.

Varga, Z. (1992): Állatföldrajzi szempontból érdekes, védett és veszélyeztetett rovarfajok előfordulása a Beregi-sík szigethegyein. *Calandrella*, 4 (1): 76–80.

Varga, Z. (1995): Geographical patterns of biological diversity in the Palearctic region and the Carpathian Basin. *Acta Zoologica Hungarica* 41: 71–92.

Varga, Z. (2003): A Kárpát-medence állatföldrajza. – In: Láng, I., Bedő, Z., Csete, L. (Ed.): *Növény, állat, élőhely*. Magyar Tudománytár III pp. 89-119.

Varga, Z., Ronkay, L., Bálint, Zs., Gyula, L. M. & Peregovits, L. (2004) Checklist of the fauna of Hungary. Volume 3. Macrolepidoptera. – Hungarian Natural History Museum, Budapest, 106 pp.

Varga, Z. (szerk.) (2011): Magyarország nagylepkéi – Macrolepidoptera of Hungary. Heterocera Press, Budapest, pp. 354.

Hágen András

Kossuth Lajos és a puhatestű vezérvölgyek

Bevezetés

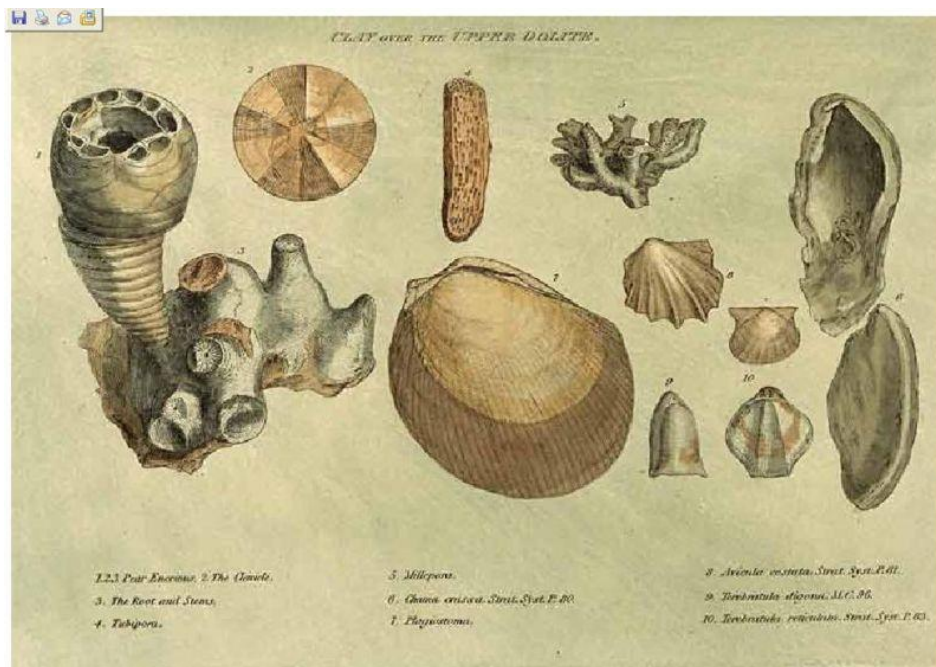
Kossuth Lajosról a legtöbb embernek az jut eszébe, hogy kiemelkedő államférfi volt, aki tevékeny részt vállalt a magyar szabadságharcban. A politikai eltökéltség mellett azonban volt egy szenvedélye, amelyről kevesen tudnak. Rendkívüli módon érdeklődött a természettudományok iránt, kutatásokat végzett a botanika, a csillagászat és a földtan területén. Azon kevesek, akik ismerik Kossuth ez irányú szenvedélyét, tisztában vannak azzal, hogy szorgalmas növénygyűjtő volt. Egy viszonylag ritka növényfajtáért felmászott a Mount Blanc csúcsára, de tudni lehet róla azt is, hogy értő szemekkel bámulta az égboltot és a Föld jelenségeit. Személyes iratai, valamint tanulmányai meghökkentő tájékozottságot árulnak el csillagászati, földtani és őslénytani területeken.

Kossuth idős korában, torinói emigrációja során fordult a természettudományok felé. Ismereteit már diákéveiben megalapozhatta, Sárospatakon sokat tanult filozófia és fizika professzoraitól, Greguss Mihálytól és Nyiri Istvántól, akik előszeretettel foglalkoztak csillagászzal és földrajzzal. A kiegyezést (1867) követően fordult el végképp a politikától, és ekkor talált „vigasztalást” a természettudományokban. Számos írását küldte el Magyarországra akkori legjelesebb tudományos kutatóinak. Hermann Ottónak, valamint Szontagh Mihálynak ezeket a sorokat írta: „*Hát én ráadtam öreg és elfáradt fejemet, hogy megtaláljam a vigasztalót. És beszóltam hozzá a csillagvilágok végtelenségébe, beszóltam hozzá a sziklarétegek, jegecek, kövületek műhelyébe.*” Torinói emigrációja idején, 1883-ban kritikát írt Nyáry Jenő két évvel korábban megjelent, „Az aggteleki barlang mint őskori temető” című monográfiájáról (Kossuth L. 1883). Ezt a tudományos esszét hatalmas intellektuális tájékozottsággal és szakértelemmel készítette el.

Az indexfossziliák bevezetése

Az indexfossziliákat táblázatba foglaló William Smith – alacsony sorból származó földmérő – a 18. században, az angliai „Csatorna kor” csúcspontján élt (Cadbury, D. 2000). Ebben az időben Anglia mezőit keresztül kasul átszötte a belső csatornarendszerek több mint háromezer kilométer hosszú hálózata. Hivatásából fakadóan – földmérőként – nagyon jól ismerte a brit sziklaformációk egymásra következő sorrendjét. Észrevette, hogy különböző rétegek különböző

ősmaradványokat (fossziliákat) tartalmaznak, ebből következően fogalmazta meg, hogy minden egyes rétegnek megvan a saját, csak rá jellemző korábbi faunája, azok a gyakori, gyors evolúciós tempójú, jól felismerhető morfológiai vonásokat viselő élőlényei, amelyek közül az adott réteget egyértelműen jellemző indexfossziliák kikerültek (1. ábra). Az indexfossziliákon alapuló rétegtani, közvetlen kor szerinti tagolás természetesen csak ősmaradványokat tartalmazó üledékes rétegekben végezhető el. A tudományos értékelés tökéletesebbé válása során persze bizonyos ősmaradványok veszíthetnek a nekik korábban tulajdonított jelentőségéből, míg mások egyre fontosabb szerepet kaphatnak. A sárgás moszatok, a Conodonták és a Radiolariák például csak az utóbbi egy-két évtizedben nyerték el fokozott rétegtani értéküket.

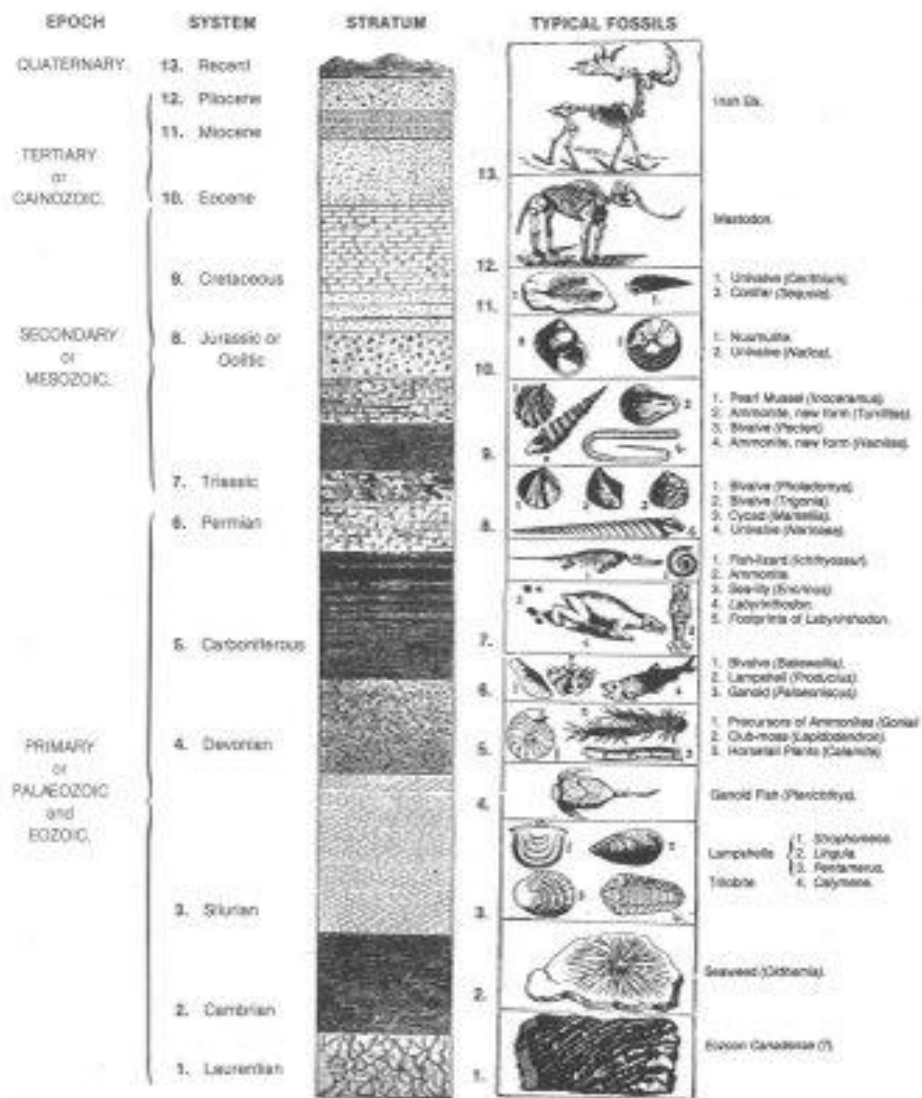

1. ábra Smith táblázata az indexfossziliákról

D'Orb francia paleontológus vezette be a rétegtani emelet fogalmát. Opper az emeleten belül zónákat jelölt ki, ezeket 1–1 adott, jellemző faj vagy faunacsoport megjelenése és kihalása alapján különítette el. Az egyes kőzeteket a bennük található fosszilis anyagok alapján osztályozza. A növények között aránylag kevés rendelkezik korjelző sajátosságokkal, mégis segítenek a biosztrafigráfianak. A mezozoikumból a mésvázú zöldalgák korjelző szerepe emelhető ki.

A mésvázú egysejtűek csoportján belül a nagy foraminiferák szerepe jelentős. A lebegő plankton foraminiferákat már bizonyos kréta korú kőzetek tagolásában is használjuk. A puhatestűek közt igen sok indexfaunát találhatunk. Az ízeltlábúak csoportjából, mint a legjobb vezérvőkövetet, a Trikt emeljük ki (Főzy I. 1985), Külön csoportot képeznek a külső behatások eredményét is mutató

nyomfossziliák, bár sok esetben nagyon nehéz megmondani, hogy az egyes lakkás-, falás- és mozgásnyomok milyen élőlényektől származnak. Az üledékes kőzetek geológiai-paleontológiai vizsgálatával megismerhetjük az egykori tengerek és hegyek kialakulását és lepusztulását, a föld több 100 millió éves történetében az élővilág fejlődéstörténetét (2. ábra).

2. ábra Diagramm 1888-ból, amely jól mutatja a rétegek sorrendjét és a jellegzetes kőületeket (Winchester, W. 2001)

A Mollusca-fauna környezetjelző és kormeghatározó szerepe

A földtörténeti múlt középidéjétől kezdődően az egyik leggyakoribb fosszília-csoportot a Mollusca-félék vagy puhatestű fajok alkotják, jelentős számban megtalálhatók mind a tengeri, mint az édesvízi és szárazföldi képződményekben. A csigák vagy Gastropodák elterjedése a magashegységektől a mélytengeri régiókig, a tundráktól a sivatagig jelzi ennek a csoportnak az evolúciós és alkalmazkodási készségét (Sümegei P. 2001). A puhatestű taxonok kalcit, vagy aragonit (CaCO_3) héjai nagyon jól megőrződtek meszes, karbonátos környezetben, és a fauna kiváló öskörnyezeti indikátor-elemekből áll. A puhatestű fajok korlátozott térigénye és szűk mozgásterülete következtében elsősorban a lokális környezeti tényezők jellemzésére alkalmasak, de megfelelő számú réteg feldolgozása esetén regionális és globális környezeti tényezők rekonstrukciójára is felhasználhatók (Sümegei P. 2001).

A környezeti tényezők jellemzésére való alkalmazhatóságuk mellett a Gastropodák fontos korjelző indexfossziliák is, főképp a Kárpát-medence miocén előfordulásaiban, amikor is a fésűskagylók (*Pecten* sp.) nagyszámban népesítették be a Tethys maradványát, a Pannon-tengert. Az öskörnyezet megállapításában ugyancsak fontos szerepük volt, főképp a pleisztocén jégkorszak vonatkozásában (1. táblázat).

Szárazföldi fajok paleoökológiai csoportosítása			
<i>Páratartalom-igény</i>	<i>Hőmérsékleti igény</i>	<i>Növényzeti borítási igény</i>	<i>Biogeográfiai elterjedés</i>
<i>Higrofil</i>	<i>hidegkedvelő</i>	<i>Zárt vegetációt kedvelő (erdei)</i>	
<i>Szubhigrofil</i>	<i>hidegtűrő</i>	<i>Nyílt és zárt vegetációt kedvelő (ecoton)</i>	
<i>Mezofil</i>	<i>mezofil</i>	<i>Nyílt vegetációt kedvelő (sztyepp)</i>	
<i>Xerofil</i>	<i>termofil</i>		
Édesvízi fajok paleoökológiai csoportosítása			
<i>Vízmozgás szerint</i>	<i>Hőmérsékleti tűrés szerint</i>	<i>Növényzeti bontás szerint</i>	
<i>Mozgó vízi fajok</i>	<i>Hidegtűrő</i>	<i>Nyílt vízi életteret kedvelő</i>	
<i>Álló- és mozgó vízben egyaránt megélni képes fajok</i>	<i>Mezofil</i>	<i>Bentonikus eutrofizációt kedvelő</i>	
<i>Időszakos vízborítást is elviselő fajok</i>	<i>Termofil</i>	<i>Vízfelszíni eutrofizációt is elviselő</i>	

1. táblázat. A szárazföldi és édesvízi Mollusca fajok paleoökológiai csoportosítása (Sümegei P. 2001)

A leírtakban láthatjuk, hogy a Gastropodák miért is fontosak, a következőkben vizsgáljuk meg, hogy a barlangok milyen kitüntetett szerepet játszanak az üledékgyűjtő rendszerekben.

A barlang, mint üledécsapda

A barlangok speciális üledécsapdaként foghatóak fel, amelyekben a helyben keletkezett üledékek, bemosott, szél által beszállított, vagy barlanglakó élőlények által behordott anyagok halmozódtak fel. Több típusukat különítjük el: kőfülke, hévforrások útján kialakult fülke, és a hidegvizes karsztbarlang típusai (pl. Aggteleki-barlang). A barlangi üledékek feltárását nehezítheti, hogy a barlang faláról leváló kőzetek takarószerű réteget képeznek a barlangi üledék fölött. Amennyiben e kőzetdarabok szélei lekerekítettek, akkor csapadékosabb, enyhébb klímán történt az üledék leválása. Egykori jelentős lehülésre enged következtetni az, hogy a levált kőzetdarabok, éles, sarkos, ún. kriofrakcionált formában halmozódnak fel. Ugyanakkor előnye a barlangi üledéknek, hogy minden éghajlati típusban más és más színű üledék halmozódik fel.

A barlangi üledékben a csigák és gerinces maradványok, magvak, faszendrabok, pollenszemcsék alkotják az őslénytani anyagot. A barlangi üledékben jelentős szerepe van a puhatestű fajoknak, mert a Mollusca-héjak megléte, állapota, és az indikátor faunaelemek alapján igen jelentős öskörnyezeti következtetések vonhatók le. Fontos kérdés, hogy a csigák, hogyan is kerülnek a barlangokba? E folyamatnak ma öt módját ismerjük (Sümegei P. 2001): Főként a kifejezetten barlangi életmódot folytató csigák, másodsorban a rejtett életmódot folytató, barlangok bejáratánál élő csigafajok, valamint a sziklák felszínén vagy azok repedéseiben élő fajok kerülhettek oda. De oda kerülhettek az áthalmazott csigaházak a csapadék szállítómunkájának köszönhetően, valamint antropogén úton, elsősorban étkezési szokások miatt a barlangba bevitt Gastropodák révén.

Magyarországon számos információ nyerhető ki a barlangi üledékekből, és ez nem volt másként a 19. században sem.

Mindezek az ismeretek alapjaikat tekintve már a 19. század második felében rendelkezésre álltak, így Kossuth – felhasználva jártasságát a kor szakirodalmában – értő módon alakíthatta ki véleményét az adott problémával kapcsolatban.

Ásatagcsiga, mint korjelző

Kossuth nagyszerűen mutatott rá, hogy a barlangot alkotó üledékes kőzetek (pl. mészkő) kormeghatározására csak a karbonátos képződmény leülepedése idejében fosszilizálódott ősmaradvány szolgálhat, de e meghatározás is csak azon barlangokra vonatkozhat, amelyek kimagaslanak a víz alól. Helytelen viszont Kossuth azon megállapítása, hogy néhány karbonátos képződményben (pl. Cornwall) csiga egyáltalán nem található, így azokban tulajdonképpen nem is lehetne mész. A 19. században még nem tudták, hogy a tengerek mésztartalmának eredete fitoplanktonokhoz is rendelhető. Nézetét indokolva Kossuth felidézi Burmeister nyilatkozatát a mész és a csiga kapcsolatáról: „... akármilyen is volt az

eredete a mésznek, dolomitnak, krétának, minden ily kőzet meg volt egykor éve.”

A Nyáry által felfedezett egyetlen ásatagsziga (Conus-féle) Kossuth szerint nem elég a pontos kormeghatározáshoz. Kossuth kifejti ellenvéleményeit, miszerint az adott ásatagsziga elsősorban is nem rendelkezik a Conus-félék egyik leglényegesebb jellegzetességével (szűk, hosszú nyílás párhuzamos szélekkel), továbbá a Nyáry közleményében lerajzolt sziga a balszájúak (bouche á gauche) közé tartozik, s csavarjaikat (spira) balognak (sénestre) nevezik. Nyáry mehetségére szolgáljon, hogy nem tükör után rajzolta le a csigát, így az eredmény a valós ellenkezőjét mutatja. Kossuth szerint a rajz alapján a fellelt ősmaradvány a Brocchi serpula ammonoidesre is hasonlíthat, de lehet spirobis, planorbis, vagy akár helix is. Mindenesetre Kossuth biztos benne, hogy nem Conus-félét ábrázol a rajz.

Kossuth elítéli Nyáry megállapítását, mely szerint antropogén úton fűrták ki a kagylót, szerinte az átfúrás természetes eredetű, mert az édes vízben nagy mennyiségben jelen van szénsav, és ez eróziót okoz a csigahéjakon, különösen ott, ahol az epidermis a legvékonyabb, így például a kanyarulatoknál.

Összefoglaló megjegyzések

A leírtakból látható, hogy Kossuth helyesen vette észre, hogy egyetlen egy csigához nem elégséges kormeghatározáshoz, főleg úgy, hogy nem is azon fajta képviseli, amelyik indexfossziliának tekinthető. A fellelt ősmaradvány nagy valószínűséggel egy közönséges éticsziga (Helix sp.) volt. Helytelen volt azonban, hogy lebecsülte az antropogén tényezőt, amely a barlangba hozta az ősmaradványt, éhsége kielégítése miatt. Kossuth törekvése a barlangkutató, a földtan és az őslénytan szempontjából mégis mindenesetre becsülendő.

* * *

1998-ban a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Ásvány- és Földtani Tanszékének gyűjteményéből a Kossuth Lajos által gyűjtött fosszilis (pliocén) csigák és kagylók közül két felcédulázott példány került elő. A leletekkel Szőőr Gyula és Sümegi Pál foglalkoztak. A cédulákon Kossuth Lajos kézírása volt, mellette a két fosszília, valamint még kb. 12 további darab, amelyek katalógus cédulája hiányzott, de biztos, hogy Kossuth gyűjtötte őket. Részletes leírások készültek róluk a Kecskeméti T. és Papp G. kiadásában megjelent „Földünk hazai kincsesházai. Tanulmányok a Magyar Földtudományi Gyűjtemények Történetéről. Studia naturalia 4. MTM (Budapest, 1994) valamint a Vitális Gy. és Kecskeméti T. által közreadott „Museums and Collections in the History of Mineralogy, Geology and Paleontology in Hungary, 16th Int. Symp. of INHIGEO” (1991) c. kiadványokban. Sümegi Pál szerint Kossuth malakológiai gyűjteménye több száz darabos lehetett, mivel az általa megtalált kézi példányok egyikének katalóguslapján a 321, a másikon a 257 szám szerepelt (Sümegi Pál szóbeli közlése).

Irodalom

- Cadbury, D. 2000: Dinoszaurusz-vadászok. Alexandra Kiadó. 367.
- Főzy I. 1985: Vezérkövek – korjelző ősmaradványok. Természet Világa, 9. 387-401.
- Kecskeméti T. – Papp G. eds. 1994: Földünk hazai kincsesházai. Tanulmányok a Magyar Földtudományi Gyűjtemények Történetéről. Studia naturalia 4. MTM Budapest.
- Kossuth L. 1883: Tanulmányok Báró Nyáry Jenő: Az aggteleki barlang mint temető című munkája felett. Franklin-társulat, Budapest. Lásd: <http://mek.oszk.hu/06100/06145/>
- Nyáry J. 1881: Az aggteleki barlang mint őskori temető. (Monumenta Hungariae Archaeologica aevi praehistorici) Budapest.
- Smith, W. 1816–1819: Strata identified by organized fossils, containing prints on coloured paper of the most characteristic specimens in each stratum. London: W. Arding.
- Sümegei P. 2001: A negyedidőszak földtani és öskörnyezeti alapjai. JATE Press. Szeged. 262.
- Vitális, Gy. – Kecskeméti, T. (eds.) 1991: Museums and Collections in the History of Mineralogy, Geology and Paleontology in Hungary 16th Int. Symp. of INHIGEO
- Winchester, W. 2001: The Map that Changed the World: William Smith and the Birth of Modern Geology. New York: Harper Collins.

Romsics Ignác

Az első világháború – 100 év távlatából¹

A történelemmel hivatásszerűen foglalkozók és a munkáik iránt érdeklődő intelligens olvasók számára egyre világosabb, hogy az, amit történelmi tudásnak nevezünk, csak ritkán bizonyosság, gyakran inkább valószínűség, s mint ilyen sem állandó. Az új források és az új, vagy csak a korábbtól eltérő szempontok módosíthatják, és gyakran módosítják is azt, amit a múltból emlékezetre méltónak gondolunk, és cáfolhatják azt, amiben addig, mint bizonyosságban hittünk. Sőt, ezen túlmenően, Clió szolgálói egyidőben is képesek ugyanarról az eseményről vagy személyről egymással polemizáló vagy egymást kizáró narratívákat előállítani. Az I. világháború historiográfiája állatorvosi lóként illusztrálja ezt a történetírás értékorientált természetével és történelmi tudásunk képlékenységgel kapcsolatos – kissé talán túlságosan pesszimistának tűnő – megállapításmat.

Az ellenségeskedés befejeződését követő években a történetírás elsősorban a felelősöket kereste, és – csodálatos módon – egyik nemzet történészei sem a maguk, hanem rendszerint a volt ellenfél politikusaiban találták meg a vétkeseket. Az első hadüzenetet küldő Osztrák-Magyar Monarchia Szerbiát tette felelőssé, amely évek óta zavarta a dunai birodalom balkáni törekvéseit, s amelynek a titkosszolgálat a Ferenc Ferdinánd elleni június 28-ai merényletet megszervezte. Továbbá Oroszországot, amely – miközben július 24-én megegyezésre szólította fel a két felet – már ekkor elrendelte négy katonai körzetben a mozgósítást, noha I. Ferenc József osztrák császár és magyar király hadüzenete csak július 28-án érkezett meg Belgrádba. A győztesek tollforgatói – és az ellenségeskedést lezáró békeszerződésekbe ezt bele is foglalták – ugyanakkor a vesztes központi hatalmak politikusait, elsősorban Vilmos császárt és minisztereit ültették a vádpadra, akik azzal, hogy támogatásukról biztosították a bécsi döntnökö-

---

¹ A Debreceni Egyetem Történelmi Intézete és a Déri Múzeum által rendezett, 2014. szeptember 17–18-án tartott „A Nagy Háború és emlékezete” c. konferencia nyitó előadása.

ket, egy kitöltetlen, biankó csekket adtak ki a kezükből. A valódi ok, hangsúlyozta például 1925-ös könyvében (*Les origines immédiates de la guerre*) a modern szellemű francia diplomáciatörténet-írás atyjának tekintett Pierre Renouvain, – egyébként maga is karját vesztett háborús veterán –, nem is a szarajevói merénylet volt, hanem a központi hatalmak eltökéltsége a háború kirobbantása mellett. *Une guerre ajournée, c'est souvent une guerre épargnée* – írta. Vagyis: az elnapolt háborúból gyakran lesz, lehet megspórolt, elmaradt háború. Itt azonban nem ez volt a cél, hanem a leszámolás. Az akkori magyar történészek törekvése elsősorban arra irányult, hogy Magyarország ártatlanságát dokumentálják. Tekintve, hogy a közös minisztertanács tagjai közül, ahol a döntés megszületett, egyedül a magyar miniszterelnök, Tisza István ellenezte a hadüzenetet, és érvelt a konfliktus diplomáciai úton történő elrendezése mellett, ez nem volt nehéz. Azt, hogy végül Tisza is beadta a derekát, s hogy ettől kezdve a háborús erőfeszítések elszánt támogatója lett, nehezebb volt beismerni.

Ennek a – történészek között folyó – háborúnak maradandó nyomai azok az okmányközlések, amelyeket az egyes nagyhatalmak szakemberei tettek közzé hazájuk 1914 előtti diplomáciai törekvéseiről. Ezek közül kiemelkedik a Szovjetunióban megjelent dokumentumközlés, amely a többitől eltérően mentes volt minden kozmetikázástól. Természetesen nem azért, mert a szovjet történészek és levéltárosok jobbak voltak nyugati kollégáiknál, hanem azért, mert a bolsevista hatalomnak a cári politika lemeztelenítése állt érdekében. Mivel 1918 előtt nemzetközi jogilag Magyarország nem létezett, külügyminisztere nem volt, s önálló diplomáciai tevékenységet nem folytatott, ilyen vagy ehhez hasonló magyar dokumentumválogatás értelemszerűen nem jelenhetett meg.

A II. világháború után mérséklődött az addig Nagy Háborúnak nevezett konfliktus katonai és diplomáciai története iránti érdeklődés. Teljesen azonban korántsem szűnt meg. A német hadicélokról írott 1961-es könyvében (*Griff nach der Weltmacht*) a hamburgi Fritz Fischer szembeszállt azokkal a továbbélő törekvésekkel, amelyek kisebbiteni próbálták a császári Németország felelősségét az első világháború kirobbantásában, s kimutatta, hogy az expanzív nagyhatalmi célok korántsem csak a szélsőjobboldali pángermán irányzatokat jellemezték, hanem a mérsékelt személyiségeket, így például magát Bethmann-Hollweg kancellárt is. Ezek a tervek széleskörű társadalmi és politikai támogatást élveztek, és alapjában véve nagyon hasonlítottak a II. világháborús náci hadicélokhoz. Fischer munkája indulatokkal teli, hatalmas vitát váltott ki. Indirekt válaszként megszületett meg 1963-ban a Heidegger szárnyai alól kinőtt Ernst Nolte első nagyhatalmú munkája (*Der Faschismus in seiner Epoche*), amelyben tagadni vagy legalább is relativizálni próbálta a Német Császárság és a Harmadik Birodalom közötti kontinuitást.

Azt hihetnénk, hogy a háborús felelősségnek ez az önkritikus újragondolása sajátos német jelenség, amely a Hitler bukása utáni szellemi megtisztulás defaszálási hevével, illetve Fischer saját náci múltja miatti vezeklési szándékával magyarázható. Ez azonban csak részleges magyarázat lenne. Egyre távolibb és a jövő szempontjából egyre érdektelenebb eseménnyé válván az elmúlt években más nemzetek történészei is kritikusabban, a hagyományos nemzeti narratíváktól távolodva nyúltak saját idevágó historiográfiai hagyományukhoz. A brit Niall

Ferguson például, aki az ún. kontrafaktuális történetírás talán legismertebb művelője, 1998-as könyvében (*The Pity of War: Explaining World War One*) a konfliktus tíz „mítoszát” dekonstruálta, és egyben felvázolta a történetek lehetséges alternatíváit. Ellentörténeteinek egyike Németország és Nagy-Britannia háborús szerepére és felelősségére vonatkozik. A Fischer és hozzá hasonlóan önkritikus német kollégái által kidolgozott Sonderweg-elmélet minden tételét elutasítva, Ferguson azt valószínűsítette, hogy Németországnak 1914-ben nem támadó, hanem preventív céljai voltak, s a háborút valójában a brit diplomácia kényszerítette a világra. Ha Nagy-Britannia kimaradt volna a háborúból, illetve engedte volna győzni riválisát, akkor már a 20. század első felében kialakulhatott volna valami olyasmi, mint az Európai Unió, s a császári Németország dominanciája alatt az európai kontinensnek egy békés, sikeres és demokratikus fejlődés jutott volna osztályrészül a kommunizmus és a faszizmus szörnyű tapasztalata nélkül. Jól járt volna Nagy-Britannia is, mert megmaradhatott volna birodalomként és még ma is a világ domináns pénzügyi hatalmassága lehetne.

Az I. világháborúval foglalkozó II. világháború utáni történetírás másik jellemzője, hogy a diplomácia- és a szorosán vett hadtörténet mellett egyre nagyobb számban jelentek meg olyan munkák, amelyek szerzői különböző, addig kevés figyelemben részesített társadalmi és kulturális szempontoktól vezérelve nyúltak a témához. Az egyik első ilyen a francia Jean-Jacques Becker 1977-es monográfiája volt a háború kirobbanásának franciaországi fogadtatásáról. (*1914. Comment les Français sont entrés dans la guerre*). Becker azzal az addig minden országban uralkodó mitológiával szakított, amely túláltalánosította a lakosság háborús lelkesedését. Munkája egy új, addig senki által sem használt forráscsoporton alapult. Az 1914-es francia közoktatásügyi miniszter közvetlenül a háború kirobbanása után minden falusi tanítót és tanítónőt arra kötelezett, hogy számoljanak be lakóhelyük hangulatáról. A beszámolók szisztematikus elemzéséből kiderült, hogy az átlag franciát sokkal kevésbé foglalkoztatta az 1871-ben elveszített elzászi tartományok visszaszerzésének lehetősége, mint azt a politika által meghirdetett jelszó alapján – *N'en parler jamais, y penser toujours* – gondolni lehetett, s hogy a frontra indulók vidámsága és lelkesedése sokkal inkább magyarázható a bevagonírozás előtt elfogyasztott alkohol mennyiségével, mint patriotizmussal és revánsvágygal.

Az akkori magyar közoktatásügyi miniszter – Jankovich Béla – sajnos nem adott ki ilyen rendeletet, úgyhogy mi nem rendelkezünk ehhez fogható, különleges értékű I. világháborús mentalitástörténeti forráscsoporttal. A megmaradt népi levelek, feljegyzések és naplók azonban hasonló attitűdről tanúskodnak. „Megállj, megállj, kutya Szerbia” – énekelték a pálinkától és bortól felhevült, s a puskacsőbe virágot tűző magyar bakák. Ám akiktől elbúcsúztak, sőt ők maguk is, ha kijózanodtak, nem így gondolkodtak. Tóbiás Ernőné, egy 24 éves hódmezővásárhelyi gazda felesége 1982-ben például így idézte fel férje bevonulását: „Amikor azon a vasárnap délelőtt, úgy tíz óra körül olvastuk a plakátokon a berukkolási parancsot, néhány óra múlva olyan lőtt a város, mint a mögbolygatott méhkas. Délután már százával möntek az embörok a nagyállo-

másra, a főlészólitásra. Szomorúan ballagtunk a rárósi úton kifelé.”² A székelyföldi Ditró bevonuló legényeinek és fiatalembereinek nótája ugyancsak a szomorúság és a szorongás hangjain szólt:

*Már énnékem nem sok üdő van hátra,
Fölpakolok, megyek az állomásra.
Itt hagyom az apám, anyám, jó testvéreim,
Meg a szép szeretőmet.*³

Csonka Mihály 70 holdas kiskunhalasi birtokos paraszt 1949-1950-ben papírra vetett élettörténetében nemcsak az elválással együtt járó fájdalomról és a rájuk váró megpróbáltatásoktól való félelemről számolt be, hanem leírta azt is, hogy szerinte kik éltették a háborút: „csirkefogó, csőcselék és csavargó forma emberek.” „Mert józan ember bizony nem örült neki.”⁴

Az 1970-es évek második felétől egyre markánsabban kirajzolódó társadalom- és kultúrtörténeti érdeklődés a Nagy Háború más, addig homályban maradt aspektusait is reflektorfénybe vonta. 1976-os könyvében (*The Face of Battle*) John Keegan azzal teremtett iskolát, hogy a Somme menti csatát merőben szokatlan szempontok alapján vizsgálta. Nem a vezérkarok haditervei és a vezénylő tábornokok meglátásai érdekelték, hanem a hadviselés mindennapjai: a modern fegyverek pusztító ereje, a védekezés technikái és mindenekelőtt az egyszerű katonák viselkedése és érzelmi élete. Jóval később, 1990-ben jelent meg George Lachman Mosse, német-zsidó származású amerikai professzor monográfiája arról, hogy az ölés, amelyet a katonáktól megköveteltek, sőt jutalmazták őket érte, hogyan brutalizálta a férfiakat és trivializálta szemükben a halált. (*Fallen Soldiers: Reshaping the Memory of the World Wars*). Tézise szerint a háború 1918-ban valójában nem ért véget, hanem az 1919–1922-es török-görög háborúval, a lengyel-orosz konfliktussal, az orosz polgárháborúval és más, Európán kívüli konfliktusok eskalálódásával folytatódott, s szinte megszakítás nélkül torkollott a II. világháborúba, amely a Távol-Keleten már az 1930-as évek elején, Észak-Afrikában pedig az évtized közepén elkezdődött. Meglátása szerint minden későbbi rossz – az osztály- és faji ellentétek paroxizmusa, totalitárius berendezkedés, holokauszt – a Nagy Háborúra vezethető vissza. Bár Mosse faktológiai tévedéseire és tézisének vitathatóságára a francia és a brit történészek közül többen rámutattak, műve nagyon fontos hozzájárulás az I. világháborús történeti irodalomhoz. Ezt az is mutatja, hogy 2011-ig négy nyelven 26 kiadásban jelentették meg.

Függetlenül attól, hogy elfogadjuk-e Mosse általánosításait vagy sem, kétségtelen, hogy az I. világháborús erőszak a katonák mindennapi életének részévé vált, és az öléssel együtt járó harc fásulttá, közömbössé tette őket. Bár a szem-

---

² Szentí Tibor: *Vér és pezsge. Harctéri naplók, visszaemlékezések, frontversek, tábori és családi levelek az első világháborúból.* Bp., Magvető, 1988. 101

³ *Pontot, vessőt nem ismerek, de a szó mind igaz. Csibi Istvánné Siklódi Mária önéletírása.* Szerk. Horváth Arany. Bp., Európa Könyvkiadó, 1985. 10.

⁴ *Csonka Mihály élete és világhépe.* Szerk. Romsics Ignác. Bp., 2009, Osiris, 145.

benálló felek zsigerből nem gyűlölték egymást, sőt a frontbarátkozásoknak számos változatát ismerjük, ha elérkezett a támadás ideje, és megjött a parancs, akkor nem volt mit tenni. Ilyenkor lötték, szúrták és vágták egymást. A támadás előtt mindig kaptak alkoholt, amely segítette bátrabbá tenni őket. Az ütközet rendszerint erős ágyútűzzel indult. A tüzérség a Nagy Háború talán legfélelmetesebb fegyverneme volt. Becslések szerint a sebesülések mintegy háromnegyedét okozták a tüzérségi lövedékek repeszei. Az 1916. július 1-ei Somme menti offenzívát megelőző egy hét során csak a brit tüzérek másfél millió bombát lőttek ki a német állásokra. Az ágyúk, valamint az akna- és gránátvetők gyilkos tüze ellen rendszeresítették mindkét oldalon az acélsisakot, amelyet ebben a háborúban alkalmaztak először. A gyalogsági támadás ugyancsak a tüzérség fedezete alatt indult. A szuronyos puskákkal felszerelt és vonalban előnyomuló támadók előtt mozgó „tűzfüggöny” a lövészárkok fenekéhez szögezte a védőket, és megromgálta a lövészárkok elé helyezett dróttakadályokat. A senki földjén becsapódott lövedékek hatalmas krátereket hoztak létre, amelyek fedezékül szolgáltak a támadók számára, miközben nehezítették is előnyomulásukat.

A feltűzött szuronnal támadó gyalogság feltartóztatását nagyban segítették a mindkét oldalon rendszeresített géppuskák és golyószórók, amelyek valósággal lekaszálták az első sorokat. Az amerikai gyártmányú Maxim géppuskák percenként 600 golyó kilövésére voltak képesek. Mivel ezek súlya nem haladta meg a 10-12 kilogrammot, nemcsak a védők, hanem a támadók rohamcsapatái is használták. Ha a támadók – a dróttakadályokon átjutva – az ellenség közelébe értek, tojásgránátot, kukoricagránátot és később fanyelű gránátot dobtak a lövészárkokba. A robbanás közvetlen közelében tartózkodók meghaltak, megvakultak vagy megsüketültek. A repeszek – a tüzérségi lövedékekhez hasonlóan – különböző testrészeket szakíthattak le. A háború után ezek pótlására egy egész iparág fejlődött ki. Nemcsak művegtagokat gyártottak, hanem állkapcsok, ajkak, orr és fül pótlásával is kísérleteztek. A lövészárkok előtt és a lövészárkokban kezdődött a kézitusa, amelyben a bajonettek játszották a fő szerepet. Sáray Ferenc százados, zászlóaljparancsnok így rögzítette az állásaikat ért egyik orosz támadást:

[1916] Augusztus 15-én délután egy óraker tüzet kezd az orosz tüzérség állásainkra, minket is meg-megsrappnellez, végül a fedezékbe szorulunk. Az orosz gyalogság különösen a 7. század előtti holttérben gyülekezik, de másutt is közeledik állásainkhoz. A mi tüzérségünk is dolgozik, de az orosz igen sok, hátulról szorítják őket előre. Az orosz tüzérségi tűz mind erősebb, de 7 óraker valóságos pergőtűz már. Ennek oltalma alatt gyalogsága eléri dróttjainkat, kezdi elvagdálni. 7 óra 30-kor rohamoz, sikerül is a 7. századnál és attól balra betörnie. Ekkor a zászlóaljkürtösnek parancsot küldök, hogy fújja a roham jelét. Erre már én is a figyelőmbe futottam erős srappnell-tűzben, a zászlóaljkürtös is adja a jelet, de erre már nincs is szükség, megy a roham, meglepi a betörőket, meg is futnak a muszkák. Az állás előtt közvetlenül 70 orosz halott van, a mély völgyben ennél jóval több.⁵

⁵ Környeyné Gaál Edit: *Az első világháború emlékei a népi kéziratok forrásokban és a szájhagyományban.* Debrecen, 1985, KLTE, Néprajzi Tanszék, 111.

Az ilyen harcban – emlékezett a már idézett Csonka Mihály – „fakírrá, érzéketlenné és olyan mámorossá válik az ember. Amikor teljesen magához tér, olyan, mint amilyen a részegség után szokott lenni. Ekkor gondolkodik csak tisztán: ejnye, ha én is ott maradtam volna a csatatéren, engem is olyan közönyösen szemlélt volna a másik életben maradt, mint én amazokat?”⁶

Az addig használatos fegyverek mellett a háború négy éve alatt számos új harci eszközt fejlesztettek ki. Ezek közé tartozott a mérgező gáz, amelyet a németek alkalmaztak először 1915. április 22-én Ypern közelében. Gyilkos fegyver volt, de kevésbé hatékony. A szélirány megváltozása esetén ugyanis nem az ellenfelet, hanem a saját csapatokat veszélyeztette. Másrészt hamar megtalálták és rendszeresítették az ellenszerét: a gázálcot.

A hernyótalpas páncélozott járműveket, melyeket az álcázás miatt neveztek tanknak, vagyis tartálynak, a britek vetették be elsőként, 1916 őszén. Nagyobb változatát nyolc-, a kisebbet négyfős személyzet kezelte. Mivel gyakran megbíbasodtak és óránként csak néhány kilométeres sebességgel haladtak, harcértékük korlátozott volt. A nyugati fronton, ahol bevetették őket, főleg a drótakadályok leküzdésében bizonyultak eredményesnek.

Mindkét oldal ismerte és alkalmazta a harci repülőgépet, a németek a léghajót is. Futárszolgálatra, felderítésre, bombázásra és egyes célpontok tűz alá vételére egyaránt használták őket. A kétfedelű, sérülékeny, nagy teher szállítására alkalmatlan, viszonylag lassú és alacsonyan repülő gépek mindazonáltal még csak a légi hadviselés kezdetét jelentették. A pilóták kézzel dobálták a bombákat, és előfordult, hogy pisztollyal lövöldöztek egymásra. Az I. világháború legsikeresebb vadászpilótája a német Manfréd von Richthofen – közismert nevén a „vörös báró” – lett 80 győzelemmel. 1918-as haláláig tartó katonai pályáját és háború alatti szerelmi életét többen feldolgozták.

A nyugati fronton harcoló szövetségesek a háború utolsó szakaszában sikeresen hangolták össze a gyalogság, a páncélosok és a légierő manővereit, amellyel a II. világháború támadó hadműveleteinek tipikus metódusát előlegezték.⁷

A haditengerészetek már a háború előtt kifejlesztették az úszó erődökhöz hasonló, páncélozott és nehézfegyverekkel felszerelt csatahajók (dreadnought) és a tengeralattjárók különböző típusait. A brit és a német flotta egyetlen nagy összecsapása 1916 májusában Jüttländnél döntetlenül végződött. A németek ezután a tengeralattjáró-háborúra helyezték a hangsúlyt, amellyel az ellenük irányuló és kiéheztetésüket célzó tengeri blokádra válaszoltak. A német U-boatok 1917-től minden olyan kereskedelmi hajót felszólítás nélkül elsüllyesztettek, amely a brit kikötők felé tartott. Az Egyesült Államok erre hivatkozva üzent hadat Németországnak 1917. április 6-án. Valószínűleg nem tévedünk azonban nagyot, ha a német tengeralattjárók aktivitását csak ürügynek tartjuk, s a valódi okot a februári orosz forradalom miatt körvonalazódó német győzelem világpolitikai perspektíváinak washingtoni percepciójában véljük megtalálni. Erre utal Robert Lansing külügyminiszter egyik 1915-ös memoranduma, amelynek kulcsmondatai így

---

⁶ Csonka Mihály: i.m. 146.

⁷ Christian Habbe: A mérnökök versengése. In *Az első világháború*. Szerk. Stephan Burgdorff – Klaus Wiegrefe. Bp., Napvilág Kiadó, 2010, 75–79.

hangoznak: „Nem engedhető meg, hogy Németország nyerje meg ezt a háborút, sőt még az sem, hogy kiugorjon... Az amerikai közvéleményt fel kell készíteni arra az időre és alkalomra, amikor félre kell majd tennünk semlegességünket, és a demokrácia bajnokai közé kell állnunk”.⁸

A háborús erőszak különleges aspektusa volt, amikor nem katonák álltak szemben katonákkal, hanem katonák a fegyvertelen civil lakossággal. Ennek legsúlyenteljesebb esete a törökországi örmények 1915 és 1917 közötti kitelepítése és jelentős részüknek a lemészárlása volt. Erre a szövetségesek gallipoli partraszállása szolgáltatta az ürügyet. A török hatóságok attól tartottak, hogy a külső ellenség összefog a belső ellenségnek tartott és régebb óta orosz támogatást élvező örmény közösséggel. Soknemzetiségű államuk teljes szétesésétől tartva ezért a népirtás útjára léptek. A fatális logika szerint ahhoz, hogy saját kiirtásukat elkerüljék, másokat kell kiirtaniuk. A deportálások során és a sivatagban létesített koncentrációs táborokban mintegy 6–800 ezer – az örmény becslések szerint akár másfél millió – ember pusztult el.⁹

Jóval kisebb mértékben ugyan, de a civil lakossággal szembeni erőszakoskodások és véres megtorló akciók más frontszakaszokon is előfordultak. A keleti fronton főleg az orosz hadsereg kegyetlenkedett az ottani zsidókkal, Flandriában a németek a belgákkal és a franciákkal, a Balkánon pedig az osztrák-magyar hadsereg a délszláv lakossággal. Az utóbbinak beszédes illusztrációit találjuk a fiatal bécsi fotótörténész, Anton Holzer 2008-as *Das Lächeln der Henker*, vagyis a *Hóhér mosolya* című könyvében. A brutális akcióknak az áldozatai a helyi polgári lakosságból kerültek ki, akiket „az ellenséggel való cimborálással”, „oroszbarátsággal” vagy „kémkedéssel” vádoltak. A szerző becslése szerint a háború első hónapjaiban a k. u. k. hadsereg által kivégzett polgári áldozatok száma meghaladhatja a 36 ezret. De nem csak emberéletek kioltásában volt tetten érhető a brutalitás. A Szabácsot elfoglaló osztrák-magyar hadsereg Oskar Potiorek tábornagy vezetésével valósággal feldúlta a várost. Házakat fosztottak ki, lakásokat romboltak le, nőket erőszakoltak meg és pogromot rendeztek a lakosság körében. A háború elembertelenítő hatását mutatják az akasztottakról készült fényképek, amelyekről egy-két esetben a kivégzett mellett pózoló katonák mosolyognak ránk.¹⁰ Ezekről a szerbiai osztrák-magyar atrocitásokról és saját, 1914-es őszi élményeiről 1916-ban összefoglaló jelentést tett közzé a lausanne-i egyetem professzora, Rodolphe Archibald Reiss. A kirívóan brutális pogromokat – figyelt fel rá – nem csak a háború mielőbbi befejezésének vágya motiválta, hanem egyfajta felsőbbrendűségi tudat és barbár gyilkolási vágy is munkált a katonákban. Erre utal, hogy számos civilt nem csak meggyilkoltak, hanem szemeiket kiszúrták, hasukat felvágták, vagy bizonyos testrészeiket meg-

⁸ Taraszovics Sándor: Amerikai békeelőkészületek az I. világháború alatt és tervek egy új Magyarországról. In *Magyarország és a nagyhatalmak a 20. században*. Szerk. Romsics Ignác. Bp., Teleki László Alapítvány, 1995, 65.

⁹ Karen Andresen: „Egy nép a vágóhídon”. Az örmények tömeges legyilkolása. In *Az első világháború*, i.m. (2010), 195-197.

¹⁰ Anton Holzer: *Das Lächeln der Henker. Das unbekannte Krieg gegen die Zivilbevölkerung 1914-1918*. Darmstadt, Primus Verlag, 2008, 24–35, 112–131.

csonkították. Az áldozatok több ezres száma miatt Reiss ezeket nem ad hoc egyéni akciókként, hanem a balkáni-fronton is megjelenő háborús pszichózis tömeges előfordulásaiként értékeli, okát pedig a félelemben látja. Ahogy fogalmazott:

„az osztrák-magyar katonák szerb területre érve, s látva azon embereket, kiket mindig is barbároknak állítottak be előttük, félni kezdtek. És valószínűleg e félelem által, azért, hogy ne őket mészárolják le, követték el első kegyetlenségeiket. Ám a vér láttán bekövetkezett az, amit többször volt alkalmam megfigyelni: az ember vérengző vadállattá változott. A kollektív szadizmus valóságos rohama kerítette hatalmába ezeket a csapatokat.”¹¹

Az erőszak gyakori alkalmazásának és az emberi élet kioltásának tapasztalata sok katonából a polgári világba való visszatérésük után sem törlődött ki. 1926-ban megjelent *Akasztófavirág* című kisregényében Németh László egy alapvetően jó szándékú, de gyilkossági ügybe keveredett dunántúli nagygazda fiának, Pintér Janinak a példáján keresztül meséli el egy ilyen, a világháborúból szerencsésen hazatért, de korábbi életébe beilleszkedni képtelen fiatalembernek, és a háború alatt megváltozott falunak a történetét. Miután a pap „kiprédikálta” szörnyű bűne miatt a templomban, a mise után a fiatalember megvonta a vállát és csak ennyit mondott: „Most firtatják a tízparancsolatot? Emlegették volna a háború alatt. Akkor senki se mondta, hogy ne ölj.”¹² Ha a holokausztnak talán nem is, a háború utáni vörös- és fehérterrornak Oroszországban, Finnországban és Magyarországon kétségkívül ez a háborús tapasztalat volt a mentális háttere.

A történelmi Magyarország területéről a háború négy éve alatt összesen 3,4 millió férfit hívtak be katonának. Magyarországi katonák mindenütt harcoltak, ahol a Monarchia háborúzott: a balkáni és a keleti fronton, az Adriai tengeren és az olasz fronton egyaránt. 1917–1918-ban az Isonzó menti folyó völgyben és a Doberdo karsztos fennsíkján szolgált a legtöbb magyar baka. A bevonultatott 3,4 millió férfiból a 4. év végére 530 ezer halt meg és 833 ezer esett hadifogságba. A sebesülést szenvedők száma megközelítette a két milliót. A háború összes áldozatának a számát a kutatók 8,5–9 millióra teszik. Ennek három-négyszerese lehetett a sebesültek száma és ugyancsak több millió a hadifoglyoké. A hadiözvegyek száma 3 millióra, a hadiárváké 6 millióra rúgott. A trianoni Magyarország területén 1922-ben 115 ezer hadirokkantat, 61 ezer hadiözvegyet és 56 ezer hadiárvát tartottak nyilván.¹³ A korábbi fegyveres konfliktusok áldozatainak a számához viszonyítva ezek a számok rendkívül magasak. A II. világháború halottaihoz képest azonban, akiknek a száma 50 millióra tehető, vagy az 1919-es spanyolnáthához képest, amelyben a minimális becslések szerint is 25–30 millióan pusztultak el, már jóval alacsonyabb. Az anyagi javak ugyancsak nagymértékben váltak az enyészet martalékává. Csak Észak-Franciaországban 26 ezer négyzetkilométer mezőgazdasági terület hevert parlagon, és 1200 templom, 1000 iskola, valamint több ezer gyár és épület vált romhalmazzá. A keleti fron-

---

¹¹ Stéphane Audoin-Rouzeau – Annette Becker: *1914-1918, az újraírt háború*. Bp., L'Harmattan, 2006, 47.

¹² Németh László: *Akasztófavirág*. Budapest, Magvető, 1985. 44.

¹³ Magyarországi pártprogramok, 75.

ton legalább ekkora károk keletkeztek. S mindezekon túl mélyek voltak azok a sebek is, amelyek az emberek lelkén estek. A kiábrándultság, a gyűlölet és a bosszúvágy milliókat kerített hatalmába, miközben a felejtésre és a megbocsátásra csak kevesen álltak készen. 1919 januárjában ilyen légkörben ült össze Párizsban a békekonferencia, amelyre a világ új rendjének a kidolgozása várt.

A békekonferencián huszonzét állam képviseltette magát, amelyek közül döntő szava Franciaországnak, Nagy-Britanniának, Olaszországnak és az Egyesült Államoknak volt. A legfontosabb döntéseket e négy hatalom vezetői hozták, akikhez Japán képviselői csak alkalmanként csatlakoztak. Németország, a vele különbékét kötött Szovjet-Oroszország és a többi vesztes képviselői nem lehetek jelen. A békekonferencia tehát nem a hadviselő felek, hanem a győztesek tanácskozása volt, ami eltért az addigi békekötések gyakorlatától.

A békekonferencia egyik legtöbbet hangoztatott elve a nemzetek önrendelkezési joga volt, amit az amerikai elnök hirdetett meg 1918. január 8-án közzétett 14 pontos programjában. Wilson abban reménykedett, hogy egy igazságos rendezéssel minden további háborúnak elejét lehet venni. Georges Clemenceau francia miniszterelnök, aki egyben a békekonferencia elnöki tisztét is betöltötte, tökéletes ellentéte volt az Újvilágból érkezett idealista kollégájának. Cinikus realistiként ő a győzelem maximális kihasználására törekedett. Vagyis a vesztesek, elsősorban Németország lehető legteljesebb meggyengítésére és egyben Franciaország jólétének és biztonságának a maximális előmozdítására. A kontinentális egyensúly hagyományos brit elvétől vezérelve David Lloyd George brit kormányfő általában mérséklően lépett fel Franciaország európai hegemoniára törő elgondolásaival szemben. Így gyakran került két tűz közé. Az olaszok a franciákéhoz hasonló elszántsággal képviselték saját, elsősorban a Földközi-tenger térségére vonatkozó érdekeiket. Vagyis a fennen hirdetett nemzetinemzetiségi elv és a stabilitásra való törekvés általában nemcsak kiegészült a győztesek gazdasági és stratégiai érdekeit tükröző szempontokkal, hanem gyakran alá is rendelődték azoknak. A veszteseknek bűnhődniük kellett.

A legfőbb bűnösnek tartott Németország minden határán veszített területeket. Elzász-Lotaringia visszakerült Franciaországhoz, míg Eupen és Malmédy Belgiumé, Észak-Schleswig pedig Dániáé lett. A közel 150 éves megszakítottság után újra függetlenné vált Lengyelország megkapta Felső-Sziléziát, valamint Pomerániát és Nyugat-Poroszország egy részét egy olyan földnyelvvel (lengyel korridor), amely kijáratot biztosított számára a tengerhez. Kikötője a szabad várossá nyilvánított Danzig (Gdansk) lett. Ily módon Kelet-Poroszország Németország része maradt, ám megközelíteni csak tengeren lehetett. A nyersanyagokban gazdag Saar-vidék bányái 15 évre francia kézre kerültek. A Franciaországgal határos Rajna-vidéket demilitarizálták. Ez azt jelentette, hogy mintegy 50 km-es határ menti sávban minden német erődítményt leromboltak. Ebbe az övezetbe egyetlen német katona sem tehetett be a lábát. A német hadsereg létszámát 100 ezer főben állapították meg, és minden háborús hadianyagtól megfosztották. Az okozott károk miatt emellett jóvátételre is kötelezték. Gyarmatai közül egyet sem tarthatott meg. Ezeket – ún. mandátum-területek formájában – Nagy-Britannia és domíniumai (Ausztrália, Új Zéland, Dél-Afrika), valamint

Franciaország és a Csendes-óceán térségében Japán osztoztak. Az egykori kínai német területeket a Santung-félszigettel együtt Japán kapta.

Az Osztrák-Magyar Monarchia területén 4 új állam (Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország) és három régi (Románia, Szerbia és Olaszország) osztozott. A soknemzetiségű dunai birodalom ténylegesen már 1918 őszén elemeire hullott, a békekonferenciának csak a pontos államhatárokat kellett kijelölni. Ez sem ment azonban könnyen. A nemzeti-nyelvi választóvonalakat részben nem lehetett, részben nem akarták pontosan követni. Így számos fegyveres konfliktus robbant ki. Az új határokkal különösen Magyarország elégedetlenkedett, amely ismeretes módon nemcsak területének mintegy kétharmadát és nemzeti-ségi lakosságának túlnyomó többségét veszítette el, hanem magyar anyanyelvű lakosságának is közel egyharmadát. Ausztria ugyanakkor azt nehezményezte, hogy megtiltották számára az egyesülést Németországgal.

A volt cári birodalom keleti területein ugyancsak új, független államok jöttek létre: északon Finnország, a Baltikumban Észtország, Lettország és Litvánia, tőlük délnyugatra pedig Lengyelország. Fehér-Oroszország és Ukrajna önállóvá válása végül megghiúsult. Besszarábia (Moldávia) pedig, amely 1812-ben került Oroszországhoz, Románia részévé vált.

Bulgária, amely nemzeti szempontból viszonylag homogén képet mutatott, területének legnagyobb részét megtarthatta. Kelet-Macedóniát azonban át kellett engednie a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság néven, Belgrád központtal megalakult délszláv államnak. Fájdalommal vették tudomásul Szófiában azt is, hogy egykori tengerpartja teljes egészében görög fennhatóság alá került.

A roskatag Oszmán Birodalomra ugyanolyan sors várt, mint a hozzá hasonlóan többnemzetiségű Habsburg Birodalomra és részben a cári Oroszországra. A győztesek minden arab területet elszakítottak tőle. Ezekből jött létre Szíria és Libanon, amelyek francia, valamint Palesztina, Transzjordánia és Irak, amelyek brit mandátumterületek lettek. Törökország kisázsiai partvidékét és európai hídfőállását ugyanakkor Görögország kapta, míg a Dardanellák nemzetközi ellenőrzés alá került.

Bár a szultán elfogadta a kemény és megalázó feltételeket, a török közvélemény és a tisztikar jelentős része nem követte ezen az úton. Musztafa Kemál Atatürk tábornok vezetésével fegyveres ellenállás kezdődött, amely nemcsak a szultánt fosztotta meg hatalmától, hanem az országba nyomult idegen (főleg görög) katonaságot is kiűzte. Ennek köszönhetően 1923-ban Lausanne-ban Törökországgal új békeszerződést írtak alá. Ennek értelmében a kisázsiai partvidék és az európai hídfő Konstantinápolyval együtt az új Török Köztársaság része maradt. Az arab területek elvesztését és a tengerszorosok semlegességét viszont az új békeszerződés is kimondta.

A világháború és a párizsi döntések következtében Európa politikai térképe alaposan átalakult. Megdőlt négy császári trón – az orosz, a német, az osztrák-magyar és az oszmán – és felbomlott vagy alaposan átalakult négy soknemzetiségű birodalom. Helyükön független államok, jellemzően köztársaságok jöttek létre. A világháború előtt mindössze két köztársaság volt Európában: a svájci és a franciaországi. A háború után számuk 15-re emelkedett. Ezek között akadt nagy múltú, és most újjászületett állam, például Lengyelország, de olyan is, pél-

dául a három balti ország, amelyek semmiféle állami múlttal nem rendelkeztek. Utóbbiak szemében a versailles-i békerendszer a nemzeti célok valóra válását elősegítő és történelmi elégtételt hozó döntéssorozatként jelent meg. A vesztesek, mindenekelőtt a németek, a magyarok és a törökök perspektívájából viszont nemzeti katasztrófának látszott.

A Párizs környéki békékhez szorosan kapcsolódtak az 1921–1922-es washingtoni konferencián elfogadott nemzetközi szerződések: az ún. négyhatalmi egyezmény a Csendes óceáni szigetekről, az öthatalmi megállapodás a tengeri fegyverkezésről, és a kilenchatalmi szerződés Kínáról.

A világ új rendjén való örökös egy új nemzetközi szervezet, a Nemzetek Szövetsége, közkeletű nevén a Népszövetség feladata lett. Ezt eredetileg Wilson elnök kezdeményezte azzal a céllal, hogy a béke fenntartását biztosítsa. Európai szövetségeseinek elvtelen döntései miatt az Egyesült Államok végül nem lépett be a szervezetbe. A Népszövetséget így végül 32 győztes állam alapította, amelyhez a későbbiekben még több mint tucatnyi semleges és vesztes állam csatlakozott. Magyarországot 1922-ben, Németországot 1926-ban, a Szovjetuniót pedig 1936-ban vették fel a tagok közé.

Gyengesége ellenére a Népszövetség számos nemzetközi konfliktus elsimításában működött közre eredményesen. 1921-ben ilyen volt az Åland-szigetek Finnországnak ítéltelése, s ugyanakkor az ottani svéd kisebbség széleskörű jogainak a kikényszerítése. 1925-ben a Bulgária elleni görög támadás leállítását és az okozott kár megtérítését lehetett sikerként elkönyvelni. Dél-Amerikában a Peru és Kolumbia, valamint a Bolívia és Paraguay közötti határvita elsimításához járult hozzá a szervezet. Számos más ügyben azonban tehetetlennek bizonyult. A nagyhatalmak békebontó tevékenysége ellen például nem mindig lépett fel, s ha mégis, akkor szinte mindig sikertelenül. A szervezet kudarcai közé tartozott az 1932-ben összehívott leszerelési, illetve fegyverzetcsökkentési konferencia eredménytelensége is. Ez előrevetítette a szervezet legfőbb céljának, a béke megőrzésének kudarcát.

A versailles-i és washingtoni döntések olykor máig ható következményeiből elkerülhetetlenül adódott, hogy a Nagy Háború emlékezete különböző tartalommal épült be a hadviselők emlékezetébe. Másként és másra emlékeznek a győztek és a nyertesek, mint az elbukottak és a vesztesek. Ám – és az I. világháborúnak ez is egyik fontos újdonsága – mindenki emlékezett. Bár háborús emlékműveket már korábban is állítottak szerte a világban, csak a Nagy Háború után vált általánossá az emlékezés évről évre történő, ritualizált demonstrálása. Nagy-Britanniában, ahol az *Imperial War Museum* kialakítása már 1917-ben megkezdődött, a Németországgal kötött fegyverszünet napja, vagyis a november 11-e utáni első vasárnapot nyilvánították az emlékezet napjává (*Remembrance Sunday*). Ezen a napon 11 órakor két perce megáll a közlekedés és elhallgatnak a rádiók. Szokássá vált az is, hogy a Whitehall háborús síremlékéhez egy-egy csokor virágot helyeznek el. A csokrok elvileg abból a mezei virágból készültek, amelyek a Somme-i csatamezőt borították: pipacsból. Gyakorlatilag viszont – s ez Londonban könnyebb volt – piros színű krepp-papírból, amire idővel egy egész kis iparág szakosodott.

A francia parlament ugyancsak a november 11-e utáni első vasárnapot kívánta a megemlékezés napjává tenni. Az egykori frontharcosokat tömörítő veterán szövetségek tiltakozása miatt azonban 1922-ben végül más döntés született: november 11-ét ünnep- és munkaszüneti nappá nyilvánították. Az évről évre ismétlődő ünnepek egyik csúcspontja a Diadalív alatt elhelyezett örökmécses lángjának fellobbantása este fél hétkor. Külön nagy nemzeti múzeuma a Nagy Háborúnak Franciaországban nem készült. A jelentős csatákat azonban több helyi és részben magánmúzeum is megőrökíti. Ilyen található Verdun-ben, a Somme melletti Péronne-ban és Meaux-ban. Az évek során a legtöbb francia településen emeltek egy-egy háborús emlékművet, amely körül november 11-én a helyi gyászolók és emlékezők gyűlnek össze. A rituálé nemcsak koszorúzásokból és emlékbeszédek elmondásából áll, hanem az eltűntek listájának a felolvasásából is. Az elhangzó nevekhez hozzáteszik: „elesett a hazáért”.

A brit és a francia gyakorlattól eltérően a Szovjetunióban semmiféle háborús kultusz nem alakult ki. A bolsevik vezetők nem a megdöntött cári hatalomhoz kötődő háború emlékezetének fenntartására, hanem saját dicsőségüknek az ápolására törekedtek. Az Osztrák-Magyar Monarchia győztes utódállamaiban pedig a nemzeti önmegvalósításért folytatott harc írta felül a háborús erőfeszítéseket. Jó példája ennek Csehszlovákia, illetve a Cseh Köztársaság, ahol a francia és az orosz hadsereg oldalán harcolt hadifoglyok és dezertőrök az emlékezetre méltó és szobrokba öntött hősök, nem pedig saját országuk akkori hadseregének engedelmes katonái.¹⁴

Magyarországon a Tisza-kormány kezdeményezte még 1917-ben, hogy minden település emeljen emlékszobrot a fegyvert fogott és elesett katonák tiszteletére. Ezek közül az elmúlt évtizedekben több elpusztult, néhányat tudatosan elpusztítottak, de igen sok település főterén még ma is állnak. A magyar ismeretlen katona sírját, amelyet a Hősök terén, a millenniumi emlékmű közelében állítottak fel, Bethlen István miniszterelnök avatta fel 1929. május 6-án. Beszédében Magyarország első világháborús harcait önvédelemként, az ügyet pedig, amiért a katonák harcoltak, megkérdőjelezhetetlen igazságként mutatta be.¹⁵ A háború hivatalos emlékezete tehát az ország egységéért folytatott hősiesség harc toposza körül artikulálódott, s a szenvedő parasztkatona alakját elfedte a hősiesség honvéd figurája. A Diadalív árnyékában, a Forum Romanumon és a westminsteri apát-ságban ugyanilyen szellemben tartottak szónoklatokat, csupán a hősök voltak más nemzetiségűek és az igazságon értettek mást.

A II. világháború borzalmai több évtizedre elhalványították a Nagy Háború emlékezetét. Az 1960-as és 1970-es évek erőszakellenes és kozmopolita ifjúsági mozgalmak nemcsak a háborút és annak ideológiai hátterét, a nacionalizmust utasították el, hanem a patriotizmust is a múlt gyanús és hasznavehetetlen rekvizitumai közé utalták. Egyes országokban, például Németországban, ahol a ná-

---

¹⁴ Une mémoire portée par la société. Entretien avec Antoine Prost és Nicolas Offenstadt: Les consensus introuvables. In: *L'Histoire. Les collections. 14-18: la catastrophe*. 101–105.

¹⁵ *Bethlen István gróf beszédei és írásai*. II. köt. Budapest, Genius Könyvkiadó Rt. 1933, 219-222.

cizmus terhes öröksége és az 1990-es újraegyesülés fölötti öröm kevés helyet hagy más történelmi események kultuszának, ez az érdektelenség a mai napig fennáll. A Szovjetunió utódállamainak történelmi emlékezetéből ugyancsak hiányzik a Nagy Háború. Franciaországban azonban ma is nagy kultusza van, nagyobb, mint a II. világháborúnak, s az 1950-es években túldimenzionált II. világháborús francia ellenállásnak. Az aktuálpolitikai érdekekkel összekapcsolódva ezt jelezte, hogy 2006-ban a francia hadseregben szolgált muzulmán, 2007-ben pedig a szenegáli katonák emlékművét avatták fel. A Nagy Háború kitüntetett emlékezetpolitikai statusára utalt az is, hogy az utolsó I. világháborús francia veteránt 2008-ban olyan katonai tiszteletadás keretében temették el, amelyen Nicolas Sarkozy köztársasági elnök és Jacques Chirac is részt vett. A tege-rentúli államokban ugyancsak az érdeklődés megélénkülése tapasztalható. 1993-ban Ausztráliában, 2000-ben Kanadában és 2004-ben Új-Zélandon avatták fel az ismeretlen katona sírját. Egészen különleges az a 2008-ban, a háború befejezésének 90. évfordulója alkalmából Canberrában felállított köztéri alkotás, amely nem a szokványos mondatok egyikével, hanem Kemál Atatürk anyákra és halott fiúkra utaló szavaival állít emléket a Gallipolinál elesett ausztrál katonáknak.¹⁶ A nemzeti szempontok háttérbe szorulása és a megbékélés szelleme jellemzi annak a kobaridi – „magyarul”: caporettoi – I. világháborús hadimúzeumnak a kiállításait is, amelyeket az olasz, a szlovén és a magyar szakemberek állítottak össze néhány évvel ezelőtt. Ugyanitt közös erővel tartják karban a katonatemetőket, helyreállítanak barakkokat és lövészárkokat, s többnyelvű emléktúrákat szerveznek. Tudom, hogy ez ma még nem minden egykori frontszakaszon képzelhető el. Biztos vagyok azonban benne, hogy idővel még a legádázabb I. világháborús ellenfelek leszármazottai is felfedezhetik magukban és őseikben az embert.

---

¹⁶ Idées reçues sur une hécatombe. Entretien avec Jay Winter. In *L'Histoire. Les collections*, i.m. 66–74. és 104–105.

Kerepeszki Róbert

„A Nagy Háború és emlékezete”

(Beszámoló az I. világháború kitörésének századik évfordulója alkalmából rendezett konferenciáról.)

Száz esztendeje annak, hogy Bosznia fővárosában, Szarajevóban néhány pisztolylövés véget vetett egy – legalábbis Európa javarészeire érvényes – nyugalmas korszaknak, amelyet szoktak „boldog békeidőknek” is nevezni, és olyan lavinaszerű változást indított el, amelyet az utókor méltán nevez a 20. század öskatasztrófájának. Az első világháború, vagy ahogyan akkoriban nevezték, a „Nagy Háború” minden korábbit felülmúló megpróbáltatásokat és terheket rótt Európa összes nemzetére, és kiváltképp Magyarországra. Magától értetődő tehát, hogy idén – és várhatóan a következő esztendőkből is – a történettudomány egyes ágainak, valamint más tudományoknak (például néprajz, szociológia stb.) a képviselői különösen nagy figyelmet fordítanak a Nagy Háború eseményeire, különböző – szélesebb tudományos spektrumú (politikai, társadalmi, szellemi-eszmei, mentalitástörténeti) – vonatkozásaira, emlékezetére, a korszak meghatározó vagy kevésbé szembetűnő személyiségeire. Az év folyamán szinte egymást érték a „Nagy Háború” témaköréhez kapcsolódó rendezvények, könyvbemutatók, kiállítások és konferenciák. Ezek sorába illeszkedik az a 2014. szeptember 17–18-án tartott, a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete által kezdeményezett „A Nagy Háború és emlékezete” címet viselő konferencia is, amelynek a szintén debreceni Déry Múzeum adott otthont.

A konferencia célja alapvetően az volt, hogy a százéves évforduló kapcsán színvonalas és méltó megemlékezést, történész-szakmai szempontból új eredményeket felmutató rendezvényt szenteljen a magyarság jelenkori történelmére mind a mai napig sorsdöntő hatást gyakorló első világháború kitörésének. A konferencián a neves és elismert hazai szakemberek mellett a szervezők lehetőséget biztosítottak pályakezdő doktoranduszok számára is. Utóbbit azért fontos külön kiemelni, mivel a rendezvény meglehetősen széles szakmai és szervezeti összefogás eredményeként jött létre. A szervezésben és a lebonyolításban ugyan-

is a Debreceni Egyetem Történelmi Intézete, illetve Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolája mellett szerepet vállalt Debrecen Megyei Jogú Város, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem, a Magyar Honvédség 5. Bocskai István Lövészdandárja, a helyszínt is biztosító Déri Múzeum, valamint a Doktoranduszok Országos Szövetsége is. Ez az összefogás emelte magas rangra a konferenciát, amely ebből adódóan kiváló lehetőséget biztosított a pályájuk elején álló PhD-hallgatóknak is arra, hogy új tapasztalatokat szerezzenek, illetve arra, hogy a Nagy Háború történetéhez szervesen vagy csak érintőlegesen kapcsolódó témájukkal bemutatkozzanak a szélesebb szakmai közönség előtt. Elősegítette ezt az is, hogy az előadók között nemcsak debreceni, hanem más hazai és külföldi kutatóhelyek (Eötvös Lóránd Tudományegyetem, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Országos Rabbiképző – Zsidó Egyetem, Károli Gáspár Református Egyetem, Eszterházy Károly Főiskola, Eperjesi Egyetem, Teleki Téka, Marosvásárhelyi Református Gyűjtőlevéltár) munkatársai is helyet kaptak, és bemutathatták kutatási eredményeiket.

A konferenciát Papp Klára professzorasszony, a Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának dékánja nyitotta meg, aki bevezető szavaiban összekapcsolta a „Nagy Háború” kirobbanásának évét a Debreceni Egyetem centenáriummáival. A professzorasszony emlékeztetett arra, hogy 1914-ben a háború kezdete sajnálatos módon egybeesett a két évvel korábban alapított debreceni egyetem első tanévének kezdetével, ami természetesen alapvetően meghatározta az új intézmény korai történetét.¹ Megnyitójában kiemelte a különböző intézményeknek a konferencia szervezésében megmutatkozó példaértékű együttműködését, amelyért köszönetét fejezte ki. Ezt követően Romsics Ignác akadémikus, az egri Eszterházy Károly Főiskola professzora tartott „A Nagy Háború – 100 év távlatából” címmel rendkívül színvonalas és tartalmas plenáris előadást, amelyben a háború korabeli értékelése mellett különös figyelmet szentelt az utókor, elsősorban a történetírásban megnyilvánuló különböző álláspontjainak, a történetek eltérő megítélésének. Kiemelte, hogy a háborúhoz köthető folyamatok értelmezésének eltérő szemléletében felfedezhetőek az érintett nemzetek sajátos látásmódjának jellemző jegyei is. Az előadás végén szólt az első világháborúval kapcsolatos – minden érintett állam esetében fontos és aktuális szerepet betöltő – történelmi-politikai emlékezetéről és a kialakított emlékhelyekről.²

A konferencia első szekciójának előadói a világháború nemzetközi vonatkozásait vizsgálták. Az előadások főként egyetememes történeti szempontból kívánták megvilágítani, hogyan befolyásolta a világháború a diplomáciatörténetet, és azt, hogy hogyan illeszthetők ebbe a magyar vonatkozások (pl. amerikai magyarok helyzete vagy az amerikai béketervek a Monarchiára vonatkozóan). A háborús

¹ A téma természetesen kiemelt figyelmet kapott a közelmúltban megjelent centenáriumi egyetemtörténeti kiadványokban is. Lásd Orosz István – ifj. Barta János szerk.: *A Debreceni Egyetem története 1912 – 2012*. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 48–60.; Bársony István – Kerepeszki Róbert: *A Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Karának története I.* Szerk. Papp Klára. Debreceni Egyetem BTK, Debrecen, 2014, 11–29.

² Az előadás írásos változatát e lapszámunkban is közöljük.

előkészületek, a háború alatti diplomáciai lépések bemutatása mellett ebben a szekcióban több hadtörténeti vonatkozású előadás is elhangzott, természetesen ezúttal sem feledkezve el a magyar vonatkozásokról, amint ezt néhány előadás-cím is igazolja (Magyar katonák hétköznapijai a Monarchiában, a debreceni illetőségű 39-esek az Isonzónál).

A szervezők fontosnak tartották, hogy ne csak a nagy folyamatok, illetve az országos jelentőségű események kapjanak figyelmet, hanem a hátszág mindennapjai, a vidéki és szűkebb értelemben a helyi vonatkozások, hatások is. Ez azért fontos, mert bár a történész-szakmában elég jól ismert és dokumentált tény, hogy a Központi Hatalmak, elsősorban a Német Császárság és az Osztrák-Magyar Monarchia nem a frontvonalakon és a hadművelési területeken veszítették el a háborút, a szélesebb közvélemény azonban ezt a körülményt még kevésbé tudta megismerni és elfogadni.³

A „Nagy Háború” egyéni és kollektív traumáinak vizsgálata fontos és izgalmas kutatási feladatot jelent. Közhelyeszerű az a megállapítás, hogy az 1914–1918 között tomboló „Nagy Háború” gyökeresen megváltoztatta egy egész generáció gondolkodásmódját és világképét. Különösen igaz volt ez a fiatalok esetében, akiket a korabeli szóhasználat „háborús nemzedéknek” neveztek. Náluk ugyanis a világháború alatt (és a vereség érzése, illetve Magyarország területi veszteségei miatt jelentős részben a fegyverszünetet követően) átélt közösségi traumák meghatározó jellegűek voltak, s teljesen átformálták korábbi, idealistának nevezhető mentalitásukat. Ugyanakkor az 1914–1918 közötti időszakban a frontvonalakat megjárt katonák számára az erőszak a hétköznapiok részévé vált, ami azzal járt együtt, hogy az élet fokozatosan átértékelődött és relativizálódott. A háború végére a traumák okozta, több tényezőtől álló mentális változások az egyéni és a kollektív tudatban mind feltűnőbbé váltak. Az egyének szintjén ez leginkább az egykori frontharcos katonák komoly visszailleszkedési nehézségeiben nyilvánult meg. Az átélt traumák okozta feldolgoz(hat)atlan szorongást, dühöt nevezi a szaknyelv poszttraumás stressz-szindrómának (PTSD), ami oda vezetett, hogy a két világháború közötti időszakban jelentősen nőtt a devianciák (öngyilkosságok, alkoholizmus stb.) száma a társadalomban. De ugyanez az oka annak a terrorhullámnak (vörös- és fehérterror), ami 1919–1921 között jellemezte Magyarországot. Szélesebb értelemben pedig ez eredményezte azt is, hogy kibontakoztak azok az idegengyűlöletre, intoleranciára és bűnbak-keresésre épülő ideológiák (mint a fasizmus, nemzetiszocializmus, kommunizmus), amelyek aztán a totális diktatúrákhoz, végül az újabb világháborúhoz vezettek.⁴ Lényegében ezeket a vonatkozásokat fejtették ki a konferencia két – „Emlékek, emlékezet és a hátszág” címet viselő – szekciójának előadói is, amikor nemcsak az

---

³ Akad azonban néhány szakszerű munka, ami kivételt jelent, és éppen a hátszágára összpontosít. Lásd például Bihari Péter: *Lövészárkok a hátszágban*. Napvilág, Budapest, 2008.

⁴ A traumák világháborús és általános, egyéni és kollektív mentalitásformáló szerepéhez lásd Takács Miklós: A kulturális trauma elmélete a bírálatok tükrében. *Studia Litteraria*, 2011/3–4, 36–52.; Gyáni Gábor: Kulturális trauma: adott vagy teremtett? Uo. 9.

emlékezetpolitika egyik legfontosabb területének, az oktatásnak, az elmúlt száz évben megjelent történelemtankönyvek világháborús interpretációja vizsgálatának szenteltek különös figyelmet, hanem a személyes emlékezetnek (amit a naplók tükröznek), a politikai karriernek, a gondolkodásmódban bekövetkezett eszmei változásoknak is. A két szekció előadásában a kollektív emlékezet fórumai (sajtó, tankönyvek) mellett az egyéni emlékezés társadalmilag igen különböző helyzetű képviselői is szerephez jutottak (József főhercegtől kezdve Berzeviczy Alberten keresztül a Szumátrát is megjárt Radnai Istvánig).

„A Nagy Háború és a magyar vidék” címet viselő IV. szekcióban helyi alakulatszervezési eseményekbe, a háborús jelképek szimbolikájába, katonasírok történetébe, a hadszíntérkutatás problémáiba és módszertanába pillanthattunk be. Az előadások tematikája a háborúban résztvevő konkrét egység (például egy honvéd huszárezred) szervezésétől és első háborús évétől kezdve a háború debreceni katonasírjainak bemutatásáig terjedt. Ennek a szekciónak az előadásait egyébként a konferencia második napján, szeptember 18-án tartották. De a rendezvény kétnapos lebonyolítása sem tudta elhárítani azt, hogy a szekció előadások jelentős részére párhuzamosan futott, lehetetlenné téve, hogy valamely érdeklődő minden előadást meghallgathasson. A második napon került sor a rendezvény záró programjára, egy emléknappal egybekötött tudományos szimpóziumra is, amely az első világháborúban részt vett magyar református tábori lelkészek, tanítók és diákok előtt tisztelgett. A konferenciát az első világháború kollégiumi áldozatainak a kollégium falán elhelyezett, Medgyessy Ferenc által készített emléktáblájának megkoszorúzása zárta.

A centenáriumi emlékév országos nagyrendezvényeinek sorába illeszkedő konferencián harminc előadás hangzott el, a hozzá kapcsolódó református szimpóziumon további kilenc. Színvonalukat a meghívott előadók széles köre, az előadások szakmai/tematikai spektruma bizonyíthatja. Eredményeinek újdonságát pedig a konferencia szervezőinek azon szándéka segíthette elő, hogy az első világháború történetét és emlékeztörténetét ne csupán a korabeli országos és nemzetközi viszonyok tükrében próbáljuk áttekinteni, hanem abból a szempontból is, hogy a harcban álló katonák, az ország akkori lakossága, különösen a vidéken élők és a hétköznapi emberek mindennapjaikban hogyan élték meg a 20. század „őskatasztrófáját”. A konferencia részletes programja elérhető a http://www.dosz.hu/hirek/a_nagy_haboru_es_emlekezete_tudomanyos_konferencia internetes oldalon, míg az elhangzott előadások írásos változata kötetbe szerkesztve várhatóan a következő év tavaszán jelenik meg.

Halmos Sándor: A debreceni zsidóság története 1840–2007

Magánkiadás, Debrecen, 2014. 397 lap

Nehéz lenne megilletődés nélkül kézbe venni Halmos Sándor könyvét. Nehéz lenne, mert a debreceni zsidóság általa feldolgozott, éppen egy és kétharmad évszázados történetéből bő száz év ma már visszavonhatatlanul a múlté. A múlté a háborús károkat szenvedett, majd lebontott Deák téri zsinagóga, amelynek fotóját a címlapon, majd a kötetben belül (a címlapétól eltérő felvételen) is láthatjuk. A múlté egy sor intézmény, amely a háború után – a helyi zsidóság létszámának megfogyatkozása miatt – megszűnt működni (pl. a zsidó gimnázium, a kórház), véglegesen bezártak a zsidó vallási előírásoknak megfelelő (kóser) élelmiszert árusító üzletek, és – ami mindezek mögött áll – tragikus véget ért számtalan emberi élet. Egész családok tűntek el a holokauszt borzalmában, az archív fotókon látható személyek, családok, valamely szervezetet képviselő, vagy akár csak alkalmi csoportok tagjai, akiknek/amelyeknek emlékét nem őrizhetik vérszerinti leszármazottak. A megilletődést csak fokozhatja szerző sokszor személyes jellegű, érzésekkel átszőtt megközelítése, ami lehet ugyan szokatlan egy szigorúan vett történeti munkában, de nem kifogásolható, ha nem megy a tények rovására. Ez a megközelítés Halmos Sándor könyvében sem zavarhatja

az olvasót, annál inkább azok a következtetések, átgondolatlan megoldások, amelyek a kötet szakmai értékének rovására mennek. A jól átlátható tagolás hiányát már a kötet elején található tartalomjegyzék megpillantásakor észlelhetjük, pedig az még nem is tükrözi a kidolgozás egyenetlenségét, azt, hogy a főszövegbe számos helyen oda nehezen illő, inkább függelékbe kíváncozó szövegbetéteket vagy éppen xerox másolatokat találunk, amelyek egy része nem is nyomtatott formában, hanem a forrás eredeti kézírásával szerepel. Máskor az olvasást az esemény-leírások tömörítésekbe való besűrítése nehezíti, és sajnos nem ritkák az értelemzavaró tévesztések, a szerkesztés figyelmetlenségéből származó betűhibák. Így végül csak részben bontakozhatott ki szerző kiterjedt anyaggyűjtésének, sokoldalúságra törekvő feldolgozó munkájának eredményessége. Az persze, hogy Halmos Sándor kötetével szemben kifogásokat lehet emelni, nem jelenti azt, hogy tartalma ne keltené fel bármely olvasó érdeklődését, hogy a történész ne tudna benne a kor viszonyainak megismerése szempontjából nélkülözhetetlen adatokat találni, nem ösztönözne – ahogyan szerző bizonyos részeken maga is megjegyzi – további tudományos feldolgozásra.

A kötet 21 fejezetből áll, amelyeket az olvasót segítő szómagyarázat, a tudományos hitelességet megalapozó forrásfelsorolás és a szemléletességet erősítő képmelléletek egészítik ki. A történeti áttekintés a zsidóság Debrecenben való megjelenésének, majd betelepülésének bemutatásával indul. A kettő ugyanis nem volt feltétlenül azonos. Debrecen csak az 1840:29. tc. meghozatala után engedte meg a zsidók beköltözését a városba, holott azok gazdaságában már korábban is jelentős szerepet játszottak. Ezt igazolhatja a Jelenkor c. újság 1832. október 20-i számának megjegyzése: „nem sikerült a debreceni őszi vásár, ünnepük lévén a zsidóknak”. 1841-től azonban a város vezetése sorra adta ki az engedélyeket a beköltözőknek, akik 1863-tól ingatlant is vásárolhattak. Lakásaik azonban kezdetben szétszórtan voltak, mivel a város nem akarta, hogy falain belül gettó alakuljon ki. 1848-ban Debrecenben 97 zsidó lakott, közülük többen csatlakoztak a szabadságharc honvédseregéhez, egyesek tiszti rangot is kaptak, ami javított a keresztény lakossággal való nem mindig felhőtlen kapcsolaton.

A zsidóság a 19. század második felében azután sorra hozta létre a jelenlétét, vallási és kulturális elkötelezettségét szolgáló intézményeket, egyesületeket. Létrejöttek hitközségei, átmeneti megoldások után megépült a Deák téri díszes zsinagóga, iskolát állítottak fel, dalárdát, nőegyletet alakítottak. Főtevékenységük persze gazdasági vagy pénzügyi jellegű volt, de többen vállalták a vallási áttérést, hogy a város közigazgatási és politikai vezetésé-

be is bekerülhessenek. Létszámuk az 1920-as években érte el – a tízezret valamivel meghaladva – a csúcspontot. Az 1920-i 10170 fő a 103186 főnyi lakosság 9,8 %-át tette ki. A zsidóság az 1930-as évekre mind gazdaságilag, mind kulturálisan a város meghatározó elemévé vált. Ezt a gyarapodást, fejlődést akasztották meg a két háború közötti korszak megkülönböztető törvényei (numerus clausus), majd a debreceni zsidók elhurcolása, a holokauszt. A tragikus esemény körülményei és következményei döntő helyet foglalnak el a kötetben, visszaemlékezésekkel, képzetekkel. 1946-ban a debreceni zsidóság létszáma 4640 fő volt (a város lakosságának 3,6 %-a). A visszatérőknek az átlagosnál magasabb számát az eredményezte, hogy a Bécs közeli Strasshof „átmeneti lágerében” (Durchgangslager), ahová a debreceni deportáltak többsége került, a túlélés esélye nagyobb volt, mint a megsemmisítő táborokban. A háború után a „szocialista” időszak vallásellenessége akadályozta a zsidóság vallási/etnikai magához térését. 1970-ben a debreceni hitközségnek – szerző szerint – csak 1200 tagja volt. Fellendülést a hitéletben a rendszerváltás hozott.

A történeti áttekintést, a kötet terjedelmének csaknem felét (a 104. laptól a 298. lapig) a debreceni zsidó hitközség által 1999–2006 között szervezett tudományos konferenciákon, tanácskozásokon elhangzott előadások teszik ki. Ezeket a rendezvényeken általában több százán vettek részt, az előadók száma külön-külön is több tucatra rúgott, akik között megtalálhatjuk a hazai zsidóság vallási vezetőit (mint Zol-

tai Gusztáv, Heisler András), találhatunk tudósokat (mások mellett Haraszi Györgyöt, Gergely Judithot), sőt keresztény vallások hazai prominenseit is (Erdő Péter, Várszegi Asztrik, Bölcskei Gusztáv, Tőkés László), és több külföldről, a szomszédos országokból, Izraelből, vagy az Egyesült Államokból érkező előadót is. A nyolc konferencia témái változatosak voltak, az idősgondozástól a zsidóság történetének szentelt alkalmakon keresztül a zsidóknak a jövő Európájában elfoglalt helyéig. Az előadások ismertetése, de akár csak felsorolása is, meghaladná egy recenzio kereteit. Még legfőbb gondolataik összegzésére sem juthat elegendő hely. Néhányat azonban közülük mégis megemlítenék. Haraszi György professzor a diaszpórába került zsidóság történetével és kilátásaival foglalkozott (205–212.). Ebben a magyar zsidóságnak különleges szerep jut, hiszen nemcsak a legszámosabb a volt szocialista országoknak a II. világháború éve alatt töredékére olvadt, és máig nem regenerálódott zsidóságát tekintve, hanem több mint 200 éves Kárpát-medencei jelenlétével egész Európa egyetlen autentikus, folyamatosan létező közössége lett. Mindez persze nem fedheti el a hazai zsidóság identitás-tudatának bizonytalanságait. Nemzetiségként – saját elhatározásából – nem különül el, vallási közösségeihez nem mindenki csatlakozik. Az előadó a jövőt a zsidóság egyéni vállalásában, és az ehhez vezető – családon belüli és iskolai – zsidó nevelésben látja.

Pedig a hazai zsidóság sorsának alakulását, fennmaradását még mindig lehet kedvezőbbnek ítélni, mint

a szomszédos országokban élt (és élő) társaikét. Az erre vonatkozó előadásokból több, a hazai olvasók előtt nem feltétlenül tudott tény ismerhetünk meg. Lya Benjamin bukaresti professzor asszony a II. világháború éve alatt követett romániai zsidóellenes politikát ismertette. Az ott is meglévő korábbi zsidóellenes törvények után, az Antonescu kormányzat idején, 1941 januárjában a vasgárdisták nyílt pogromot folytattak a zsidók ellen, amelynek számos zsidó ember, több zsinagóga, üzlet esett áldozatul (233–234.). Talán ezzel csenghet össze Róth Tibornak, a brassói hitközség vezetőjének rezignált megállapítása. A zsidóság Brassóban szinte mindennel rendelkezik, amire szüksége lehetne, gyönyörű templommal, kóser vendéglővel, ifjúsági klubbal, rendelőintézzel, csak éppen a zsidók hiányoznak belőlük. Azoknak a leszármazottai, akiknek sikerült túlélniük a borzalmakat, nem igazán akarják hitüket kimutatni, azt lehet mondani, hogy inkább rejtőzködnek (244.). Ő fogalmazta meg azt is, hogy Magyarországon kívül Kelet Európa ma a zsidóság szempontjából üres tér (246.). Hasonló következtetést lehetne levonni Lang Tamásnak, az érsekújvári hitközség elnökének a szlovákiai zsidóság történelmét is magába foglaló előadásából (295–298.). Hiszen az önállóságát 1939-ben deklaráló szlovák államból már 1942-ben megindult a deportálás első hulláma, amit a többségi lakosság – a hagyományaikhoz ragaszkodó zsidók korábbi elkülönülése miatt – meglehetősen közömbösen szemlélte. Így történhetett meg, hogy a szlovák állam önszántából közel

hatvanezer zsidó polgárát adta ki a náciknak „letelepítésre”. A többség aktívabb kiállítását csak deportáltaknak a német megszállást követő 1944-i második hulláma váltotta ki. A Szlovákiából deportáltaknak csak 5 %-a tért haza (míg a magyarországiaknak 12–14 %-a). – Igazán kár, hogy a konferenciák sokszor inkább üdvözlő szavakat tartalmazó előadásai közül az olvasónak magának kell kibogarászni azokat, amelyek valóban új ismereteket közvetíthetnek számára.

Halmos Sándor kötete a témához méltó, illusztris külsővel jelent meg. Sajnos a tartalom nem minden vonatkozásban felel meg a külsőnek. Hasznosak, mégis zavaróak a történeti főszövegbe illesztett betétek: a debreceni egyetem zsidó vagy zsidó származású professzorainak és a város tanárainak rövid életrajzai (45–60, 67–74. lapok, más „életutak” – köztük néhány, a zsidókat segítő „embermentő” is – elkülönítve a 306–315. lapon szerepelnek), a xerox másolatok (30–36, 61–66.) vagy a Lukács Ágnes rajzaival színesített forrásszövegek (77–99.). Ha mindezekhez hozzászámítjuk a könyv mintegy felét kitevő előadásszövegeket, a kötet műfaját közelebb állónak vélhetjük történeti forráskiadványként megadni. Alapvető hiányosságnak kell tekintenünk a szöveg jegyzetelésének (szövegekői vagy lábjeget formájában való) elmaradását, ami nem teszi

lehetővé, hogy szerző mondanivalójának forrásait nyomon követhessük. (A kötet egyetlen helyen, Lénárd Lőrincné visszaemlékezései során említi annak levéltári lelőhelyét – 91.). Sok a hiba a személy- vagy földrajzi elnevezéseknél, amelyek akár félrevezetőek is lehetnek (pl. 197: Antonius Pius Antoninus Pius helyett, 206: Szently és Szentéy a Szentély helyett, 207: Bogdán Menyicki Hmelnickij helyett, 328: Pévhi Péchi helyett – ez esetben az erdélyi kancellárról esett szó stb.). Többször fordul elő (pl. Haraszi professzor előadásában), hogy a szavakat követő vessző és a következő szó között nincs szóköz, ami vizuálisan is rontja a benyomást. Úgy vélem, ezek a tévesztések és a számtalan további betűhiba egy kis figyelmességgel elkerülhető lett volna.

Halmos Sándor könyve minden hibája ellenére hasznos kiadvány. Hasznát elsősorban a benne található források, adatközlések gazdagsága biztosítja, ami ma elsősorban az olvasónak, holnap a kutatónak is felkeltheti az érdeklődését. Hiszen történeti részében egy olyan eltűnt világnak állít emléket, amelyet az utókor éppen a benne közölt forrásokból ismerhet meg.

ifj. Barta János

A tudós könyvtárosi életút margójára

A könyvtártörténetől a jövő internetéig. Tanulmányok a 70 éves Bényei Miklós köszöntésére

Szerk. Boda István. Debreceni Egyetemi Kiadó, 2013. 271 lap

Az ünnepi tanulmánykötet Bényei Miklós nyugalmazott egyetemi docens, az MTA doktora, címzetes egyetemi tanár születésének évfordulójára készült. A szélesebb közönség a Debreceni Egyetem Informatikai Kara és a Kar Könyvtárinformatika Tanszéke által 2014. június 21-én, az ünnepelt tiszteletére rendezett tudományos konferencián és könyvbemutatón ismerhette meg. A huszonnégy szerző a kiadvánnyal olyan személyiséget köszönt, akit méltán neveznek tudós könyvtárosnak, történésznek, a szakmai elődök emlékét megbecsülő, s egyben az újabb és

újabb könyvtáros generáció törekvéseit, kutatói tevékenységét is segítő, támogató, az egész magyar könyvtárügy, a könyvtár- és információtudomány kiemelkedő egyéniségének.

Szerafinné Szabolcsi Ágnes *Köszöntőjében* felidézi Bényei Miklósnak Eötvös József könyvtáráról, a debreceni sajtótörténetről, Kosuth Lajos személyéről és neves könyvtári gyűjteményekről szóló írásait, amelyekre az emlékező már tanulmányai során felfigyelt. Szól későbbi személyes szakmai találkozásokról, az ünnepelt oktatási módszeréről, óravezetéséről, tudósi szín-

tú felkészültségéről, s egyben, ahogyan fogalmaz, „halk, finom stílusáról”, a mögötte felhalmozódó ismeretekről.

Az *Előszót* a kötet szerkesztője, Boda István jegyzi. Már az első bekezdésben jól felépített gondolat- tal vázolja fel a szerzők írásain keresztül a kötet legfontosabb üzenetét. „Egy olyan kötethez bevezetést írni, amely a magyarországi könyvtár- és információtudomány egyik legismertebb, legmeghatározóbb – és az együtt eltöltött évek jogán bízvást kimondhatom, egyik legbölcsebb és legszeleesebb látókörű – személyiségét, a 70 éves Bényei Miklóst köszönti, és amelyet a lényegéből fakadóan a multidiszciplináris könyvtár- és információtudományi szakma kiválóságai tiszteltek meg írásaikkal, nemcsak nagy megtiszteltetés, hanem kiváló alkalom is azoknak a kérdéseknek az áttekintésére és átgondolására, amelyek az elmúlt időszakban és a jelenben – valamint előremutatóan, a közel- és alighanem a távoli jövőben is – a könyvtár- és információtudomány vizsgálódásainak középpontjában álltak, ill. állnak.”

A köszöntő sorok és az előszó után a tanulmányokat három nagy fejezetbe csoportosítva találjuk. Szinte minden írásban olvashatunk az adott szerző Bényei Miklós- hoz kötődő személyes kapcsolatáról, de azok tartalmazznak szakmai és emberi értékelést is. A tanulmányok válogatása, a kötet felépítése hozzájárul az ünnepe- lt sokoldalú bemutatásához, a jeles személyiség gazdag életútjának méltó megismertetéséhez. A kötet végére így áll össze Bényei Miklós közel fél- évszázados munkássága.

A könyvtáros képzés múltja, jelene és jövője című első fejezetben hat tanulmány olvasható. Bazsa György esszé- szerű írásában az 1989- ben, az országban elsőként Debrecenben induló informatikus- könyvtáros képzés szervezéséről, a tartalmi elképzelésekről, az értékelhető kezdeti tapasztalatokról olvashatunk. Az írás több mint húsz éve jelent meg, de ma is olyan, mondhatni filozofikus gondolatokat közvetít a szakot felvállaló Kossuth Lajos Tudományegyetem Természettudományi Karának akkori dékánja, amit sokaknak meg kellene ismernie, akik a könyvtárügygel, a könyvtáros képzéssel foglalkoznak. Igen érdekes gondolat- sort olvashatunk például az informatikus- könyvtáros szak elnevezéséről, tartalmának elemzéséről, valamint a képzési cél kidolgozásának egyes elemeiről, a tantervről, a tantárgyakról, a belső struktúráról, az arányokról, arról a környezetről, amit Debrecen város meghatározó oktatási, kutatási intézményei biztosítanak a korszerű képzéshez.

Boda István szerzői szerepben a Debreceni Egyetem Könyvtárinformatikai Tanszék első három évéről szól. Az előzmények felvázolása során többek említése mellett, mint Bazsa György, Arató Mátyás, Gomba Szabolcsné, szól Bényei Miklós meghatározó szerepéről a képzés kialakításában, sikerességében. Az első évek történetének részletes bemutatása mellett a jövőképet, a stratégiát és a megvalósítás lehetőségeit, menetét is felvázolja. Pontokba szedve tárgyalja, illetve kijelöli a jövőbeli könyvtáros képzés elsődleges prioritásait, ezek között a korszerű információs tech-

nológia készségszintű alkalmazását, az oktatásban és szakképzésben való aktív részvételre történő felkészítést, megfelelő szakmai tudás biztosítását legalább egy, de lehetőleg minél több szakterületen, a megfelelő szintű idegen nyelvi kompetenciát.

Ezt követően egy-egy tanulmány szól a szombathelyi informatikus könyvtáros mesterképzés tapasztalatairól a szakmai és általános kompetenciák fejlesztésében, az egri informatikus könyvtáros képzés 20 évéről, valamint az online információkeresési kurzus oktatási tapasztalatairól a Nyíregyházi Főiskolán. Mind a három írás más intézményi háttér keretében zajló törekvésekről, eredményekről számol be, érzékelte az odafigyelést egymás eredményeire, a könyvtárügy közös szolgálatát. A szombathelyi tanulmányt három szerző jegyzi: Pálvölgyi Mihály, Murányi Péter és Bogárné Lovász Katalin. Az egri képzésről Lengyelne Molnár Tünde és Kis-Tóth Lajos ír, a nyíregyházi képzés tapasztalatairól pedig Szerafinné Szabolcsi Ágnes.

Bartos Éva és Hangodi Ágnes arról a több mint tíz éves tevékenységről ír, amelyet Bényei Miklós és az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtári Intézete közösen tett a könyvtáros pálya jobbításáért. Részletesen mutatják be az együttműködés, a közös munka minden jelentősebb területét: a könyvtáros képzésekhez kapcsolódó helyismereti füzetek, könyv- és könyvtártörténeti tanulmánykötetek elkészítését, a Könyvtári Intézet folyóirataiban való folyamatos publikálást, a több területen végzett szakértői tevékenységet, az akkreditált helytörté-

neti témakörű képzési program kidolgozását, „A könyvtáros pálya vonzóbbá tétele” elnevezésű stratégia kidolgozását, az egyik munkacsoportban végzett közös elméleti munkát: a részvételt a segédkönyvtáros képzés előkészítésében, elfogadtatásában és bevezetésében.

A kötet második nagy részében, a *Fejezetek a könyvtár- és művelődéstörténetből* összefoglaló cím alatt hét, igen eltérő tartalmú tanulmány olvasható. Boda István úgy fogalmazza ezt meg, hogy az ezen fejezetben írt „tanulmányok sokszínűsége valóban méltó tisztelgés Bényei Miklós hasonlóan széles körű és elmélyült munkássága előtt”.

Sipos Anna Magdolna a magyar könyvtári szakirodalom hivatkozásainak és szakirodalmi szemlélésének vizsgálatáról szól a magyar könyvtárügy kialakulásának évtizedeiben, az 1876-tól 1920-ig terjedő időszakban. Egy felmérés keretében a hivatkozások vizsgálatának alkalmazásával mutatja be, hogy „...a világszerte akkoriban szárba szökő könyvtári, könyvtártudományi szakirodalmi termés hogyan jelenik meg a hasonló helyzetben lévő magyar könyvtári szakirodalomban; mely országok, könyvtári műhelyek voltak a legismertebbek, legnépszerűbbek, legnagyobb hatásúak.” A tanulmány jól igazolja, hogy a magyar könyvtári közélet és a nyilvánosság szakmaisága méltán európai ismertségű és elismertségű, a magyar kultúrpolitikához méltó minőségű és színvonalú volt.

Barátné Hajdu Ágnes a tanítók, tanárok társadalmi egyesületekben betöltött kiemelkedő szerepét mu-

tatja be Hódmezővásárhelyen, az „olvasókörök városában”, egy különösen nehéz időszakban és helyzetben. Szól a népiskolákról, a népiszkolai könyvtárakról, iskolán kívüli feladatokról, a népnevelési munkáról, társasági eseményekről, rendezvényekről, továbbá idéz néptanítók írásaiból.

Czeglédi László a Radvánszky család könyvgyűjtési tevékenységének kezdeteiről és későbbi történetéről, a radványi kastély könyvtáráról, levéltáráról, jeles könyveiről, a gyűjtés tervszerűségéről, fennmaradt katalógusköteteiről ír. A család könyv- és tudományszeretete, a tanulni vágyó ifjak támogatása, az írás gondolatisága is jól illeszkedik Bényei Miklós személyiségéhez, a kötet üzenetéhez.

Goda Éva Széchenyi munkásságának azon kiemelkedő területét mutatja be, amelynek a közért, a közjóért való tevékenység áll a középpontjában. Ma is hasznos és megszívlelendő a tanulmány elején közzétett idézet, amelyet Széchenyi 1823. december 24-én, éppen 191 éve írt naplójába: „Egy olyan országban, melyben oly csekély a közösségi szellem, mint a mienkben, ahol mindenki csak magával törődik, és a közre nem gondol, véleményem szerint valamilyen egyesítés kezdete lényeges haszonnal jár: mert több embernek olyan vállalkozás is könnyű, mely a magánosnak egyszerűen lehetetlen marad”. Szerző írásában olyan máig meghatározó konkrét tetteket mutat be, amelyek erre szolgálnak példaként: a Nemzeti Könyvtár gondolata, az Akadémia létesítésének ügye, folyóiratok, tudós társaságok alapí-

tása, kaszinók, társalgó- és olvasóegyletek, egyesületek létrehozása.

Agárdi Péter József Attila és a Márciusi Front kapcsolatát, viszonyát elemzi különböző megközelítésekben, dokumentumok, írások, költemények tartalmának bemutatásával, értelmezésével. Bényei Miklós idézettel kezd és azzal is zárja írását. A záró Bényei gondolat összefoglalása is lehet az írásnak: „a Márciusi Front résztvevői, programjai és lapjai fontos, nagyon is szorongató művelődéspolitikai kérdésekre keresték a választ, az égetően sürgős megoldást. Válaszaikban a demokratikus, a népi-nemzeti összefogás, az európaiság, a függetlenség, az antifasizmus, és a németellenesség gondolatai egyaránt ötvöződtek, valóban a népfrempolitika szellemében próbálták megtalálni az igazi utat.”

Danyi Erzsébet a nemzet és a nemzeti identitás témaköréről, problémáiról ír Ignác Rózsa *Anyanyelve magyar* című regénye kapcsán, a regény szereplői példájának bemutatásával. A szerző a regényben keresi a választ arra, hogy „Milyen konfliktusokat eredményeznek a sztereotípiák a közösségi identításban, a kultúrában és a közép-európai tudatban, a kommunikáció különböző szintjein? Hogyan alakul a konfliktus nem vállalása identitásválság menedzselési stratégiává, és vezet teljes identitás-feladáshoz? Elég-e a kisebbségi nyelvi identitás ahhoz, hogy a többség-kisebbség kommunikációjának konfliktusai ne a kisebbség identitás-hasadását eredményezzék a »hamis tudat« irányába manipuláló többségi eszközök felhasználásával?”

Szabó József a kör fogalmáról, definíciójáról, ismeretének hasznosságáról, akár életmentő fontosságáról ír, amit a Jókai regényből Krisztyán Tódor példájával szemléltet az olvasóval. A sok érdekes információ között pl. egy Kr.e. 1750-ben keletezett papirusztekercs matematikai leírásából megtudhatjuk, hogy már akkor világos volt a kör fogalma, s az, hogy van területe is.

A kötet harmadik nagy egysége *A helytörténetől a jövő könyvtára felé* címet viseli. Koltay Tibor olyan kérdésekről ír, amelyek érintik a könyvtár egészét, s szorosan kapcsolódnak Bényei Miklós jól ismert munkáihoz. Gyakran idézi álláspontját, nézeteit. „Bényei Miklós szerint a helyismereti munka része az egyetemes információáramlásnak. A helyi, az országos és egyetemes információk körének szoros kapcsolódása mindig is megfigyelhető volt, de a számítástechnika és a távközlés változásai nyomán különösen előtérbe került.”

A következő tanulmány, Nyiri-Müller Zsuzsanna munkája helyismereti kitekintés. Szerző bemutatja Európa legrégebbi közgazdaságtudományi szakkönyvtárának fontosabb történelmi állomásait, méltán kiemelkedő múltját, s jelenkori helyzetét, ezen belül számos kérdést tárgyalva, mint a gyűjtőkör, az állomány nagysága, történeti gyűjteményének értékes darabjai, katalógusai, minőségi szolgáltatásai. Végül a jövőről, a könyvtárakkal szemben támasztott új követelményekről, a jövőbeli szerepvállalásról ír.

Tanyiné Kocsis Anikó írása a modern szolgáltatás-felfogással foglalkozik, a szolgáltatások rend-

szerét veszi sorra. A megújult szolgáltatásokat négy könyvtár példáján keresztül elemzi.

Nagy László összefoglalja azokat a vezetői ismereteit, tapasztalatait, amelyeket három iskolaalapító, köztük Bényei Miklós példáján keresztül sajátított el és gyakorolt. Eszenyiné Borbély Mária pedig írásában a debreceni Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtár és Művelődési Központban végzett szervezeti önértékelés eredményeiről ad számot. A leírtakon túl azért is fontos, hogy a tanulmány bekerült a kötetbe, hisz az intézmény Bényei Miklós munkahelye is volt hosszú évek óta, egészen 2005-ig.

Tóth Erzsébet mint korábbi tanítvány köszönti Bényei Miklóst. Előbb Mátyás király könyvtára létrehozásának előzményeiről, céljáról ír, majd annak fejlődéséről egészen 1472-ig. Szól az 1476-os kedvező változásról, fordulatról, kiemelten Taddeo Ugoletto érdemeiről. Ezek között a görög kódexek jelentős mennyiségben való beszerzéséről, a könyvtár berendezéseinek elkészítéséről, a korvinák címerrel való ellátásáról, a kötések elkészítéséről stb. Foglalkozik a tanulmány a könyvtár fejlesztésének tervszerűségével, a korvinák szövegkritikai értékelésével, tartalmi gazdagságával, a fordítótevékenységgel. Végül Mátyás művének összeomlását elemzi, számokkal érzékelteti a könyvtár nagyságát, továbbá az OSZK digitalizálási törekvéseit, eddig elért eredményeit.

Tóvári Judit áttekintést ad az Európai Unió információs politikájáról és programjairól az 1990-es évektől napjainkig. Ezt követően szól az európai digitális könyvtár (*The Eu-*

ropean Library, TEL) programjának előzményeiről, létrejöttéről és fejlesztésének irányairól. A tanulmány zárásaként az amerikai kulturális emlékezet programját ismerteti, kitér annak sokoldalú felhasználására az oktatásban.

Bényei Miklós 2003 és 2012 közötti önéletrajza, valamint ezen időszak szakirodalmi és publicisztikai munkássága zárja a kötetet. A 38 oldalas összeállítást ő maga készítette. Az önéletrajzi kiegészítésben a tudós könyvtáros első helyen említi az unoka születését. Olyan egyszerűséggel, szeretetet sugárzó módon ír családi körülményei változásáról, betegségéről, amit csak az ilyen képességű emberek tudnak megtenni. Erre az időszakra esik számos szakmai munkája, eredménye mellett az MTA Doktora tudományos fokozat megszerzése, a címzetes egyetemi tanár kitüntető cím és egyéb elismerések adományozása. Publikációs tevékenységének ismertetése éves bontásban, azon belül is időrendben haladva veszi számba a köteteket, tanulmányokat, bibliográfiákat, cikkeket, előadásokat, lektori véleményeket.

A kötetet a szerzőket bemutató adatsor és a *Tabula Gratulatoria* zárja.

A könyv, annak ellenére, hogy huszonnégy szerző munkája, egységes stílusú, olvasmányos, külön értéke, hogy az egyes tanulmányok végén gazdag szakirodalmat találunk. Igényes tartalmában és külle-

mében is. A kötet címválasztása is jó. A borító Tolnai Zsolt keze munkáját dicséri. Hiányossága talán egy mutató. Ajánlom a kötetet mindazoknak, akik Bényei Miklóst ismerik, vagy szeretnék jobban megismerni, s ajánlom nem csak a szakma képviselőinek, gyakorlóinak, hanem minden értékes gondolat, írás iránt érdeklődőnek.

A recenzióírás előírt szabályain túllépve, a könyvismertetés végén talán megengedhető, hogy én is tisztelegjek Bényei Miklós előtt. Tisztelgek, mint debreceni, mint könyvtáros, informatikus-könyvtáros, mint akinek megadtott, hogy hosszabb ideig közvetlenül is ismerjem Őt, együtt dolgozhassak is vele. Ismerhettem, mint könyvtárvezetőt, egyetemi oktatót, tudományos kutatót, szakmai szervezetek meghatározó egyéniségét. Mindig, minden helyzetben igazi emberi és szakmai értékek alapján él. Nagy műveltségű, mindig szolgálatkész, kifogyhatatlannak tűnő energiával munkálkodó szakember. Emberi tartása, szerénysége, csendes derűje, bölcsessége, figyelme a könyvtári feladatokra, a fiatalabb könyvtáros nemzedék számára példaként szolgálhat.

Koósné Török Erzsébet

Bazsa György: Metszetek felsőoktatásunk közelmúltjából

Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014. 134 oldal

A magyar felsőoktatás közelmúltjának fontos jubileumai kiváló alkalmat adnak arra, hogy az elmúlt 100, 50, vagy 25 év lényeges történéseit, döntéseit, folyamatait áttekintsük, elemezzük és értelmezzük. A kötetben található írások részben ilyen évfordulókhoz kötődnek, olvasmányosan, de mégis tényyszerűen mutatják be a felsőoktatás fontos intézményeinek működését, ezek sikereit és esetenként kudarcait.

A szerző egyetemi tanár, ma már professor emeritus, aki több mint fél évszázada szereplője, tevékeny alakítója és aktív résztvevője a magyar felsőoktatásnak és az ennek működéséért felelős intézményeknek. Életútja bizonyíték arra, hogy minden társadalmi berendezkedés mellett, minden politikai rendszer alatt lehet elkötelezetten, hittel és minőségelvűen dolgozni a felsőoktatás ügyéért. Közéleti szerepvállalása a 70-es évek végén a Kossuth Lajos Tudományegyetem (KLTE) Természettudományi Karának (TTK) dékánhelyettesi posztján kezdődött. Ezt követően dékánja lett a TTK-nak, majd rektorhelyettese, és utána – a debreceni egyetemi integrációt megelőzően – utolsó rektora a KLTE-nek. Több éven át tagja, illetve titkos szavazással megválasztott elnöke volt a

Magyar Rektori Konferenciának (MRK), a Felsőoktatási és Tudományos Tanácsnak (FTT), az Országos Doktori (és Habilitációs) Tanácsnak (ODT), a Magyar Felsőoktatási Akkreditációs Bizottságnak (MAB). Már ezeknek a megbízatásoknak a felsorolása is mutatja, hogy szerző a magyar felsőoktatás összes fontos intézményében tagként, illetve vezetőként tevékenykedett. Ezek alatt az évek alatt olyan rálátásra, tapasztalatokra és olyan ismeretekre tett szert, amelyek összefoglalása, elemzése és értékelése, továbbá másokkal való megosztása a felsőoktatás jelenlegi és jövőbeni szereplői számára is hasznos lehet. De haszonnal forgathatják azok is, akiknek az emlékezete megkopott, vagy ismeretei hiányosak az elmúlt ötven év történéseiről.

A könyv öt, egymással szorosan összefüggő, a fent felsorolt intézményekben betöltött pozíciókhoz kapcsolódó fejezetből, és egy kiegészítő, személyes hangvételű részből áll.

Az első fejezet első részében szerző 1999-ben, a KLTE TTK megalapításának ötven éves évfordulójára készített írását találjuk. A karnak Bazsa György 1978-tól hat évig dékánhelyettese, 1984-től pedig hat évig dékánja volt. A kar

élén eltöltött 12 év hatalmas változásokat hozott a kar életében, ennek is köszönhetően 1999-re kétségtelenül a természettudományok oktatásának országosan egyik legfontosabb, nemzetközi mércével is jegyzett centruma lett. Az írás ennek a fejlődési ívnek a főbb állomásait, a kar oktatás- és tudománypolitikáját mutatja be. A fejezet második része a rektorhelyettesi, majd a rektori tevékenység lezárását jelentő utolsó KLTE egyetemi tanácsülésen elhangzott beszéd, amely kritikusan felvázolja az egyetemi integráció jogi kereteit, és azt, hogy a Debreceni Universitas Egyesülés 1991-es megalapítása miként vezetett el a Debreceni Egyetem mai formájához.

A második fejezet szintén két írást tartalmaz. Az elsőben az MRK megalapításának 25 éves évfordulóján elhangzott összegző áttekintést találjuk. Az MRK még a rendszer-váltás előtt, 1988-ban 19 bátor egyetemi rektor összefogásának köszönhetően, a hasonló európai szervezetek mintájára alakult meg. A nem titkolt cél az volt, hogy hatékonyabban tudják képviselni az állami vezetés felé a felsőoktatás érdekeit az útkeresésben, a stratégia kialakításában, illetve kiépíteni és elmélyíteni a kapcsolatokat az európai egyetemekkel. Az írásból azt is megtudhatjuk, hogy milyen szerepet játszott az MRK a bolognai rendszer bevezetésében, továbbá az 1993-as, 2005-ös és 2011-es felsőoktatási törvény megalkotásában. Idézetekkel alátámasztott elemzés mutatja be, hogy hogyan változott az egyetemek autonómiája és annak értelmezése az elmúlt 20 év során. A fejezet másik írása a Felsőoktatá-

si Dolgozók Szakszervezetének jubileumán elmondott gondolatokat tartalmazza, bemutatja az autonómiával, a bolognai rendszer bevezetésével, a finanszírozással, az infrastrukturális fejlesztésekkel, a minőségbiztosítással kapcsolatosan az elmúlt negyedszázad sikereit és megoldásra váró gondjait.

A harmadik fejezet egyetlen írása az FTT-nek a 2005-ös felsőoktatási törvény kidolgozásában betöltött szerepét mutatja be. Itt teljes részletességgel megismerhetjük, hogy milyen szövegszerű és elvi javaslatokat tett az FTT, illetve, hogy ezek milyen formában épültek be a törvény szövegébe.

A negyedik fejezetben a 2014-ben, az ODT (kezdetben ODHT) megalakulásának 20 éves évfordulóján elhangzott beszédet találjuk. Az írás a magyar tudományos minősítési rendszer történetét, örökségeit és az új – PhD-re és habilitációra épülő – rendszer kialakítását mutatja be. Az 1993-as felsőoktatási törvény után az ODT működésének alapvető szerepe volt abban, hogy a magyar tudományos címeket, fokozatokat az egyetemek egységes elvek és kritériumok alapján ítélték oda, és így ezeket az európai felsőoktatási térségben is széles körben elfogadták. Innentől datálódik az is, hogy az államilag támogatott doktori képzés keretszámainak elosztásáról az ODT dönt.

Az ötödik fejezet első írása a MAB megalakulásának 20 éves évfordulójára készült. A MAB élén eltöltött öt év, és az évtizedes tagság révén a szervezet teljes tevékenységére rátekintést kapunk. A MAB volt a felsőoktatás minőségbiztosításának és kontrolljának kulcs-

szervezete. A rendszerváltás után új felsőoktatási intézmények létrehozása, a régebbiek átalakítása, az új képzések, szakok kialakítása, az egyetemi tanári kinevezések nem történhetek meg a MAB állásfoglalása nélkül. Az ehhez szükséges értékelési rendszer kialakításához az európai és amerikai modelleket vették alapul. Így a MAB megalakulását követően tagja lett az akkreditációval, minőségbiztosítással foglalkozó világszervezeteknek. A fejezet másik írása a MAB felfogásának alakulását, fejlődését vázolja. Nem kevés kritikával, de tárgyyszerűen arra is rámutat, hogy hogyan változott a MAB szerepe a 2011-es nemzeti felsőoktatási törvény életbelépését követően.

A záró fejezetben személyes hangvételű rövid írásokat találunk,

amelyekben a szerző egykori általános és középiskolájára emlékszik vissza.

Összefoglalva, a könyv élvezetes és tartalmas olvasmány lehet mindazoknak, akiket érdekel felsőoktatásunk múltja, vagy akik a felsőoktatás jövőjének formálásához szeretnének tapasztalatot gyűjteni.

A kötet olvasható és szabadon letölthető

a http://www.dupress.hu/?q=szabado_n_letoltheto internetes helyről.

Páles Zsolt

E szám szerzői

<i>Barta János ifj.</i>	történész, professor emeritus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Boda István</i>	informatikus, egyetemi docens (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Czibere Ibolya</i>	szociológus, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Dankó-Herczegh Judit</i>	szociológus, egyetemi tanársegéd (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Hágen András</i>	tanár, Újvárosi Általános Iskola, Baja
<i>Imre Sándor</i>	orvos, gerontológus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Kerepeszki Róbert</i>	történész, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Koósné Török Erzsébet</i>	főigazgató (Szent István Egyetem, Kosáry Domokos Könyvtár és Levéltár, Gödöllő)
<i>Kovács Klára</i>	szociológus, kutató, Neveléstudományi Intézet (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Páles Zsolt</i>	matematikus, egyetemi tanár (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Rácz Andrea</i>	szociológus, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Romsics Ignác</i>	akadémikus, történész, egyetemi tanár (Eszterházy Károly Főiskola, Eger)
<i>Szanyi Szabolcs</i>	biológus, PhD hallgató (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Szikszi Zita</i>	fizikus, tudományos főmunkatárs (MTA Atommagkutató Intézet, Debrecen)
<i>Szilvási Henrietta</i>	szociálpolitikus, tanácsadó (BIT Egyesület)
<i>Tóth Erzsébet</i>	informatikus, egyetemi adjunktus (Debreceni Egyetem, Debrecen)
<i>Varga Mátyás</i>	történész, abszolvált PhD hallgató (Debreceni Egyetem, Debrecen)

DEBRECENI SZEMLE

TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA

Quarterly of the Scientific Communities of Debrecen and the Region

---

VOL. XXII. No. 2.

NEW ISSUE

2014. II.

CONTENTS

ARTICLES

- Mátyás Varga*: The circumstances of re-establishment of the Debrecen Summer School in 1947 103
- Ibolya Czibere – Andrea Rác – Henrietta Szilvási – Zita Szikszai – Sándor Imre*: Study of life quality, mental conditions and cognitive status of the over 90 Debrecen population based on regression and cluster analysis 115
- Klára Kovács – Judit Dankó-Herczegh*: A case study of the Debrecen Navigator Touring Club (The working and character of the organisation, training and learning processes in the framework of the association) 126
- István Boda – Erzsébet Tóth*: Information librarian training opportunities in the light of an emerging national library strategy 137
- Szabolcs Szanyi*: Protected and community interested big butterflies (Rhopalocera, Macroheterocera) in the Transcarpathian Bereg-plain 150
- András Hágén*: Lajos Kossuth and mollusc fossils 161

“THE GREAT WAR AND ITS MEMORY”

- Ignác Romsics*: World War I – 100 years later 168
- Róbert Kerepeszki*: : “The Great War and its remembrance”. (Report on the conference organised at the centennial anniversary of the outbreak of World War I) 181

- BOOK REVIEWS** 185